

HISTORY OF NAKHON PHANOM

ประวัติศาสตร์นครพนม

พัฒนาการจากหลักฐานโบราณคดีและเอกสารโบราณ

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ

บรรณาธิการ

HISTORY OF NAKHON PHANOM

ประวัติศาสตร์นครพนม

พัฒนาการจากหลักฐานโบราณคดีและเอกสารโบราณ

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภัคดีคำ
บรรณาธิการ

ประวัติศาสตร์นครพนม พัฒนาการจากหลักฐานโบราณคดีและเอกสารโบราณ

จัดทำโดย สำนักงานจังหวัดนครพนม กระทรวงมหาดไทย

ศาลากลางจังหวัดนครพนมหลังใหม่ ชั้น 2 ถ.อภิบาลปัญญา ต.ในเมือง อ.เมืองนครพนม จ.นครพนม 48000
โทร. 042511287

ISBN 978-974-458-836-4

พิมพ์ครั้งที่ 1: ตุลาคม 2568 จำนวน 2,000 เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท เพ็ญพรินตติ้ง จำกัด

2 หมู่ 3 ถ.โพธิสาร ต.ในเมือง อ.เมืองขอนแก่น จ.ขอนแก่น 40000

โทร. 080 314 0707, 043 220 582 LINE OA: @penprinting

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

ศานติ ภัคดีคำ.

ประวัติศาสตร์นครพนม พัฒนาการจากหลักฐานโบราณคดีและเอกสารโบราณ.--นครพนม :
สำนักงานจังหวัดนครพนม กระทรวงมหาดไทย, 2568.
140 หน้า.

1. นครพนม -- ประวัติศาสตร์. I. ชื่อเรื่อง.

959.346

ISBN 978-974-458-836-4

ที่ปรึกษา

นายปราชญา	อุ้นเพชรวรกร	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม
นางสงวน	มะเสนา	รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม
นายวรวิทย์	พิมพ์นิตย	รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม
ว่าที่ร้อยตรีวรยุ่ง	ไครบุตร	รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม

บรรณาธิการ

รศ. ศานติ	ภัคดีคำ	รองเลขาธิการราชบัณฑิตยสภา สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
-----------	---------	---

ผู้เรียบเรียง

นายธีรานนท์	โพธาราช	เจ้าพนักงานศาลยุติธรรมชำนาญการ ศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัดนครพนม
นายณรงค์ฤทธิ์	สุมาลี	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. วิสิษฐ์	คิดคำส่วน	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
นายอนุชิต	สิงห์สุวรรณ	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. เกรียงไกร	ผาสุดะ	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. อธิราชย์	นันทันดี	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. อภิรดี	แซ่โฮ	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
นายพจนวราภรณ์	เชจรเนตร	นักวิชาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

บทบรรณาธิการ

นครพนมเป็นดินแดนประวัติศาสตร์ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนมาตั้งแต่โบราณเมื่อราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา จากนั้นจึงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอก เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ คือ แม่น้ำโขง จึงทำให้ดินแดนบริเวณนี้ได้เกิดการพัฒนาเป็นบ้านเป็นเมืองสืบเนื่องต่อมา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ดังปรากฏหลักฐานสำคัญคือการสร้าง “พระธาตุพนม” เป็นศูนย์รวมจิตใจผู้คนในบริเวณนี้ โดยได้รับอิทธิพลความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และเกิดอาณาจักรโบราณซึ่งเรียกกันต่อมาว่า “ศรีโคตรบูรณ” สืบเนื่องต่อมา

ต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ดินแดนบริเวณนี้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตล้านช้าง ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบทางวัฒนธรรมมาเป็นวัฒนธรรมแบบล้านช้าง ซึ่งสืบเนื่องต่อมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ร่องรอยวัฒนธรรมที่ยาวนานของวัฒนธรรมล้านช้างในนครพนม ปรากฏหลักฐานทั้งในด้านของศิลปกรรมแบบล้านช้าง รวมถึงรูปแบบตัวอักษรและภาษาที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมล้านช้างอย่างชัดเจน แม้จะเกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว และการอพยพเคลื่อนย้ายผู้คนจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาเป็นประชากรของนครพนมซึ่งเป็นบรรพชนของชาวนครพนมจนถึงปัจจุบัน

ครั้นถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๕ นครพนมได้มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับราชสำนักของกรุงรัตนโกสินทร์ รวมถึงการที่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองส่วนภูมิภาคตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทำให้นครพนมได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองตามแบบของส่วนกลาง โดยรวมเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลเทศาภิบาล และเป็นจังหวัดนครพนมในที่สุด

หนังสือประวัติศาสตร์นครพนม : พัฒนาการจากหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารโบราณ เป็นการร้อยเรียงเรื่องราวประวัติศาสตร์นครพนมจากยุคก่อนประวัติศาสตร์สืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยศึกษาวิเคราะห์และเรียบเรียงโดยนักวิชาการประวัติศาสตร์จากมหาวิทยาลัยในจังหวัดนครพนม ซึ่งได้ถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์โดยภาพรวมเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้และการสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์ของจังหวัดนครพนมต่อไป

รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภักดีคำ

รองเลขาธิการราชบัณฑิตยสภา

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา

คำนำ

จังหวัดนครพนมเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานที่เต็มไปด้วยวัฒนธรรม วิถีชีวิต และเรื่องราวอันทรงคุณค่า ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นผ่านผู้คน สถานที่ และเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ทั้งยังเป็นดินแดนที่มีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือและของประเทศไทยโดยรวม

หนังสือ *ประวัติศาสตร์นครพนม พัฒนาการจากหลักฐานโบราณคดีและเอกสารโบราณ* เล่มนี้ ได้รวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือ ทั้งจากเอกสารหลักฐานทางราชการ ทั้งหลักฐานชั้นต้นและหลักฐานชั้นรอง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ตลอดจนเรื่องเล่าจากผู้รู้ในชุมชน เพื่อนำเสนอภาพความเป็นมาของนครพนมอย่างรอบด้าน ทั้งในมิติของการตั้งถิ่นฐาน พัฒนาการของชุมชน ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของเมืองแห่งนี้

ในฐานะผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม ข้าพเจ้าขอแสดงความชื่นชมและขอบคุณทุกฝ่ายที่มีส่วนในการจัดทำหนังสือเล่มนี้ ทั้งนักวิชาการ ข้าราชการ และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ข้อมูลและความร่วมมือเป็นอย่างดี หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ทั้งต่อการศึกษา ค้นคว้า และสร้างความภาคภูมิใจในรากเหง้าของตนเองให้กับประชาชนทั่วไป โดยเฉพาะเยาวชนรุ่นใหม่

ขอให้หนังสือเล่มนี้เป็นอีกหนึ่งเครื่องมือในการสืบสาน รักษา และต่อยอดคุณค่าทางประวัติศาสตร์ของนครพนม ให้คงอยู่คู่แผ่นดินต่อไปอย่างมั่นคงและยั่งยืน

นายปราชญา อุ่นเพชรวรการ

ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม

สารบัญ

บทที่ ๑ นครพนมยุคก่อนประวัติศาสตร์	๘
บทนำ: ภูมิศาสตร์ ภูมินิเวศของดินแดนอีสาน	๘
พัฒนาการทางสังคมโดยรวมของดินแดนอีสานก่อนยุคประวัติศาสตร์	๑๑
ร่องรอยของสังคมยุคก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่นครพนม	๑๔
บทสรุป	๑๙
บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์เมืองนครพนมในวัฒนธรรมทวารวดี	๒๒
วัฒนธรรมทวารวดี	๒๓
อีสานสมัยทวารวดี	๒๕
เมืองนครพนมในวัฒนธรรมทวารวดี	๒๗
อาณาจักรศรีโคตรบูร	๓๑
พระธาตุในมิติของการเป็นศูนย์กลางของรัฐโบราณ : อาณาจักรโคตรบูร	๓๔
ชุมชนและบ้านเมืองในตำนานอุรังคธาตุที่แสดงถึงการมีอยู่ของอาณาจักรศรีโคตรบูร	๓๗
สรุป	๔๖
บทที่ ๓ ศรีโคตรบอง : นครพนม	๔๘
เมืองคู่สองฝั่งแม่น้ำโขง ศรีโคตรบอง – เมืองกระบอง	๔๙
การผนวกศรีโคตรบองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง	๕๒
ตั้งเมืองกระบองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ท่าแขก)	๕๒
นครพนม หรือ เมืองกระบอง ในยุคอาณาจักรล้านช้าง	๕๖
รัชกาลพระเจ้าฟ้าจุ่ม (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๖ - ๑๙๑๖)	๕๖
รัชกาลพระเจ้าสามแสนไท (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๑๖ - ๑๙๕๙)	๕๖
รัชกาลพระเจ้าล้านคำแดง (พ.ศ. ๑๙๕๙ - ๑๙๗๑) และช่วงเวลาพระมหาเทวีอามพัน กุมพระราชนิ	
อานาจ (พ.ศ. ๑๙๗๑ - ๑๙๘๑)	๕๗
รัชกาลพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๘๑ - ๒๐๒๓)	๕๙
รัชกาลพระเจ้าวิบูลราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๔๔ - ๒๐๖๓)	๖๐
พระยานครคางมูม (หมื่นด่านนครแก้ว)	๖๑
ยกเลิกตำแหน่งเจ้าหมื่นกระบอง ย้ายศูนย์กลางอำนาจมาที่ “เมืองนคร”	๖๒
รัชกาลพระเจ้าโพธิสาลราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๖๓ - ๒๐๙๐)	๖๔

รัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๔)	๖๕
พระยานคร (แสนช้างท้าวเพา)	๕๘
รัชกาลพระเจ้าสุมังคลไอยโกโฬิสัตว์ ถึงรัชกาลพระวรมันประโชติ (พ.ศ. ๒๑๑๕ - ๒๑๔๐)	๖๙
รัชกาลพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๔๐ - ๒๑๖๕) และพระวรมันปิณฑกษัตริย์พ่อลูก	๗๑
พระยาหลวงนครพิชิตราชธานีศรีโคตรบอง	๗๓
รัชกาลพระอุปยุวราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๖๕ - ๒๑๖๕)	๗๖
รัชกาลพระเจ้าบัณฑิตโฬิสาลราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๖๕ - ๒๑๗๐)	๗๗
รัชกาลพระเจ้าพรหมเทโวโฬิสัตว์หรือพระหม่อมแก้ว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๗๐ - ๒๒๘๐)	๗๘
รัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๘๑ - ๒๒๓๘)	๘๐
อาชญาพระละคร (Tevinya – Lochan)	๘๑
รายชื่อเจ้าเมืองนคร เจ้าเมืองกระบองและนครพนม ในสมัยอาณาจักรล้านช้าง	๘๖
บทที่ ๔ ประวัติศาสตร์เมืองนครพนม สมัยธนบุรี พ.ศ. ๒๓๑๐ - ๒๓๒๕	๙๐
ตำนานการเกิดเมืองมรุกขนคร	๙๐
ความสัมพันธ์กับราชสำนักเวียงจันทน์	๙๒
การอ้างสิทธิเหนือเมืองนครพนมของเวียงจันทน์	๙๕
เหตุการณ์ปราบปรามเจ้าพระวอ และการตีเมืองนครพนมสมัยกรุงธนบุรี	๙๗
กองทัพเรือกรุงธนบุรีเข้าตีเมืองนครพนม	๙๘
นครพนมหลังสงครามตีเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๓๒๑	๑๐๑
บทที่ ๕ ประวัติศาสตร์เมืองนครพนมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔	๑๐๔
การเมืองท้องถิ่นภายในโฮงหลวงเมืองนครพนม	๑๐๕
เมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ในนครพนม	๑๐๖
บทที่ ๖ ประวัติศาสตร์เมืองนครพนมสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๕	๑๑๑
เจ้าเมืองนครพนมสมัยรัชกาลที่ ๕	๑๑๑
การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง	๑๑๔
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง	๑๑๔
ข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนม	๑๑๕
ภาพถ่ายรายงานการเสด็จตรวจราชการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย : เมืองนครพนม ผู้คนและบ้านเมือง	๑๑๖

บทที่ ๗ เมืองนครพนมสมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕	๑๑๘
การตรวจราชการในเมืงนครพนมสมัยรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗	๑๒๐
ยุคปรับปรุงและพัฒนา	๑๒๐
เปลี่ยนเรียกชื่อเมืองให้เป็นจังหวัด	๑๒๔
สรุป	๑๒๕
บทที่ ๘ ประวัติศาสตร์นครพนม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงปัจจุบัน	๑๒๗
บรรณานุกรม	๑๓๒

บทที่ ๑

นครพนมยุคก่อนประวัติศาสตร์

ณรงค์ฤทธิ์ สุมาลี

คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

บทนำ: ภูมิศาสตร์ ภูมินิเวศของดินแดนอีสาน

ภาคอีสานของประเทศไทยมีพื้นที่ราว ๑๗๐,๒๒๖ ตารางกิโลเมตร หรือร้อยละ ๓๓.๑๗ ของพื้นที่ประเทศทั้งหมด^๑ นับว่าเป็นภูมิภาคที่มีเนื้อที่มากที่สุดของพื้นที่ประเทศทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีความซับซ้อนและหลากหลายของระบบนิเวศ สภาพพื้นที่ของภาคโดยรวมนั้นแผ่นดินถูกยกให้สูงขึ้นทั้งด้านใต้และด้านตะวันตกของภาค จึงทำให้มีพื้นที่ลาดเอียงไปทางด้านตะวันออกในลักษณะแอ่งแผ่นดินตื้น (shallow basin) คล้ายจานรองถ้วยโดยเฉพาะแถบที่ราบโคราช^๒ เป็นเหตุให้พื้นที่ตอนกลางของภาคนี้มีลักษณะเป็นแอ่งคล้ายกระทะหงาย (syncline) ทั้งนี้เพราะว่าทิวเขาภูพานทอดตัวยาวผ่านทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือไปทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ จึงทำให้เกิดส่วนที่ต่ำมากอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำชีและแม่น้ำมูลซึ่งได้แบ่งภาคอีสานออกเป็น ๒ แอ่ง คือ “แอ่งสกลนคร” (Sakon Nakorn Basin) และ “แอ่งโคราช” (Khorat Basin)

สำหรับแอ่งโคราชนั้น ครอบคลุมพื้นที่บริเวณกว้างทางตอนกลางและล่างของภาค อันเกิดจากการยกตัวของแผ่นดินในด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ ค่อยลาดเอียงมายังตรงกลางของภาค โดยมีแม่น้ำชีและแม่น้ำมูล รวมทั้งแม่น้ำสาขาอื่นๆ หล่อเลี้ยงพื้นที่^๓ ส่วน “แอ่งสกลนคร” คือ บริเวณระหว่างด้านทิศตะวันออกของเทือกเขาภูพานซึ่งมีพื้นที่ลาดเอียงไปด้านทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำโขง^๔ ครอบคลุมพื้นที่แถบจังหวัดอีสานตอนบน มีแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำศรีสงคราม แม่น้ำก่ำ ลำห้วยหลวง รวมทั้งแม่น้ำโขง ซึ่งจัดว่าเป็นแม่น้ำสายสำคัญ ดังปรากฏมีผู้คนอาศัยอยู่กระจัดกระจายตามสองฝั่งแม่น้ำโขงและตามพื้นที่ลุ่มน้ำตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่

^๑ อภิศักดิ์ โสมอินทร์. ภูมิศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

มหาสารคาม. ๒๕๓๓. หน้า ๔.

^๒ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

^๔ รัตน์ รุจิรกุล. ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ทิพย์อักษรการพิมพ์. กรุงเทพฯ. ๒๕๒๕. หน้า ๑๔.

ธวัช ปุณโณทก. ศิลจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน .กรุงเทพฯ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐. หน้า ๑๑-๑๒. และสุจิตต์ วงษ์เทศ. เบื้องต้นและวัฒนธรรมอีสาน. บริษัทพิมพ์เนต พรินติ้ง เซนเตอร์ จำกัด: กรุงเทพฯ. ๒๕๔๓.

ซึ่งมีน้ำขังตลอดปี คือ หนองหาน จังหวัดสกลนคร หนองหานกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี โดยไหลลงน้ำโขงทางแม่น้ำก่ำ^๕

ดังนั้น ด้วยทรัพยากรดังกล่าว ภาคอีสานจึงมีพัฒนาการการอยู่อาศัยของผู้คนสืบเนื่องยาวนานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ เกิดการสั่งสมอารยธรรมของมนุษย์จากหลากหลายเผ่าพันธุ์ จนเกิดเป็นชุมชนและพัฒนาเป็นบ้านเมืองขึ้นมา โดยเฉพาะในพื้นที่ตอนในตามบริเวณแอ่งโคราชหรือพื้นที่ลุ่มแม่น้ำชีและแม่น้ำมูลนั้น ได้ปรากฏชุมชนโบราณตั้งทับซ้อนกันอยู่เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เป็นต้นมา ซึ่งจากภาพถ่ายทางอากาศพบว่ามีมากกว่า ๒๐๐ แห่ง^๖

ในส่วนของแอ่งสกลนครหรืออีสานเหนือ ซึ่งตั้งอยู่ด้านตะวันออกของเทือกเขาภูพานและมีพื้นที่ลาดเอียงไปด้านทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำโขงนั้น พบหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่สมัยหินใหม่ โดยเฉพาะตามบริเวณเทือกเขาภูพาน ส่วนสมัยประวัติศาสตร์ปรากฏซากโบราณสถาน - วัดลุ่มตั้งแต่สมัยทวารวดีมีอยู่ประปราย และมีร่องรอยทางโบราณคดีในสมัยขอมโบราณจำนวนหนึ่ง ส่วนสมัยอยุธยาพบหลายแห่ง แต่ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลของรูปแบบทางศิลปกรรมและวัฒนธรรมจากแถบล้านนา^๗

อย่างไรก็ตาม นักโบราณคดีได้ตั้งข้อสังเกตว่า แถบแอ่งสกลนครหรือบริเวณเทือกเขาภูพานนั้น น่าจะเป็นเพียงบริเวณชายแดนชนบท เป็นพื้นที่ที่สะสม^๘ ไม่เคยเป็นศูนย์กลาง เพราะจากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่เป็นของพื้นบ้าน ฝีมือหยาบ และกระจัดกระจายเป็นหย่อมๆ หากจะปรากฏว่ามีความเป็นเมืองบ้าง อย่างเช่น ตามริมฝั่งโขงหรือบริเวณหนองหานนั้น แต่ไม่ปรากฏร่องรอยใหญ่โตมาก่อนช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ แตกต่างจากลุ่มน้ำชีของแอ่งโคราชที่ปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณกระจุกตัวกันหนาแน่น ด้วยเพราะบริเวณดังกล่าวมีทรัพยากรเกลือและเหล็กมากกว่าแอ่งสกลนคร^๙

^๕ ประนุช ทรัพย์สาร. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๗๕**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๔. หน้า ๑๑-๑๒.

^๖ ศรีศักร วัลลิโภดม. **โบราณคดีไทยในศตวรรษที่ผ่านมา**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์. ๒๕๒๕. หน้า ๑๘.

^๗ ศรีศักร วัลลิโภดม. **โบราณคดีไทยในศตวรรษที่ผ่านมา**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์. ๒๕๒๕. หน้า ๑๘.

^๘ เรื่องเดียวกัน.

^๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓.

^{๑๐} ศรีศักร วัลลิโภดม. **สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๓๕. หน้า ๖๒-๖๓. และ ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพฯ: มติชน. ๒๕๔๖. หน้า ๒๒๕-๒๒๖.

จากข้อมูลธรณีวิทยาและโบราณคดีเชื่อว่าในอดีตภาคอีสานเคยเป็นจมอยู่ใต้ทะเลหรืออาจมีน้ำทะเลทะลักเข้ามาซึ่ง โดยอาจล้นเข้ามาทางด้านทิวเขาเพชรบูรณ์^{๑๐} เพราะพบว่าเกลือมีส่วนประกอบของโครงสร้างเคมีแบบเกลือทะเล จากเงื่อนไขนี้ ผู้คนตั้งแต่โบราณจึงได้ทำการปรับตัวด้วยการผลิตเกลือเพื่อใช้แลกเปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนเกลือโบราณที่สำนักสงฆ์วัดโพนสวรรค์ บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า หรือชุมชนเกลือที่บ่อหัวแฮด บ้านท่าสะอาด ตำบลท่าสะอาด อำเภอเซกา จังหวัดหนองคาย เป็นต้น

นอกจากนี้แหล่งผลิตเกลือขนาดใหญ่มักจะปรากฏร่องรอยความสัมพันธ์กับการถลุงเหล็กด้วย ทั้งนี้สังคมยุคก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงนี้ไม่ได้เป็นสังคมเกษตรกรรมอย่างเดียว แต่เป็นสังคมอุตสาหกรรมเหล็กที่มีกระบวนการซับซ้อน มีการจัดระบบทางสังคมที่เป็นระเบียบ กอปรกับเงื่อนไขของทำเลที่ตั้งและปัจจัยอื่นๆ จึงทำให้บางชุมชนสามารถพัฒนาการขยายตัวเป็นชุมชนใหญ่และซับซ้อนมากขึ้นตามลำดับ และสิ่งเหล่านี้ต่อมาได้เป็นฐานสำคัญที่ทำให้เกิด “เมือง” หรือ “รัฐ” ขึ้นตั้งแต่ช่วงหลัง ๒,๕๐๐ ปีเป็นต้นมา^{๑๑}

ลักษณะดังกล่าวข้างต้นปรากฏชัดเจนตามลุ่มน้ำมูนและน้ำชีจำนวนมากตั้งแต่สมัยปลายยุคเหล็กลงมา ซึ่งแตกต่างกับแอ่งสกลนครในสมัยเดียวกัน ซึ่งแม้จะมีการปลูกข้าวแต่เงื่อนไขดังกล่าวไม่เพียงพอต่อการพัฒนาเป็นชุมชนเมืองหรือรัฐได้ แม้จะเปลี่ยนจากการปลูกข้าวไร่เลื่อนลอย (dry rice) ไม่อยู่ประจำที่ มาเป็นการปลูกข้าวแบบน่ำท่วม (flood rice) หรือแบบนาทน้ำ (wet rice) อยู่เป็นหลักแหล่งแทน^{๑๒} เพราะเงื่อนไขของการเป็นสังคมเมืองหรือรัฐนั้นจำเป็นต้องมีมากกว่านั้น ดังเช่น ทำเลที่ตั้ง และทรัพยากรสำคัญอื่นๆ อาทิเกลือและเหล็กดังที่กล่าวมาแล้ว

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีทำให้เชื่อว่า แอ่งโคราชโดยเฉพาะลุ่มน้ำชีนั้น นับเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความเก่าแก่มากตั้งแต่แรกเริ่ม โดยมีวิวัฒนาการเข้าสู่การเป็นสังคม “เมือง” และเกิดเป็น “รัฐ” ขึ้นก่อนบริเวณอื่นของดินแดนอีสาน^{๑๓} ซึ่งแตกต่างกับแอ่งสกลนครที่มีพัฒนาการ

^{๑๐} ประเทือง จินตสกุล. ภูมิศาสตร์กายภาพภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: ทวีการพิมพ์. ๒๕๒๘. หน้า ๕๖-๕๗.

^{๑๑} ศรีศักร วัลลิโภดม. “รากเหง้าของอีสาน” ทศวรรษนกริต: ภูมิศาสตร์-ภูมิทัศน์ตั้งบ้านแปงเมือง. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. ๒๕๔๓, หน้า ๘๓

^{๑๒} ศรีศักร วัลลิโภดม เชื่อว่าการปลูกข้าวแบบนาทน้ำ (wet rice) นั้นไม่น่าจะสัมพันธ์กับพัฒนาการของรัฐในลุ่มน้ำมูน-ชี หรืออีสานเพราะขัดกับสภาพเป็นจริงในมิติของเวลาและสถานที่ เพราะเวตไรต์นั้นน่าจะสัมพันธ์กับการทำนาด้วยระบบชลประทาน ซึ่งมักเห็นในชุมชนใหญ่ๆ เช่น เมืองพระนคร กัมพูชา หรือสุโขทัย แต่ในดินแดนอีสาน ตั้งแต่ยุคเหล็กตอนปลายจนถึงยุคทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖) นั้นน่าจะเป็นแบบน่ำท่วม (flood rice) มากกว่า (ดูรายละเอียดใน ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. ๒๕๔๖. หน้า ๑๐๘-๑๐๙)

^{๑๓} ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๐-๑๐๒.

ทางสังคมซ้ำกว่า ทั้งนี้ได้ปรากฏร่องรอยความเป็น “เมือง” ก็ล่วงเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ไปแล้ว^{๑๔} ดังนั้น จากการที่พื้นที่บริเวณแถบอีสานเหนือ โดยเฉพาะสองฝั่งแม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ชายแดนของ รัฐหรือแคว้นใหญ่ๆ จึงมีความสำคัญในแง่ที่เป็นบริเวณ “เขตสะสม” ที่บรรดากลุ่มคนหลากหลาย เผ่าพันธุ์เคลื่อนย้ายมาจากศูนย์กลางวัฒนธรรมต่างๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่งอาศัยทำกินกระจัดกระจาย อยู่ริมฝั่งโขงและรับเอาความเจริญมาจากศูนย์กลางใกล้เคียง ดังสะท้อนภาพให้เห็นในภาพลายสลัก ที่องค์พระธาตุพนมซึ่งมีการผสมผสานของหลายวัฒนธรรม^{๑๕} ภายหลังกลุ่มคนเหล่านี้ได้เป็นฐาน สำคัญในการพัฒนาสู่การกำเนิดอาณาจักรล้านช้างในศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่จะร่วรงโรยลงไปอีกในช่วง หลังราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ส่วนหนึ่งอพยพเข้ามาอยู่ตามลุ่มน้ำมูน-ชี ต่อมากลับฟื้นขึ้นมาอีกจากการ สนับสนุนให้ตั้งเมืองขึ้นของฝ่ายสยามด้วยเหตุผลทางการเมือง โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลที่ ๑ - ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พัฒนาการทางสังคมโดยรวมของดินแดนอีสานก่อนยุคประวัติศาสตร์

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในอีสานนั้น พบว่าสังคมเก็บของป่า-ล่าสัตว์มีอายุราว ๑๔,๐๐๐- ๑๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยเชื่อมช้อนกับสมัยหินเก่าถึงสมัยหินกลาง โดยได้พบเครื่องมือสับตัดในสมัย หินเก่าและเครื่องมือหินกะเทาะหน้าเดียว (unifacial core tool) ของวัฒนธรรมโฮบิเนียน (Hoabinhian culture) ในสมัยหินกลางที่แพร่หลายในแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และตาม หมู่เกาะต่างๆ ปรากฏในดินแดนภาคอีสาน ทั้งนี้หลักฐานทางโบราณคดี มักจะพบเฉพาะแหล่งทำ เครื่องมือเครื่องใช้ เช่น แถบริมแม่น้ำโขง อำเภอยะเขือขันธ์ จังหวัดเลย บ้านนาบองดอน ตำบลดอนตาล อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร ส่วนแหล่งอยู่อาศัยนั้น ไม่ปรากฏชัดเจน แต่เชื่อว่าน่าจะอยู่บริเวณ ที่สูงโดยเฉพาะเทือกเขาเพชรบูรณ์ เช่น บริเวณถ้ำหรือเพิงผา และตามบริเวณริมน้ำ เช่น แม่น้ำโขง มูน ชี และลำน้ำสาขา

สำหรับรูปแบบการดำรงชีพและตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ สังคมกสิกรรมในอีสานยุคแรกๆ อาจแบ่งได้ ๒ พวก คือ “พวกที่สูง” อาศัยอยู่ตามเทือกเขา ล่าสัตว์และปลูกข้าวแบบนาไร่ (dry rice) มักเคลื่อนย้ายถิ่นฐานไปเรื่อยๆ และ “พวกที่ราบ” อาศัยตามบริเวณที่ราบเชิงเขาหรือลุ่มแม่น้ำ ซึ่งมี พื้นที่เพาะปลูกและอุดมสมบูรณ์มากกว่า มักปลูกข้าวแบบหว่านบนพื้นที่น้ำท่วม (flood rice)^{๑๖} สำหรับพวกที่ราบนั้นระยะแรกอาศัยตามที่ราบขั้นบันไดขั้นต่ำใกล้แม่น้ำลำธารที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก

^{๑๔} ศรีศักร วัลลิโภดม. โบราณคดีไทยในศตวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์. ๒๕๒๕. หน้า ๒๓.

^{๑๕} ศรีศักร วัลลิโภดม. เรื่องเดียวกัน. ๒๕๔๖. หน้า ๒๒๓-๒๓๘.

^{๑๖} ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๕-๖.

ภายหลังจึงได้ขยายไปตามที่ราบขั้นสูงชันและที่ราบน้ำท่วมถึงเพราะมีเทคโนโลยีสูงขึ้น ทำให้ผู้คนเริ่มตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นที่ เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นสังคมขนาดใหญ่ขึ้น และเริ่มมีการสะสมส่วนเกินของผลผลิต

จากหลักฐานที่แหล่งโบราณคดี เช่น บ้านโนนนกทา บ้านนาดี อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น บ้านก้านเหลือง จังหวัดอุบลราชธานีและบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี พบข้าวที่มีลักษณะเม็ดกลมเหมือนพันธุ์ข้าวเหนียว^{๓๗} ซึ่งการเพาะปลูกในอีสานเมื่อประมาณ ๕,๐๐๐- ๓,๖๐๐ ปีมาแล้ว คงปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย (swidden rice cultivation) โดยอาศัยน้ำจากธรรมชาติและความอุดมสมบูรณ์ของดิน ยังไม่มีพัฒนาการด้านเทคนิคซับซ้อน เช่น การท่อน้ำและระบายน้ำใหญ่โต^{๓๘} และยังไม่รู้จักเลี้ยงสัตว์ทำสำริดไว้ใช้ รวมทั้งยังมีรูปแบบวัฒนธรรมประเพณีฝังศพด้วย^{๓๙} ซึ่งหากแบ่งตามลักษณะของสิ่งของที่ฝังรวมในประเพณีการฝังศพแล้ว อาจสามารถแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ๆได้ ๕ กลุ่ม คือ

กลุ่มบ้านเชียง ในแอ่งสกลนคร ลักษณะพิเศษทางวัฒนธรรมคือการใช้ภาชนะดินเผาลายเขียนสีและเครื่องมือเครื่องใช้ทำด้วยโลหะฝังรวมในหลุมศพ

กลุ่มโนนชัย ในแอ่งโคราชบริเวณลุ่มน้ำชีตอนบน โดยลักษณะพิเศษของวัฒนธรรมกลุ่มนี้คือใช้ภาชนะดินเผาชูปน้ำโคลนสีแดงและมีรูปร่างแบบแตกต่างจากที่อื่นฝังในหลุมศพ

กลุ่มทุ่งสัมฤทธิ์ ในแอ่งโคราชบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล มีลักษณะทางวัฒนธรรมที่พิเศษคือภาชนะดินเผาปากแตรและพิมายดำ (Phimai Black) รูปร่างแบบแตกต่างจากที่อื่นฝังรวมในหลุมศพ

กลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ในเขตจังหวัดมหาสารคาม ขอนแก่น บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ ยโสธร จะมีประเพณีการฝังศพครั้งที่สอง กล่าวคือนำศพไปฝังให้เปื่อยยุ่ยสักระยะก่อน จากนั้นจึงค่อยเก็บกระดูกหลักๆ เช่น หัวกะโหลก แขน ขาบรรจุในไหก่อนจะนำไปฝังดินอีกครั้ง

กลุ่มแม่น้ำโขง ในบริเวณนครพนม มุกดาหารและอุบลราชธานี ซึ่งมีการรับวัฒนธรรมจากต่างถิ่น เช่น กลุ่มวัฒนธรรมเตียนจากจีนตอนใต้และวัฒนธรรมดงเงินจากเวียดนามตอนเหนือในด้านโลหะกรรม และกลุ่มวัฒนธรรมทุ่งกุลาร้องไห้และวัฒนธรรมชาห์วี่ทางด้านพิธีกรรมศพและสิ่งของอุทิศ

ต่อมาได้เกิดการปฏิวัติเกษตรกรรม (agricultural revolution) ขึ้น เมื่อสังคมอีสานราว ๕,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปีมาแล้วเริ่มมีการทำโลหะสำริด จากนั้นราว ๓,๖๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ได้มีการเคลื่อนย้ายผู้คนจากแถบจีนตอนใต้และเวียดนามเหนือ จึงเริ่มมีการถลุงเหล็กทำเครื่องมือเครื่องใช้

^{๓๗} สายัณห์ ไพโรชญางิตร์, “โบราณคดีเขื่อนปากมูลการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม,” เมืองโบราณ ๑๘,๒ (เม.ย.-มิ.ย.๒๕๓๕), ๓๒.

^{๓๘} ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (ฉบับปรับปรุงใหม่) กรุงเทพฯ: พิษณุต พรินต์ติ้ง เซนเตอร์ จำกัด. ๒๕๔๐. หน้า ๑๐๔.

^{๓๙} สุจิตต์ วงษ์เทศ. เรื่องเดียวกัน. ๒๕๔๓. หน้า ๑๔.

เช่น เครื่องมือการเพาะปลูก ซึ่งการปลูกข้าวจึงมีทั้งแบบหว่านบนพื้นที่น้ำท่วมและระบบทน้ำ (inundation system) ที่ให้ผลผลิตสูงกว่าปลูกแบบเลื่อนลอย ไม่ต้องย้ายที่ปลูกบ่อยๆ ทั้งยังพบว่ามีแหล่งถลุงเหล็กในลักษณะอุตสาหกรรมเพื่อเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ ทั้งในและนอกภูมิภาค ดังปรากฏจากกลองมโหระทึก ลูกปัดหินสีและแก้ว ลูกปัดหอยทะเล ตามแหล่งโบราณคดีในช่วงเวลานี้หลายแห่ง

ยุคโลหะของภาคอีสานปรากฏชัดเจนแถบกลุ่มบ้านเชียง เนื่องจากอยู่ใกล้กับแหล่งทรัพยากร แถบริมน้ำโขง จากนั้นจึงแพร่ขยายไปยังชุมชนใกล้เคียง ดังปรากฏเป็นผลผลิตที่ในรูปแบบคติความเชื่อต่างๆ เช่น กลองมโหระทึก ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของคนแถบนี้ โดยเฉพาะความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณ ผีสาวเทวดา บรรพบุรุษและแม่ธรณี รวมทั้งการฝังศพในไหหรือฝังใต้แท่งหินใหญ่ด้วย โดยเฉพาะชุมชนแถบกลุ่มน้ำโขงและใกล้เคียงนั้นจะนับถือฮู่หรือนาจ ดังปรากฏหลักฐานตามแหล่งโบราณคดี เช่น ภาชนะดินเผาที่บ้านเชียง^{๒๐} และเอกสารตำนานประวัติศาสตร์ เช่น อรรถาธิบาย สิงหนวัติ เป็นต้น

สังคมช่วงนี้เริ่มมีความซับซ้อนขึ้นเพื่อจัดการแรงงาน ธรรมชาติและเทคโนโลยี เช่น การสร้างคูน้ำและสระน้ำ ซึ่งหลายแห่งยังถูกใช้สืบเนื่องจนเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ยังพบว่า จากการที่พบแหล่งโบราณคดีของชุมชนกลีกรมอายุระหว่าง ๕,๖๐๐-๓,๐๐๐ ปี กระจุกอยู่แถบแอ่งสกลนครตอนเหนือ ส่วนแหล่งโบราณคดีอายุระหว่าง ๓,๐๐๐-๒,๐๐๐ ปีนั้น พบมากแถบแอ่งโคราชตอนใต้ เนื่องจากว่าปริมาณน้ำฝนและคุณภาพดินแถบแอ่งสกลนครดีกว่าแอ่งโคราช ภายหลังเมื่อประชากรแถบแอ่งสกลนครเพิ่มขึ้นจึงมีการเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานที่แอ่งโคราชซึ่งมีพื้นที่ราบมากกว่า

อนึ่ง จากการที่มีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นและรวมกลุ่มกันตั้งถิ่นฐานกระจุกกระจายเป็นชุมชนขนาดต่างๆ บางชุมชนที่มีเงื่อนไขเหมาะสมทำให้ผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นได้กลายเป็นสังคมเมืองหรือนครรัฐ (city-state) เมื่อมีการติดต่อค้าขายจึงทำให้บางเมืองกลายเป็นศูนย์กลาง โดยมีการจัดองค์กรและช่วงชั้นทางสังคมที่ซับซ้อน บางเมืองที่มีศักยภาพเพียงพอก็สามารถรวมศูนย์หรือยกฐานะเป็นจักรวรรดิ โดยการตั้งทรัพยากรและผลผลิตส่วนเกินจากชุมชนและเมืองต่างๆ เข้ามาเลี้ยงดูตัวเอง อาจด้วยวิธีทำสงคราม เก็บภาษี ดังปรากฏว่าราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ได้มีการพบชุมชนโบราณทั้งที่มีการสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบและเป็นเนินดินไม่มีคูน้ำคันดินในอีสานนับร้อยแห่ง^{๒๑} โดยเฉพาะแถบกลุ่มน้ำชี-มูลนั้น พบว่ามีความหนาแน่นมากกว่าแถบอีสานเหนือ

^{๒๐} ชิน อยู่ดี. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๐.

^{๒๑} ศรีศักร วัลลิโภดม, โบราณคดีไทยในศตวรรษที่ผ่านมา (กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๘.

ร่องรอยของสังคมยุคก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่นครพนม

พื้นที่จังหวัดนครพนมตั้งอยู่ในลุ่มน้ำโขงโดยมีแม่น้ำสาขาไหลผ่านและไหลลงสู่แม่น้ำโขงหลายสาย คือ แม่น้ำศรีสงคราม แม่น้ำยาม แม่น้ำอูน และแม่น้ำก่ำ พื้นที่ลุ่มน้ำเหล่านี้ได้เป็นบริเวณสำคัญที่มีมนุษย์เข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์เมื่อราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันยังไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีว่าในเขตตัวเมืองนครพนมมีการอยู่อาศัยหรือมีกิจกรรมของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งอาจเนื่องมาจากยังไม่มี การค้นพบหรือหลักฐานอาจถูกทำลายจากการอยู่อาศัยของผู้คนในช่วงต่างๆ หากแต่ในภาพรวมนั้น ยังปรากฏหลักฐานตามพื้นที่รอบนอก ทั้งนี้ อาจสามารถจัดแบ่งกลุ่มชุมชนโบราณตามบริเวณลุ่มน้ำ ในเขตพื้นที่จังหวัดนครพนมและใกล้เคียงได้ ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแหล่งโบราณคดีในเขตลุ่มน้ำสงคราม ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ได้ปรากฏพบร่องรอยว่ามี ผู้คนตั้งถิ่นฐานเมื่อราว ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว ตามบริเวณลุ่มแม่น้ำศรีสงครามตอนบน คือ เขตจังหวัดสกลนคร และอุดรธานี ซึ่งเป็นบริเวณที่ราบลุ่มรอบหนองหารหลวง มีลำน้ำหล่อเลี้ยงตลอดปี โดยมีหนองหารเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ และมีแหล่งเกลือสำคัญ จากหลักฐานโบราณคดีสันนิษฐานว่า เป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่มีอายุตั้งแต่ช่วงยุคเหล็กตอนต้นมาจนถึงยุคเหล็กตอนปลาย ดังเช่น แหล่งโบราณคดี บ้านโกย บ้านผักตบ อำเภอเมืองและในเขตตำบลบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ต่อมา ชุมชนเริ่มขยายตัวไปยังบริเวณที่ราบลุ่มทางตอนเหนือของหนองหาน กุ่มกาวปีในลุ่มน้ำป่าว จังหวัด อุดรธานี และในเขตอำเภอสว่างแดนดิน จนถึง อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร

อย่างไรก็ตาม กลับพบว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำศรีสงครามตอนล่างซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่จังหวัด นครพนมนั้น ไม่ปรากฏร่องรอยทางโบราณคดีว่าการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นไปได้ด้วยเงื่อนไขของสภาพเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ เมื่อมีน้ำหลากท่วมในช่วงฤดูฝนจึงไม่เหมาะแก่การ ตั้งถิ่นฐานของผู้คน

กลุ่มแหล่งโบราณคดีในเขตลุ่มน้ำอูน-น้ำยาม จากหลักฐานโบราณคดีพบว่าเป็นชุมชน ก่อนประวัติศาสตร์ช่วงยุคโลหะตอนปลาย ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงยุคปลาย (๒,๓๐๐-๑,๘๐๐ ปี) โดยพบร่องรอยหลักฐานโบราณคดีต่าง ๆ กระจายอยู่ในเขตอำเภอสว่างแดนดิน อำเภอพรรณานิคม อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร โดยเฉพาะบริเวณที่ราบระหว่างห้วยน้ำยาม และห้วยปลาหาง ซึ่งพบว่าการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น มากกว่า ๔๐ ชุมชน

ส่วนในเขตจังหวัดนครพนมนั้น พบแหล่งโบราณคดีที่โดดเด่น คือ ที่สำนักสงฆ์วัดโพธิ์สวรรค์ บ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า ซึ่งสันนิษฐานว่าคงเป็นแหล่งผลิตเกลือขนาดใหญ่ในลักษณะ อุตสาหกรรม เพราะพบเศษภาชนะดินเผาที่บดกันอย่างหนาแน่นจำนวนมากกระจายทั่วทั้ง

เนินดิน โดยลักษณะเป็นภาชนะเนื้อหยาบที่เผาด้วยอุณหภูมิต่ำ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ลายกดประทับ ลายขีดขีด และยังพบโครงกระดูกมนุษย์สองโครง ผังแบนนอนหงายเหยียดยาว มีเศษภาชนะดินเผาและเครื่องประดับกายเหมือนเข็มขัดสำริดฝังรวมอยู่ด้วย

นอกจากนี้ยังพบแหล่งผลิตเกลือสมัยโบราณอีกหลายแห่งในแอ่งสกลนครแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำสงคราม โดยเฉพาะพื้นที่ระหว่างลำน้ำอูนกับลำน้ำยาม ซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำสงคราม โดยมีลักษณะเป็นที่ราบกว้าง แต่ปัจจุบันมีหนองน้ำที่เกิดจากการสร้างอ่างเก็บน้ำเกิดขึ้น ได้แก่ อ่างเก็บน้ำบ่อตาอาด อ่างเก็บน้ำบ่อกก และอ่างเก็บน้ำหนองผายท่าเรือ ซึ่งมีลำห้วยไหลไปเชื่อมกับห้วยคอกช้างและห้วยน้ำอูนทางด้านทิศตะวันออก ทำให้แหล่งเกลือโบราณดังกล่าวเกิดการเปลี่ยนแปลงและหายไป

อนึ่ง ในส่วนของหมวดหินชุดสำคัญในบริเวณลุ่มน้ำสงคราม คือ หมวดหินมหาสารคาม (หมวดหินเกลือ) ซึ่งมีแร่วิเศษและเกลือหิน จึงทำให้ผู้คนในอดีตได้มีการขุดบ่อน้ำเค็มจากใต้ดินขึ้นมาทำเกลือ และเนื่องด้วยชั้นเกลือในบริเวณดังกล่าวนี้ อยู่ในระดับต้นจึงสะดวกแก่การผลิตเกลือ ทำให้เกิดการกระจุกตัวของชุมชนผู้คนในแถบนี้ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งแหล่งผลิตเกลือโบราณนี้ตั้งอยู่บริเวณเขตรอยต่อระหว่างอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร และอำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม ปัจจุบันพบจำนวน ๙ แห่ง ได้แก่ วัดโพนสวรรค์ (โพนสูง) บ้านเม่นใหญ่ ตำบลอากาศ อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร, วัดโคกสะอาด (วัดสุวรรณบรรพต หรือ สำนักสงฆ์โพนช้างขาว สันติธรรม) บ้านโคกสะอาด หมู่ ๗ ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, บ้านโพนส้มโฮง บ้านท่าเรือ หมู่ ๒ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, บ้านโพนกก บ้านท่าเรือ หมู่ ๘ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, บ้านโพนตุ่น บ้านบะหว้า หมู่ ๗ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, วัดโพนจุลณี (โพนน้ำดับ) บ้านบะหว้า หมู่ ๗ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, ที่พักระหว่างไตรเทพเนรมิต (โพนแต่) บ้านเสี้ยว หมู่ ๘ ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม, วัดโพธิ์เครือ บ้านเสี้ยว หมู่ ๑๐ ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม และสำนักสงฆ์โพนหัวแซ่สันติธรรม (โพนหัวแซ่) บ้านเสี้ยว หมู่ ๑๐ ตำบลบ้านเสี้ยว อำเภอนาหว้า จังหวัดนครพนม

กลุ่มแหล่งโบราณคดีในเขตลุ่มน้ำก่ำ เป็นแหล่งชุมชนขนาดใหญ่ตั้งกระจายอยู่ทางตอนต้นของลำน้ำก่ำที่เชื่อมโยงเข้าสู่หนองหาน จังหวัดสกลนครและออกสู่แม่น้ำโขง ซึ่งชุมชนเหล่านี้ได้ขยายลงมาจากบริเวณอำเภอฟังโคน และอำเภอพรรณานิคม ในเขตลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน ซึ่งเชื่อว่าในระยะต่อมาได้พัฒนาการเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ช่วงวัฒนธรรมทวารวดีและเขมร โดยได้แพร่กระจายลงมาตามชุมชนที่แม่น้ำก่ำไหลผ่าน ดังปรากฏในเขตอำเภอนาแก ซึ่งได้พบกลองมโหระทึกทำด้วยสำริดหลายใบ ทั้งที่มีลวดลายเรขาคณิตและลวดลายต่างๆ เช่น สัตว์ ลายซี่หวี ลายกากบาท ลายวงกลม

ลายนก ลายหัวลูกศรประดับประดาและมีกบอยู่ริมขอบกลอง สันนิษฐานว่า กลองมโหระทึกนี้เป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมดองซอน ประเทศเวียดนาม โดยพบกระจายอยู่ทั่วไปทางตอนใต้ของประเทศจีน เวียดนาม ลาว และไทยมีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑-๕

อนึ่ง ในพื้นที่ใกล้เคียงจังหวัดนครพนมซึ่งไม่อาจมองข้ามได้ในเงื่อนไขของบริบทพื้นที่เนื่องจากได้พบหลักฐานสำคัญว่าเคยเป็นแหล่งผลิตกลองมโหระทึก ซึ่งช่วยหักล้างความเชื่อเดิมของวงการโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยที่มีมาก่อนหน้านี้ว่า ชุมชนแถบนี้ไม่มีองค์ความรู้และทักษะในการผลิตกลองมโหระทึก หากแต่นำเข้ามาจากตอนใต้ของจีนและเวียดนามที่เชื่อว่าเป็นแหล่งศูนย์กลางของวัฒนธรรมการผลิตโบราณวัตถุดังกล่าว ทั้งนี้ จากการศึกษาและขุดค้นแหล่งโบราณคดีโนนหนองหอย ตำบลนาอุดม อำเภอโนนสะอาดร้อย จังหวัดมุกดาหาร ของสำนักศิลปากรที่ ๑๐ อุบลราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๕๒ โดยเริ่มจากการเข้าตรวจสอบพื้นที่จากที่มีการร้องเรียนเรื่องการลักลอบขุดหาโบราณวัตถุในที่ดินของนายบุญสาร นาธาบำรุง ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับสำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบลนาอุดม

หลักฐานทางโบราณคดีที่มีการค้นพบ (พ.ศ. ๒๕๔๙) มี ดังนี้ โครงกระดูกมนุษย์ ได้แก่ กะโหลก ฟัน และชิ้นส่วนต่างๆ ภาชนะบรรจุกระดูก ภาชนะดินเผารูปทรงต่างๆ ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ เขียนสีและผิวเรียบและเข้าห้อมโลหะ เครื่องใช้ทำจากดินเผา ได้แก่ ลูกดิ่ง หรือตุ้มถ่วง แวดินเผา ลูกกลิ้งมีลาย ตึกตารูปสัตว์ ลูกกระสุนดินเผา เครื่องประดับทำจากหินหายาก เครื่องประดับทำจากแก้วหลากสีสัน เครื่องประดับทำจากโลหะสำริด เครื่องมือเครื่องใช้สำริด ได้แก่ ลูกกระพรวน กระดิ่ง ผูกคอสัตว์ กลองมโหระทึก ตึกตารูปสัตว์ และกระบวยสำริด รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ทำจากเหล็ก ทั้งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า กระบวยสำริดที่พบนั้น มีลายนูนรูปกวางอยู่รอบ โดยด้านหน้าทำเป็นรูปคนถือขอสับนั่งบนช้าง ส่วนกันกระบวยทำเป็นรูปดาว ๘ แฉกแบบที่ปรากฏบนกลองมโหระทึก

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเพิ่มเติม ดังนี้ กลองมโหระทึกจำลองขนาดเล็กสำริด ชิ้นส่วนหน้าและหูกกลองมโหระทึกสำริด ชิ้นส่วนเข้าห้อม/แม่พิมพ์กลองมโหระทึก ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและลูกปัดแก้ว ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์จำนวนมาก เป็นต้น ทั้งนี้ ผลการขุดค้นใน พ.ศ. ๒๕๕๒ ดำเนินการโดย นางสาวสุกัญญา เบาเนต นักโบราณคดีชำนาญการในขณะนั้น ได้รับการตีความว่า แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอยเป็นชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยเหล็ก เมื่อราว ๒,๑๐๐ ปีมาแล้ว เพราะพบหลักฐานการอยู่อาศัยของมนุษย์ มีการผลิตภาชนะดินเผา ทอผ้า มีประเพณีการฝังศพมนุษย์แบบวางศพนอนหงายเหยียดยาว และบรรจุในภาชนะดินเผา นอกจากนี้ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก เช่น พบเครื่องประดับทำจากหินหายาก เครื่องประดับทำจากแก้วหลากสีสัน ทั้งมีความรู้ความชำนาญในงานโลหะกรรม สามารถผลิต

เครื่องมือเครื่องใช้โลหะได้เอง เพราะพบเศษก้อนแร่ ชี้อ่อน ชิ้นส่วนเบ้าหลอมโลหะดินเผาขนาดใหญ่ แห่งดินเผาไฟ ก้อนดินเผาไฟ รวมทั้งก้อนโลหะทองแดง สำหรับนำมาหลอมเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ สักริดจำนวนมาก นอกจากนี้ที่สำคัญพบว่าชุมชนมีการผลิตกลองมโหระทึก เพราะพบชิ้นส่วนแม่พิมพ์ ดินเผาในการผลิตกลองมโหระทึกกว่า ๒๑ ชิ้น และชิ้นส่วนโลหะกลองมโหระทึกในพื้นที่

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าที่มีหลักฐานในปัจจุบันได้ว่า แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ เป็นแหล่ง ผลิตกลองมโหระทึกแห่งเดียวและแห่งแรกในประเทศไทย ซึ่งเดิมก่อนหน้านั้น มักจะพบเฉพาะตัว กลองมโหระทึกกระจายกระจายตามที่ต่างๆ แต่ไม่เคยพบแหล่งผลิตเลย โดยเฉพาะกลองมโหระทึกเก็บ ไว้ที่วัดมณีมาวาส (วัดกลาง) อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร ซึ่งพบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๑ ที่บริเวณตลิ่ง ริมแม่น้ำโขง และเคยเป็นกลองมโหระทึกที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๘๖ ซม. ก้นกลอง ๙๐ ซม. สูง ๖๖ ซม. ภายหลังล่าสุด วันที่ ๒๘ เมษายน ๒๕๖๓ ได้พบกลองมโหระทึกที่บ้านโนน หมู ๗ ตำบลบ้านเหล่า อำเภอดงคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๙๕ ซม. จึงนับว่าเป็น กลองมโหระทึกขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่พบในประเทศไทยในขณะนี้

อนึ่ง กลองมโหระทึกยังนับว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมของคนอุษาคเนย์ เพราะพบแพร่หลายทั้งใน แผ่นดินใหญ่จนถึงหมู่เกาะ ตั้งแต่จีนตอนใต้ ประเทศเวียดนาม ลาว พม่า ไทย กัมพูชา มาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ทั้งนี้ กลองมโหระทึก (สำริด) ใช้บอกฐานะสังคมและในงานพิธีสำคัญ เช่น พิธีกรรมความอุดมสมบูรณ์ ขอฟน ทำศึกสงคราม เป็นต้น ทั้งนี้ ชิ้นส่วนแม่พิมพ์กลองมโหระทึกที่พบ ในแหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ มีทั้งลายวงกลมเส้นทแยง ลายซี่หวี และยังมีลายพิเศษตรงบริเวณ ตัวกลองเป็นลายจะงอยปากนก สามารถเปรียบเทียบกับลวดลายบนกลองมโหระทึกแบบเฮเกอร์ ๑ และแบบเฮเกอร์ ๒^{๒๒} ที่พบได้ทั่วไปและแพร่หลายตามภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า แหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ เป็นอีกหนึ่งศูนย์กลางการผลิตและใช้กลองมโหระทึกที่ ร่วมสมัยกับวัฒนธรรมดงเซิน (๒,๕๐๐ - ๑,๘๐๐ ปีมาแล้ว) ในภาคเหนือของประเทศไทย และวัฒนธรรมเตียน (๒,๓๐๐ - ๑,๙๐๐ ปีมาแล้ว) ในภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งแหล่งโบราณคดีทั้งสองแห่งนี้นับเป็นแหล่งศูนย์กลางสำคัญที่พบหลักฐานของการผลิตและใช้กลองมโหระทึกที่มีความ เก่าแก่มากที่สุด ซึ่งสะท้อนให้เห็นการแพร่กระจายและการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของผู้คนสอง ฝั่งโขงตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

^{๒๒} เป็นเกณฑ์การจัดแบ่งของ ฟรานซ์ เฮเกอร์ (Franz Heger, ค.ศ. ๑๘๕๓-๑๙๓๑) นักชาติพันธุ์วรรณา และภาษารักษ์ ผู้ริเริ่มศึกษาและจัดประเภทกลองมโหระทึกอย่างเป็นระบบใน ค.ศ. ๑๙๐๒ (ดูรายละเอียดใน เมธินี จิระวัฒนา. *กลองมโหระทึกในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : บริษัท อาทิตย์ โพรดักส์ กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๐) สำหรับเฮเกอร์ แบบที่ ๑ กำหนดอายุสมัยราว ๒๐๐๐ปีก่อนพุทธกาล - พุทธศตวรรษที่ ๕ (๒,๑๐๐-๒,๗๐๐ ปีมาแล้ว) เฮเกอร์แบบที่ ๒ กำหนดอายุสมัยราวพุทธศตวรรษที่ ๑ - ๖ (๒,๑๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว)

นอกจากนี้ในบริเวณเทือกเขาภูพาน ที่ถ้ำแก่งดานมะเขือ หรือถ้ำห้วยหอด ลักษณะเป็นเพิงผา หินทรายยาวประมาณ ๓๐ - ๔๐ เมตร ด้านหน้าเป็นชะง่อนยื่นออกมาคล้ายหลังคาเพิง อยู่ในเขต ตำบลบ้านแก่ง อำเภอนาแก ในบริเวณพื้นที่ถ้ำที่ระดับลึกประมาณ ๘๐ - ๙๐ เซนติเมตร ยังได้มีการขุดพบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๑๕ โครง ที่สันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยยุคโลหะ (เหล็ก) มีอายุเมื่อราว ๒,๕๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยกระดูกที่พบนั้นได้รับการฝังอยู่ร่วมกับภาชนะดินเผาเนื้อไม่แกร่ง ทรงก้นกลม ปากผาย ตกแต่งผิวด้วยลายขูดขีดเป็นเส้นโค้งขนาบ บางโครงมีแท่งหินขัดทรงกระบอกสี่เหลี่ยม ยาวประมาณ ๕ เซนติเมตร วางอยู่บนหน้าอก นอกจากนี้ยังมีไขวานเหล็ก และลูกปัดหอยฝังรวมอยู่ด้วย

อนึ่ง แหล่งโบราณคดีในกลุ่มเขตลุ่มน้ำก่ำที่โดดเด่นและมีหลักฐานจำนวนมาก คือ แหล่งโบราณคดีบ้านกุดฉิม หมู่ที่ ๖ ตำบลกุดฉิม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ซึ่งมีสภาพเป็นเนินดินสูงแวดล้อมด้วยพื้นที่นา ห่างจากลำห้วยเชื่อมที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก อันเป็นลำน้ำที่ไหลลงแม่น้ำโขง ซึ่งสามารถใช้เป็นเส้นทางเชื่อมโยงชุมชนโบราณอื่นๆ ทั้งนี้ จากรายงานของกรมศิลปากร^{๒๓} พบว่า ปรากฏร่องรอยของโบราณวัตถุหลายชิ้นและหลายประเภท เช่น กระสุนดินเผา แวดินเผา ขวานหินแบบมีบ่า เครื่องประดับสำริด ลูกปัดหินสี เศษชิ้นส่วนกระดูกและฟันสัตว์ เครื่องมือเครื่องใช้โลหะทั้งที่ทำจากสำริดและเหล็ก และภาชนะดินเผา ซึ่งจากการพิจารณารูปแบบเทคนิคการตกแต่งผิว พบว่ามีการผลิตต่อเนื่องร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียงตั้งแต่สมัยต้นจนถึงสมัยกลาง (๓,๐๐๐ - ๒,๓๐๐ ปีมาแล้ว)

จากหลักฐานโบราณคดีที่พบอาจสามารถตีความได้ว่า ชุมชนโบราณกุดฉิมมีการตั้งถิ่นฐานทับซ้อนมาตั้งแต่ยุคหินใหม่ (ขวานหินขัด) จนถึงยุคโลหะ (สำริดและเหล็ก) ตั้งแต่ประมาณ ๓,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว โดยดำรงชีวิตด้วยการเก็บของป่าล่าสัตว์ (กระสุนดินเผา) รู้จักเลี้ยงสัตว์ (กระดูกสัตว์) และเพาะปลูก (เครื่องมือเหล็ก) ทำเครื่องนุ่งห่มใช้เอง (แวดินเผา) และมีภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมอื่นๆ เช่น ทำเครื่องปั้นดินเผา สามารถทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะได้ (ตะกรันเหล็ก) รู้จักใช้โลหะมาทำเป็นเครื่องประดับ ภาชนะและเครื่องมือเครื่องใช้สอย มีการติดต่อค้าและแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน (ลูกปัดฯ) โดยใช้เส้นทางน้ำ คือ ห้วยเชื่อม แม่น้ำโขง แม่น้ำก่ำ และหนองหาน ซึ่งที่ตั้งแหล่งโบราณคดีอาจเป็นทั้งพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ฝังศพ ดังนั้น เครื่องประดับ เครื่องมือและภาชนะต่างๆ ที่พบจึงมีความสำคัญในเชิงพิธีกรรม (อุทิศให้คนตาย)

ดังนั้น ในภาพรวมอาจกล่าวได้ว่าพื้นที่จังหวัดนครพนมและใกล้เคียงนั้น มีผู้คนอยู่อาศัยทับซ้อนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ อย่างน้อยที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนก็ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐

^{๒๓} ปิ่นเพชร สาทรราวหะ. รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านกุดฉิม หมู่ที่ ๖ ตำบลกุดฉิม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม. นครพนม: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม. ๒๕๕๓.

ปีมาแล้ว โดยเฉพาะในบริเวณเขตลุ่มน้ำอูน-น้ำยามและลุ่มน้ำก่ำ ที่มีเกลือเป็นฐานทรัพยากรสำคัญ ในการรวมกลุ่มเป็นกระจุกชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมผลิตดังกล่าว ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดีเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยทางสังคมของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งรูปแบบและกิจกรรมการดำรงชีวิต การทำมาหากิน เทคโนโลยีการผลิต คติความเชื่อ รวมทั้งเครือข่ายความเชื่อมโยงกับชุมชนอื่น ๆ ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ผ่านการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตระหว่าง ชุมชน เป็นต้น

บทสรุป

ภาคอีสานแบ่งออกเป็น ๒ แอ่ง คือ “แอ่งสกลนคร” และ “แอ่งโคราช” ทั้งนี้พื้นที่ตั้งจังหวัด นครพนมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของแอ่งสกลนคร มีแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำศรีสงคราม แม่น้ำก่ำ ลำห้วยหลวง และแม่น้ำโขง รวมทั้งแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีน้ำขังตลอดปี คือ หนองหาน จังหวัดสกลนคร หนองหาน กุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี โดยไหลเชื่อมโยงลงน้ำโขงทางแม่น้ำก่ำ ซึ่งแอ่งสกลนครในภาพรวมนั้นได้ พบหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่สมัยหินใหม่ โดยเฉพาะตามบริเวณเทือกเขาภูพาน ทั้งนี้เป็นที่น่า สงเกตว่ามีการพบแหล่งโบราณคดีของชุมชนกสิกรรมอายุระหว่าง ๕,๖๐๐-๓,๐๐๐ ปี กระจุกอยู่แถบ แอ่งสกลนครตอนเหนือ ส่วนแหล่งโบราณคดีอายุระหว่าง ๓,๐๐๐-๒,๐๐๐ ปีนั้นพบมากแถบ แอ่งโคราชตอนใต้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าระยะแรกผู้คนอาศัยอยู่แถบแอ่งสกลนครก่อน จากนั้นเมื่อคน เพิ่มขึ้นจึงมีการเคลื่อนย้ายมาตั้งที่แอ่งโคราชซึ่งมีพื้นที่ราบมากกว่า

ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในอีสานและแอ่งสกลนครพบว่า สังคมเก็บของป่า-ล่าสัตว์มีอายุราว ๑๔,๐๐๐-๑๒,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา โดยเชื่อมช้อนกับสมัยหินเก่าถึงสมัยหินกลาง โดยหลักฐานทาง โบราณคดีที่พบมักปรากฏเฉพาะแหล่งทำเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น แถบริมแม่น้ำโขง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย บ้านนายกองสูง ตำบลดอนตาล อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร ส่วนแหล่งอยู่อาศัยนั้น ไม่ปรากฏชัดเจน แต่เชื่อกันว่าจะอยู่บริเวณที่สูงตามบริเวณถ้ำหรือเพิงผา และตามบริเวณริมน้ำ เช่น แม่น้ำโขง และลำน้ำสาขา เป็นต้น

กลุ่มคนที่อาศัยในอีสานเมื่อครั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์ อาจแบ่งตามลักษณะของสิ่งของที่ฝัง รวมในประเพณีการฝังศพได้ ๕ กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มบ้านเชียง ในแอ่งสกลนคร กลุ่มโนนชัย ในแอ่ง โคราชบริเวณลุ่มน้ำชีตอนบน กลุ่มทุ่งสัมฤทธิ์ ในแอ่งโคราชบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล กลุ่มแม่น้ำมูล-ชี และกลุ่มแม่น้ำโขง ในบริเวณนครพนม มุกดาหารและอุบลราชธานี ซึ่งแต่ละกลุ่มจะมีรูปแบบประเพณี ความเชื่อในการจัดการศพและพิธีหลังความตายแตกต่างกันไป โดยเฉพาะกลุ่มแม่น้ำโขง ที่มีการรับ วัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามาอย่างชัดเจน

สำหรับยุคโลหะซึ่งเป็นยุคย่อยของยุคก่อนประวัติศาสตร์นั้น ในส่วนของแอ่งสกลนครนั้น ปรากฏชัดเจนแถบกลุ่มบ้านเชียง อุดรธานี ซึ่งได้มีแพร่ขยายไปยังชุมชนใกล้เคียงโดยอาศัยการคมนาคมไปตามเส้นทางน้ำที่เชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะแม่น้ำโขงที่เชื่อมโยงกับแม่น้ำสาขาต่างๆ เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านกุดฉิม อำเภอราทุนพนม จังหวัดนครพนม ที่ขุดพบเครื่องประดับลูกปัดที่ทำจากหินสีฟ้าอมเขียวมีลักษณะสีถึงหกเหลี่ยม ซึ่งโบราณวัตถุชิ้นนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับที่พบที่บ้านเชียง โดยมีสีน้ำเงินอมฟ้าและเขียว ซึ่งไม่พบที่อื่นจึงทำให้สันนิษฐานว่าอาจทำขึ้นเองที่บ้านเชียงเมื่อประมาณ ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ดังนั้น การพบโบราณวัตถุดังกล่าว จึงแสดงถึงการติดต่อสัมพันธ์ของทั้งสองชุมชน

เช่นเดียวกับแหล่งโบราณคดีพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีโนนหนองหอ ตำบลนาอุดม อำเภอนิคมน้ำอภัย จังหวัดมุกดาหาร ที่อาจกล่าวหาว่ามีหลักฐานในปัจจุบันได้ว่า เป็นแหล่งผลิตกลองมโหระทึกแห่งเดียวและแห่งแรกในประเทศไทย ซึ่งมีความโดดเด่นด้านโลหะกรรมที่สามารถผลิตกลองมโหระทึกได้เองและอาจส่งออกไปยังพื้นที่ต่างๆ ใกล้เคียง

ดังปรากฏในเขตอำเภอนาแก ซึ่งได้พบกลองมโหระทึกทำด้วยสำริดหลายใบ ทั้งที่มีลวดลายเรขาคณิตและลวดลายต่างๆ ทั้งนี้สันนิษฐานว่ากลองมโหระทึกนี้เป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมดองซอน ประเทศเวียดนาม และวัฒนธรรมเตียน ภาคใต้ของเทศจีน ซึ่งนับเป็นแหล่งศูนย์กลางสำคัญของการผลิตและใช้กลองมโหระทึกที่มีความเก่าแก่มากที่สุด โดยกลองมโหระทึกนี้พบกระจายทั่วไปตั้งแต่ตอนใต้ของเทศจีน เวียดนาม ลาว พม่า และไทย มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑-๖ (เฮเกอร์ ๑ และเฮเกอร์ ๒) ทั้งนี้กลองมโหระทึกที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่ปรากฏในประเทศไทยปัจจุบันพบเมื่อปี ๒๕๖๓ ที่บ้านโนน หมู่ ๗ ตำบลบ้านเหล่า อำเภอนิคมน้ำอภัย จังหวัดมุกดาหาร โดยมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ๙๕ ซม.

อนึ่ง กลองมโหระทึกยังนับว่าเป็นวัฒนธรรมร่วมของคนอุษาคเนย์ เพราะพบแพร่หลายทั้งในแผ่นดินใหญ่จนถึงหมู่เกาะ ทั้งมาเลเซีย อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ทั้งนี้กลองมโหระทึก (สำริด) ใช้บอกฐานะสังคมและในงานพิธีสำคัญ เช่น พิธีกรรมความอุดมสมบูรณ์ ขอฟน ทำศึกสงคราม เป็นต้น ดังนั้น การแพร่กระจายของกลองมโหระทึก จึงสามารถสะท้อนให้เห็นการแพร่กระจายและการปะทะสังสรรค์ทางวัฒนธรรมของผู้คนสองฝั่งโขงและหมู่เกาะตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์

ในภาพรวมอาจกล่าวได้ว่า พื้นที่จังหวัดนครพนมและใกล้เคียงนั้น มีผู้คนอยู่อาศัยทับซ้อนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ราว ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว โดยกระจุกตัวตามลุ่มน้ำสาขา คือ ลุ่มน้ำสงคราม โดยเฉพาะในบริเวณเขตลุ่มน้ำอุ้น-น้ำยาม และลุ่มน้ำก่ำ ที่มีการผลิตเกลือเป็นทรัพยากรสำคัญของชุมชนโบราณ จากนั้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เป็นต้นมา อารยธรรมอินเดียจึงได้เริ่มแพร่เข้ามา โดยเฉพาะอิทธิพลของวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมเขมร ทำให้เกิดการรวมเมืองต่างๆ

เป็นรัฐขนาดใหญ่ ที่โดดเด่น คือ พระธาตุพนมที่สร้างขึ้นมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ รวมทั้งยังพบ ใบเสมาหินทรายอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๒๑ กระจายตามสองฝั่งลำน้ำก่ำในเขตอำเภอนาแกและอำเภอธาตุพนม

บทที่ ๒

ประวัติศาสตร์เมืองนครพนมในวัฒนธรรมทวารวดี

วิสิษฐ์ คิตคำส่วน

ศูนย์ชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง
คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

สมัยประวัติศาสตร์ในดินแดนภาคอีสาน เริ่มปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๗ ซึ่งเป็นสมัยที่อาณาจักรพูนมีอำนาจเหนือดินแดนภาคอีสานและบริเวณที่เป็นประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน จากบันทึกของทูตจีน ๒ ท่านคือ คังไถ (Kang Tai) และ ชูยিং (Chu-Ying) ที่ได้เดินทางเข้าไปอาณาจักรพูนประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ กล่าวว่าอาณาจักรพูนได้รับอิทธิพลจากอินเดีย โดยกษัตริย์พระองค์แรกของอาณาจักรพูนเป็นชาวอินเดีย ทรงพระนามว่า โกณฑัญญะ (Kaundinya)^{๒๔} จากนั้นอาณาจักรพูนเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และเริ่มเสื่อมอำนาจลงในสมัยพระเจ้ารุทรมณ และตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรเจนละซึ่งครั้งหนึ่งเคยอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรพูนมาก่อน

อาณาจักรเจนละ มีเมืองหลวงชื่อเศรษฐปุระ ตั้งอยู่บริเวณวัดภูโกลันครจำปาศักดิ์ในปัจจุบัน ในสมัยของพระเจ้าจิตรเสน ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าภวรมันที่ ๑ แห่งอาณาจักรเจนละ ได้ยกกองทัพไปตีอาณาจักรพูนใน พ.ศ. ๑๐๙๓ จนกระทั่ง พ.ศ. ๑๑๕๔ อาณาจักรพูนก็ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละ ในสมัยพระเจ้าอีสานมรณ พระองค์ได้ย้ายเมืองหลวงมาอยู่ที่อีสานปุระ ใกล้ทะเลสาบเขมร และมีการแผ่ขยายอำนาจไปสู่บริเวณข้างเคียง รวมทั้งดินแดนในแถบภาคอีสานด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา อำนาจของเจนละได้แผ่ขยายมายังบริเวณภาคอีสานโดยเฉพาะบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและแม่น้ำมูล^{๒๕} ช่วงเวลานั้นมีบ้านเมืองในภาคกลางเกิดการรวมตัวกันของรัฐที่อยู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลำน้ำท่าจีน-แม่กลอง ลำน้ำลพบุรี-ป่าสัก มีชื่อเรียกรัฐเหล่านั้นอย่างรวมๆ ว่า “ทวารวดี” มีแบบแผนวัฒนธรรมเรียกว่า “วัฒนธรรมทวารวดี” แพร่หลายออกไปกว้างขวางถึงบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง^{๒๖}

^{๒๔} ดี.จี.อี.ฮอลล์. (๒๕๒๖). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๑. แปลโดย วรณยุภา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช. หน้า ๓๓.

^{๒๕} ยุทธยา หมิ่นสาย. (๒๕๖๖). ความรู้พื้นฐานเพื่อความเข้าใจท้องถิ่นภาคอีสาน. ม.ป.ท. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. หน้า ๒๑.

^{๒๖} สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๖). นครพนมมาจากไหน. กรุงเทพฯ: ชนนิยม. หน้า ๕๗.

วัฒนธรรมทวารวดี

ทวารวดีเป็นชื่อของอาณาจักรซึ่งตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง (ประมาณพ.ศ. ๑๑๐๐-๑๖๐๐) ในเอกสารจีนจากบันทึกของพระภิกษุจีนชื่อ ฮวนซางหรือเหียนจั้ง (Hiuan Tsang) ผู้ที่เดินทางไปอินเดียประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ซึ่งจากบันทึกของพระภิกษุจีนระบุว่า อาณาจักรทวารวดี (To-lo-po-ti) ตั้งอยู่ถัดจากอาณาจักรศรีเกษตรและอาณาจักรเขมร^{๒๗} นักวิชาการบางท่านกล่าวว่าทวารวดีเกิดขึ้นในลักษณะของอารยธรรมมากกว่าอาณาจักร เป็นกลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ในช่วงอายุอย่างคร่าวๆ คือตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นช่วงที่เรียกช่วงทวารวดี^{๒๘} ที่เกิดขึ้นเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า เป็นเมืองขนาดต่างๆ มีพัฒนาการขยายตัวจากสังคมครอบครัว และสังคมหมู่บ้านมาเป็นสังคมเมืองที่มีชุมชนเล็ก ๆ ล้อมรอบ มีหัวหน้าปกครอง มีศาสนา มีความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่อเมืองหรือรัฐต่อรัฐ เพื่อการค้า มีการค้าขายทางทะเลอย่างกว้างขวาง เพราะมีเส้นทางออกสู่ทะเลมากมาย^{๒๙} ที่มีการค้าทางบกตั้งแต่อ่าวมะแะไปสู่อ่าวไทยผ่านทางเจดีย์สามองค์เป็นกลุ่มเมืองหนาแน่น^{๓๐} มีความเจริญ แผล่ออกไปกว้างขวางครอบคลุมดินแดนที่เป็นภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในปัจจุบัน ตลอดจนถึงหัวเมืองมอญริมฝั่งทะเลอันดามัน

วัฒนธรรมแบบทวารวดีได้เริ่มขยายแผ่อิทธิพลทางวัฒนธรรมของตนเข้ามาในดินแดนอีสานราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนนี้ที่ได้แพร่ขยายเข้ามาจนเป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมของกลุ่มชนอีสานโบราณ ได้แก่ ศิลปกรรม โบราณวัตถุ โบราณสถาน และที่สำคัญที่ทำให้เราทราบถึงเรื่องราวต่าง ๆ และอายุสมัยได้ดีที่สุด ได้แก่ ศิลปจารึกต่างๆ ดังที่มีการค้นพบศิลปจารึกปัลลวะในภาคอีสานจำนวนไม่น้อย โบราณวัตถุสถานที่พบบ่อยในสมัยทวารวดีดังกล่าว ทำให้ทราบได้ว่าในช่วงสมัยทวารวดีเป็นช่วงที่อิทธิพลพุทธศาสนาที่มีวัฒนธรรมจากสมัยอินเดีย ได้เจริญเข้ามายังภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย^{๓๑}

อย่างไรก็ตาม เรื่องเกี่ยวกับอาณาจักรทวารวดียังไม่สามารถหาข้อสรุปได้อย่างชัดเจน มีนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์สันนิษฐานได้ว่าอาณาจักรทวารวดีในระยะแรกๆ คงมีบทบาทสำคัญริมชายฝั่งทะเล ต่อมาคงขยายอิทธิพลเข้าไปในพื้นแผ่นดิน เช่น เมืองอุทอง เมืองลพบุรี เมืองศรีเทพ

^{๒๗} ยุทธยา หมั่นสาย. (๒๕๖๖). **ความรู้พื้นฐานเพื่อความเข้าใจท้องถิ่นภาคอีสาน**. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. หน้า ๒๒.

^{๒๘} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (๒๕๕๒). **พระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร. หน้า ๗.

^{๒๙} ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. (๒๕๕๘). **ศิลปะอาเซียน**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า ๓๕๔.

^{๓๐} เดวิด เค เวียจ. (๒๕๖๒). **ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป (Thailand: A Short History)**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬา. หน้า ๒๓.

^{๓๑} พรณิกา ฉายากุล. (มปป). **อารยธรรมอีสาน**. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๑๐.

ในจังหวัดเพชรบูรณ์ และเมืองต่างๆในภาคอีสาน เนื่องจากพบโบราณวัตถุและโบราณสถานที่ มีลักษณะของศิลปะของทวารวดี เช่น พระพุทธรูป เสาธรรมจักร เจดีย์และซากเมืองโบราณ จึงเชื่อว่า อาณาจักรทวารวดีคงมีศูนย์กลางในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะที่เมืองนครปฐมหรืออำเภอนครชัยศรีในปัจจุบัน^{๓๒}

เมืองโบราณสำคัญสมัยทวารวดีและเมืองโบราณร่วมสมัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ที่มา : ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๔๗). ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรก เริ่มในดินแดนไทย.
กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ. หน้า ๖๔

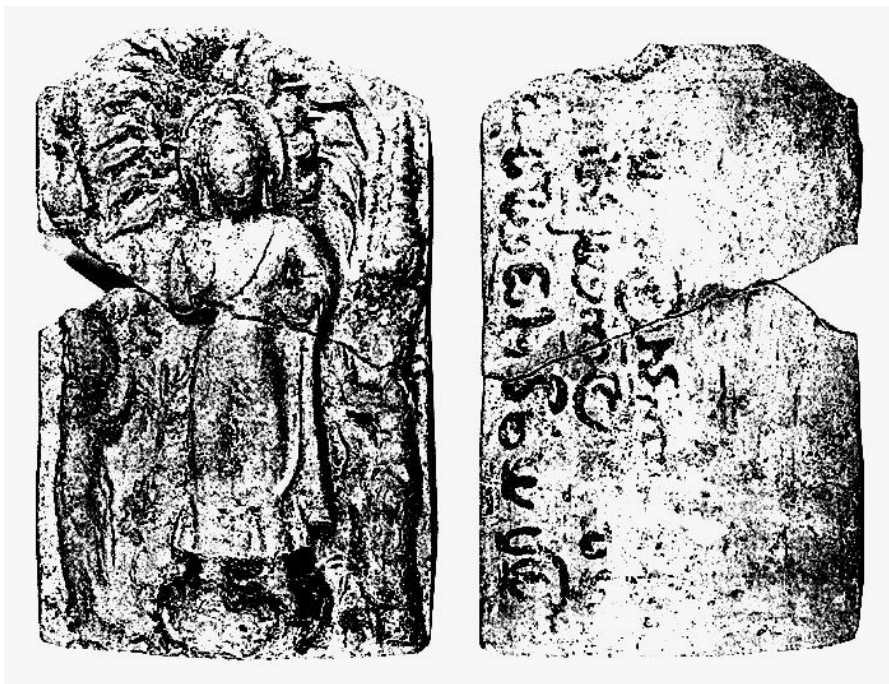
^{๓๒} อธิดา สาระยา. (๒๕๓๒). (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.
หน้า ๔๐.

อีสานสมัยทวารวดี

การเข้ามาของอารยธรรมทวารวดีในดินแดนภาคอีสานนั้น สันนิษฐานว่าเดินทางผ่านช่องเขาในเขตเทือกเขาเพชรบูรณ์ ดงพญาเย็น พนมดงรัก กระจายสู่ชุมชนในแถบลุ่มน้ำต่างๆ ส่วนอีกทางหนึ่งก็มีการแพร่กระจายมาจากอาณาจักรเจนละ ทางปากแม่น้ำโขงกับทางตะวันออกของกัมพูชา ขึ้นมาตามลำน้ำโขงเข้าสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลและลุ่มแม่น้ำโขงของภาคอีสาน ดังนั้นการเข้ามาของอารยธรรมทางด้านศาสนาที่แพร่กระจายมาจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนภาคกลางของประเทศไทยเป็นพุทธศาสนานิกายหินยาน ส่วนศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธศาสนานิกายมหายานนั้นได้แพร่กระจายมาจากอาณาจักรเจนละ^{๓๓}

วัฒนธรรมสมัยทวารวดี เข้ามาเจริญรุ่งเรืองในอีสานเป็นอย่างมากใน ๒ เขตพื้นที่ใหญ่ ๆ คือ บริเวณตอนกลางของลุ่มแม่น้ำมูล ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์และนครราชสีมา ส่วนอีกเขตหนึ่งอยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี ในเขตจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น อุดรธานี กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และยโสธร หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มนี้ที่ได้แพร่ขยายเข้ามาจนเป็นส่วนสำคัญในวัฒนธรรมของกลุ่มชนอีสานโบราณ ได้แก่ ศิลปกรรม โบราณวัตถุ โบราณสถาน และที่สำคัญที่ทำให้เราทราบถึงเรื่องราวต่างๆ และอายุสมัยได้ดีที่สุด ได้แก่ ศิลาจารึกต่างๆ ดังที่มีการค้นพบศิลาจารึกภาษามอญในภาคอีสานจำนวนไม่น้อย โบราณวัตถุสถานที่ที่มีมาในสมัยทวารวดีดังกล่าว ทำให้ทราบได้ว่าในช่วงสมัยทวารวดีเป็นช่วงที่อิทธิพลพุทธศาสนาที่มีวัฒนธรรมจากสมัยอินเดีย ได้เจริญเข้ามายังภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

^{๓๓} ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๒๑). รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ : กรุงสยาม. หน้า ๔๕

จารึกหลังพระพิมพ์ดินเผาสุสานรัตน อำเภอนาดูน จังหวัดมหาสารคาม

ภาษามอญ จารึกด้วยอักษรหลังปัลลวะ อายุราวพุทธศตวรรษ ๑๔

ที่มา : https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/image_detail/๒๕๔๖๒

เอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมทวารวดีที่ปรากฏในท้องถิ่นภาคอีสานที่เห็นได้ชัดอย่างหนึ่งก็คือรูปแบบการสร้างเสมาหินในภาคอีสานซึ่งพบอยู่ในหลายพื้นที่ เช่น บริเวณวัดพระธาตุเชิงชุม ริมฝั่งหนองหานหลวง ในเขตอำเภอมือง จังหวัดสกลนคร ที่บริเวณพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ที่อำเภอดงหลวง จังหวัดอำนาจเจริญ รวมทั้งเสมาหินที่พบในเขตจังหวัดยโสธร มุกดาหาร และอุบลราชธานี จุดมุ่งหมายทางด้านคติความเชื่อในการสร้างอย่างน้อย ๓ ประการ คือ ประการแรก เป็นการกำหนดเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพุทธศาสนา โดยการปักเสมาล้อมรอบเขตพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ประการที่สอง เป็นการสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชาในลักษณะของการสร้างอานิสงส์แล้วนำไปปักไว้ในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์โดยล้อมรอบเขตพิธีกรรมทางพุทธศาสนา และประการที่สาม เป็นการสร้างเสมาหินขนาดใหญ่เพื่อให้เสมาหินนั้นทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แทนพระมหาสุปเจติย์ หรือเป็นสัญลักษณ์ของการอุทิศบูชาพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งเป็นคติแบบดั้งเดิมที่มีการถือปฏิบัติอย่างแพร่หลายของชุมชนในสมัยทวารวดี^{๓๔}

^{๓๔} พรณิกา ฉายากุล. (มปป). *อารยธรรมอีสาน*. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๑๐.

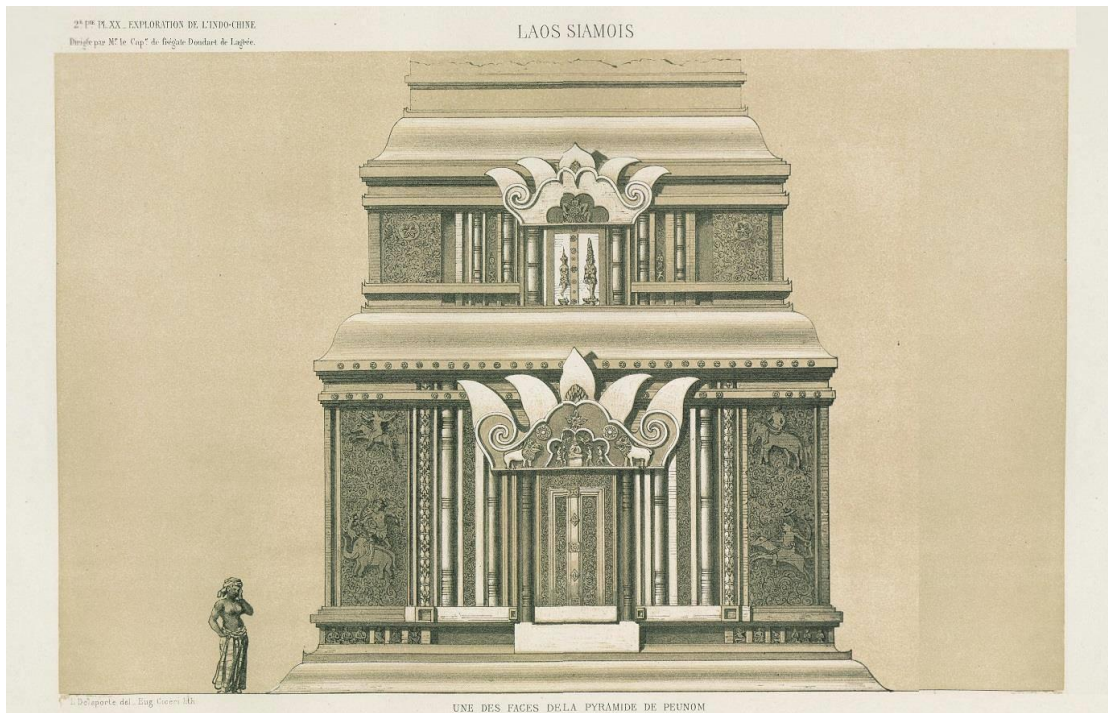
เสมาหินวัดพระธาตุพนมวรวิหาร

ที่มา : <https://ngthai.com/travel/๓๐๘๕๘/pra-tat-pha-nom>

เมืองนครพนมในวัฒนธรรมทวารวดี

พัฒนาการของชุมชนโบราณระยะต้นสมัยประวัติศาสตร์ในเขตจังหวัดนครพนม ได้เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ บริเวณปากทางคมนาคมที่ลำน้ำใหญ่ ๓ สายมาบรรจบกัน คือ แม่น้ำโขงไหลตามแนวทิศเหนือได้ผ่านทางด้านตะวันออกของจังหวัด ลำน้ำก่ำไหลมาจากหนองหาน จังหวัดสกลนคร และเข้บั้งไฟซึ่งมีจุดกำเนิดในเทือกเขาต่อแดนระหว่างลาวและเวียดนามออกสู่แม่น้ำโขงเป็นทำเลที่ตั้งอันสะดวก สามารถควบคุมเส้นทางการติดต่อค้าขายทุกสายเข้าด้วยกัน การอยู่ในทำเลที่ตั้งที่สามารถติดต่อกับบ้านเมืองอื่น เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุนให้บริเวณจังหวัดนครพนมมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน นับตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์เมื่อประมาณ ๔,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ปีมาแล้วร่วมสมัยกับวัฒนธรรมบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี จนมาถึงสมัยต้นประวัติศาสตร์ชุมชนในนครพนมและชุมชนอื่นในเขตอีสานเหนือต่างก็ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรขอมโบราณ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ดังปรากฏหลักฐานที่เจดีย์พระธาตุพนมในคูหาชั้นที่ ๒ ที่ได้มีภาพสลักอิฐเป็นรูปบุคคลกางร่มชี้ข้าง-ม้า ทำท่าโลดโผนอยู่ท่ามกลาง ลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งเป็นรูปแบบศิลปะของพวกเขา อันเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าแต่เดิมนั้น เจดีย์พระธาตุพนม เคยเป็นเทวาลัยของพวกเขาจนละมาก่อนและเป็นศูนย์กลางทางการเมือง-วัฒนธรรมของนครรัฐอิสระ ที่เรียกว่า “อาณาจักรศรีโคตรบูร”^{๓๕}

^{๓๕} สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๕๔). “พระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๖๘-๘๔.

ภาพลายเส้นพระธาตุพนมโดยนักสำรวจชาวฝรั่งเศส (จากหนังสือ Album pittoresque; Atlas, Pt.

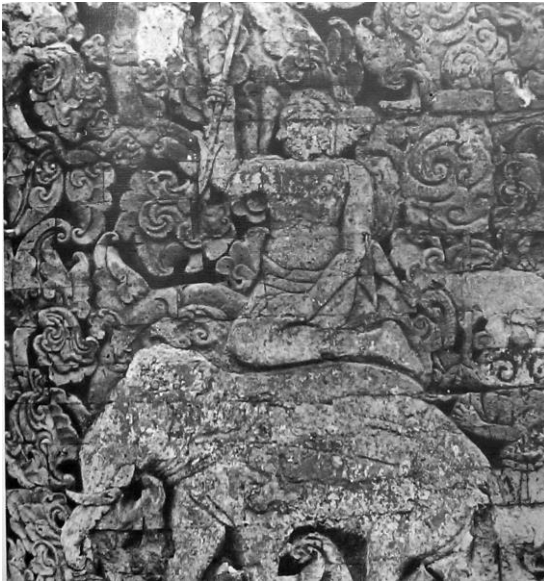
๒, Pl. XX. Laos siamois. Une des faces de la Pyramide de Peunom)

ที่มา : <https://www.facebook.com/photo/?fbid=๕๕๔๐๑๙๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖&set=pcb.๕๕๔๐๑๙๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖>

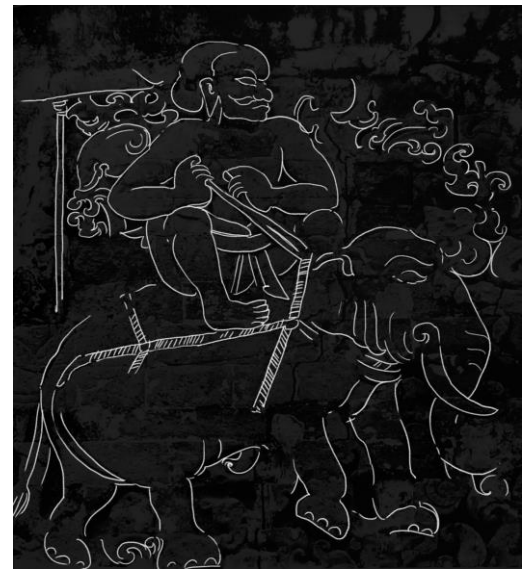
๕๕๔๐๑๙๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖

ภาพคัดลายเส้นคนขี่ม้าด่านทิศเหนือ

ภาพคัดลายเส้นคนขี่ม้าด่านทิศเหนือ

ภาพคัดลายเส้นคนขี่ช้างด่านทิศใต้

ภาพคัดลายเส้นคนขี่ม้าด้านทิศใต้

ที่มา : [https://www.facebook.com/photo/?fbid=๕๔๔๐๑๘๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖&set=pcb.](https://www.facebook.com/photo/?fbid=๕๔๔๐๑๘๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖&set=pcb.๕๔๔๐๑๘๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖)

๕๔๔๐๑๘๙๗๕๙๓๕๔๘๕๖

เมื่อระบบความเชื่อทางวัฒนธรรมพุทธเถรวาทแบบทวารวดีได้แพร่จากภาคกลางของประเทศไทยเข้ามาสู่ภาคอีสานในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ ทำให้เกิดคติในการนับถือพระบรมธาตุ การสร้างพระพุทธรูป และการสร้างโบสถ์ที่ใช้ในการกำหนดเขตการทำสังฆกรรมกันอย่างแพร่หลาย ในช่วงเวลานี้พระธาตุพนมได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นวัดเถรวาทโดยสอดคล้องกับความเคยชินในรูปแบบของศิลปกรรมท้องถิ่นที่อยู่ในบริเวณพระธาตุพนม เนื่องจากได้พบโบสถ์หินทรายปักอยู่รายรอบ อีกทั้งชุมชนใกล้เคียง เช่น บ้านหลักศิลา บ้านธาตุน้อยศรีบุญเรือง และบ้านดอนนางหงส์ก็ได้มีการค้นพบโบสถ์เช่นกัน บริเวณพื้นที่ทั้งหมดนี้ถูกเรียกว่า “เมืองมรุกขนคร” ซึ่งมีความสืบเนื่องจากอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่เคยรุ่งเรืองมาในอดีต^{๓๖}

อาณาจักรศรีโคตรบูร

อาณาจักรลาวโคตรบูรเป็นอาณาจักรเก่าแก่ของชนชาติลาวดำรงคงตัวมายาวนาน ตั้งแต่เมื่อประมาณ ๑,๐๐๐-๖๐๐ ปี ก่อนประวัติศาสตร์ ศูนย์กลางของอาณาจักรนี้ เมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ ปี ก่อน ตั้งอยู่ริมฝั่งขวาของแม่น้ำเซบั้งไฟ ห่างจากปากแม่น้ำที่บรรจบแม่น้ำโขงไปประมาณ ๑๕ กิโลเมตร อาณาจักรโคตรบูร (ศรีโคตรบอง) ตั้งอยู่ในดินแดนแห่งนี้มานานแล้ว มีกษัตริย์ปกครองเมือง ดังปรากฏชื่อตามตำนานอุรังคธาตุสองพระองค์ พระองค์แรกคือพญาศรีโคตรบูร ปกครองอาณาจักร

^{๓๖} ศรีศักร วัลลิโภดม.(๒๕๔๖). แอ่งอารยธรรมอีสาน . พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มติชน. หน้า ๒๗-๓๒.

เมื่อประมาณ ๑๗ ปีก่อนพุทธศักราช หลังจากพญาศรีโคตรบูรสวรรคต พญานันทเสนผู้เป็นอนุชาได้ขึ้นปกครองอาณาจักรนี้สืบต่อ

พญานันทเสนได้ไปร่วมก่อสร้างพระธาตุพนมที่ภูเก้าพร้าวเมื่อประมาณ พ.ศ. ๘ เมื่อพญานันทเสนสวรรคต กษัตริย์องค์ต่อๆ มาได้ย้ายเมืองหลวงจากริมฝั่งแม่น้ำเซบั้งไฟซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมาตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ให้นามเมืองใหม่นี้ว่า มรุกขนคร เข้าใจว่าเป็นเมืองนครพนม ซึ่งเป็นที่ตั้งของจังหวัดนครพนมในปัจจุบัน กษัตริย์ผู้พาราษฎรมาตั้งเมืองหลวงใหม่นี้มีนามว่าอย่างไรไม่ปรากฏ แต่กล่าวกันว่าเป็น พญามรุกขธรรมราชา ตามนามเมือง

เมืองมรุกขนครมีกษัตริย์ปกครองสืบต่อมาหลายพระองค์ จนถึงพญาสุมิตธรรมวงศาประมาณ พ.ศ. ๒๒๕ ในระยะเวลานั้น มีเมืองหนึ่งเกิดขึ้นในเขตที่ราบเวียงจันทน์บริเวณดินแดนสามเหลี่ยมแม่น้ำโขง-แม่น้ำงึม ชื่อว่าเมืองสุวรรณภูมิ นำโดยพ่อของท้าวคำบาง เป็นผู้พาไพร่พลอพยพหนีภัยน้ำท่วมจากเมืองหนองหานหลวงมาสร้างเมืองใหม่อยู่บริเวณห้วยแก้วคดแก้วเลี้ยว ฟากภูพานังด้านตะวันออก และตั้งชื่อเมืองว่า สุวรรณภูมิ

ภายหลังพ่อของท้าวคำบางสิ้นชีวิต ท้าวคำบางขึ้นเป็นเจ้าเมืองสุวรรณภูมิสืบต่อมา ท้าวคำบางมีธิดาสิริโฉมงามดังพระอินทร์ปั้นแต่ง ๑ พระองค์ มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาที่พระมหากษัตริย์ท้าวคำบางตั้งพระครรภ์ได้ฝันเห็นพระอินทร์ลงมาประทานดอกบัวให้ ดังนั้น ท้าวคำบางจึงตั้งชื่อพระธิดาน้อยของตนว่า “อินทรวงศ์ลงฮอด” หมายถึงนางผู้พระอินทร์จากสวรรค์ลงมาประทานดอกบัวให้ เมื่อนางอินทรวงศ์ลงฮอดเติบโตใหญ่เป็นสาว ความก็รำลึกไปทั่วว่า ธิดาของท้าวคำบางพญาแห่งเมืองสุวรรณภูมิเป็นผู้มีพระสิริโฉมงามยิ่งกว่านางใดในชมพูทวีป

เพื่อมิให้มีปัญหาใดๆ เกิดขึ้นแก่พระธิดา ท้าวคำบางจึงตัดสินพระทัยยกนางให้เป็นนางสนมของพญาสุมิตธรรมวงศาแห่งเมืองมรุกขนคร เมืองหลวงอาณาจักรลาวโคตรบูร แต่ก่อนจะมีการส่งมอบถวายตัวตามที่กล่าวมา ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้น กล่าวคือ ท้าวบุรีจัน (หรือบุรีจันอ้วยล้วย) ชายหนุ่มผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมบึงขยอง ร่องสะแก ได้ไปชิงนางอินทรวงศ์ลงฮอดจากบิดามาเป็นเมีย แล้วสร้างหอปราสาทขึ้นที่บ้านบึงขยอง เป็นหอปราสาทที่กว้างใหญ่ดังตามเปรียบดังพระอินทร์เนรมิตให้ก็มีปาน

เมื่อสร้างหอปราสาทราชมณเฑียรสำเร็จแล้ว ท้าวบุรีจันได้สร้างเมืองของตนขึ้นมาบริเวณบ้านบึงขยอง-ร่องสะแก-หนองคันแทผิเสื่อน้ำ (บึงธาตุหลวง) ตั้งชื่อเมืองว่า “จันทบุรี” ตามชื่อของตน เมื่อสร้างเมืองใหม่แล้วได้จัดระบบระเบียบการปกครองให้เข้มแข็ง มีเวรยามมีกองทหารป้องกันที่แน่นหนาถาวรเป็นอันดีแล้ว ท้าวบุรีจันจึงได้จัดส่งเครื่องราชบรรณาการ พร้อมทั้งสาส์นกราบบังคมทูลไปถวายต่อพญาสุมิตธรรมวงศาที่เมืองมรุกขนคร เพื่อรายงานเหตุการณ์และขอพระราชทานอภัยโทษที่ได้ก้าวล่วงเกินพระราชอำนาจ

เมื่อพญาสุมิตธรรมวงศาเห็นสาส์นกราบทูลขออภัยโทษและเครื่องราชบรรณาการอันสูงค่ายิ่งก็เข้าใจได้ว่าท้าวบุรีจันเป็นผู้มีบุญวาสนา ฉลาด มีอำนาจอิทธิพลมาก จึงให้อภัยโทษและได้มีราช

สาส์นแต่งตั้งให้ท้าวบุรีจันเป็นพญาจันทบุรีประสิทธิศักดิ์ ปกครองเมืองจันทบุรีมีฐานะเป็นกษัตริย์เท่าเทียมกับตนพร้อมทั้งสั่งการให้พราหมณ์ ๕ คน นำเครื่องราชอิสริยยศและสาวงาม ๒ นาง มาให้เป็นนางสนม และได้แบ่งปันเขตแดนของอาณาจักรลาวโคตรบुरुให้ครึ่งหนึ่ง นับตั้งแต่ปากน้ำกะดังมาทางทิศตะวันตกให้เป็นเขตแดนของเมืองจันทบุรีตั้งแต่นั้นมาพญาเมืองทั้งสองก็ได้มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันตลอดมา

ภายหลังพญาสุมิตธรรมวงศาสิ้นพระชนม์ ก็มีกษัตริย์ปกครองเมืองมรุกขนครสืบต่อมาหลายพระองค์ แต่ไม่ปรากฏนาม กาลเวลาผ่านไป อำนาจอิทธิพลของเมืองมรุกขนครนับวันยิ่งเสื่อมถอยลง ส่วนเมืองจันทบุรีซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองเวียงจันทน์กลับมีความเจริญรุ่งเรือง มีอำนาจอิทธิพลสูงเป็นที่เกรงขามของเมืองอื่นๆ บรรดาเมืองทั้งหลายที่อยู่ใกล้เคียงรวมทั้งเมืองมรุกขนครได้มาอ่อนน้อมเป็นหัวเมืองส่งส่วยให้แก่เมืองเวียงจันทน์ ดังนั้น เมืองหลวงของอาณาจักรลาวโคตรบुरुจึงได้ย้ายจากเมืองมรุกขนครมาอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา^{๓๗}

เมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรลาวโคตรบुरुนานเท่าใดไม่มีหลักฐานยืนยันชัดเจน แต่มีเอกสารโบราณของจีนบันทึกไว้ว่า ใน พ.ศ. ๖๑๘ - ๑๒๔๙ มีพ่อค้านักเดินทางชาวจีน ได้เดินทางมาถึงอาณาจักร “พูเลียว” (อาณาจักรโคตรบुरु คนจีนในสมัยราชวงศ์ถังเรียกลาวว่า “เลียว”) บางฉบับบันทึกว่า “เวินตัน” (เมืองเวียงจันทน์) บทบันทึกดังกล่าวพรรณนาว่าอาณาจักรพูเลียวมีเขตแดนกว้างขวาง ทิศเหนือจรดน้ำเจ้า ทิศใต้ติดกับพุนั้น^{๓๘} เจ้าเอกสารนี้ได้ยืนยันว่า อาณาจักรลาวโคตรบुरुมีความเจริญรุ่งเรืองและเข้มแข็ง มีเขตแดนกว้างใหญ่ไพศาล และเมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรมายาวนาน

อาณาจักรลาวโคตรบुरुมีเมืองเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของขอมในสมัยกษัตริย์ขอมพระนามว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๑) หลังจากพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ สวรรคต อาณาจักรขอมก็เสื่อมอำนาจลง เจ้าปกครองเมืองเวียงจันทน์ได้กอบกู้เอกราชคืนมา ตั้งตนเป็นนครรัฐเอกราชอยู่ระยะหนึ่ง แล้วรวมเข้าเป็นอาณาจักรลาวล้านช้าง (เมืองเชียงทองเป็นเมืองหลวง) ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มทรงรวบรวมดินแดนลาวได้ทั้งหมดในปี พ.ศ. ๑๙๐๐ นับได้ว่าเมืองเวียงจันทน์เป็นนครรัฐเอกราชปกครองอาณาจักรศรีโคตรบुरुหลังขอมเสื่อมอำนาจเป็นเวลาประมาณ ๑๓๙ ปี ร่องรอยอารยธรรมของอาณาจักรลาวโคตรบुरुที่เหลือไว้ให้เห็นเป็นประจักษ์มาถึงปัจจุบันนี้มีหลายอย่าง เช่น พระธาตุพนม พระธาตุศรีโคตรบुरु พระธาตุอิงฮัง ศิลารักบ้านแร่

ศิลารักพระธาตุร้างบ้านแร่ที่ อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร มีบทจารึกเป็นอักษรลาวข้อความจารึกกล่าวถึงการอุทิศที่ดินให้แก่วัดของเจ้านายระดับพระยา และแสน ซึ่งเป็นหัวหน้าชุมชน

^{๓๗} บุนมี เทบสีเมือง. (๒๕๕๖). ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่ม ๑ การตั้งถิ่นฐานและสถาปนาอาณาจักร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ. หน้า ๑๒๘-๑๓๐.

^{๓๘} คำพา พอนแก้ว. (๑๙๙๗). ประวัติศาสตร์ลาวโดยย่อ, บทสอนที่สถาบันการเมืองและการปกครองแห่งชาติ. นครหลวงเวียงจันทน์ : ม.ป.พ. หน้า ๑๔

ในเวลานั้น ข้อความจารึกบรรทัดที่ ๔ ระบุ จ.ศ. ๗๑๒ คือ พ.ศ. ๑๘๙๓ ตรงกับปีที่พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา และก่อนพระเจ้าฟ้างุ้มครองเมืองหลวงพระบาง (พ.ศ. ๑๘๙๖) ถึง ๓ ปี และก่อนพระเจ้าฟ้างุ้มจะรวบรวมดินแดนลาวได้ทั้งหมดและสถาปนาอาณาจักรลาวล้านช้างสำเร็จอยู่ ๗ ปี ศิลาจารึกหลักนี้บอกสถานที่ วัน เดือน ปี ที่สร้างชัดเจน จึงยืนยันได้ว่าชนชาติลาวในดินแดนอาณาจักรลาวโคตรบุรีมีอักษรลาวใช้มาเนิ่นนานแล้ว^{๓๙}

ศิลาจารึกบ้านแร่ อำเภอฟังโคน จังหวัดสกลนคร

ที่มา : <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๒๒๒๙>

พระธาตุพนมในมิติของการเป็นศูนย์กลางของรัฐโบราณ: อาณาจักรศรีโคตรบูร

ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ทั้งฝั่งประเทศลาว และฝั่งภาคอีสานในประเทศไทย เป็นอาณานิคมที่มีความหลากหลายของผู้คนที่อาศัยอยู่ปะปนกันหลายกลุ่มชาติพันธุ์ และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกันมาอย่างยาวนาน ดังที่พบหลักฐานทางโบราณคดีและตำนานที่แสดงความสัมพันธ์ของผู้คนที่มาตั้งแต่ครั้งที่ยังเป็นรัฐโบราณ จากข้อมูลในตำนานอูรังคราตุ หรือตำนานพระธาตุพนม คือหลักฐานสำคัญที่ทำให้เห็นได้ว่าในท่ามกลางความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์และ

^{๓๙} บุญมี เทปสีเมือง. (๒๕๕๖). ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่ม ๒ อาณาจักรลาวล้านช้างตอนต้น. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สุภาพใจ. หน้า ๑๑๗-๑๒๐.

ผู้คนที่มาตั้งแต่อดีตในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงนั้น ต่างได้มีสิ่งยึดเหนี่ยวที่เป็นที่พึ่งทางใจที่สำคัญ คือ เจดีย์พระธาตุพนม ที่ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในเขตอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ดังที่ในตำนานอุรังคธาตุได้ระบุถึงเจดีย์พระธาตุพนมว่า เป็นพระมหาธาตุเจดีย์องค์แรกสุดในลุ่มแม่น้ำโขง ที่ประดิษฐานพระอุรังคธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่มีมาตั้งแต่สมัยต้นพุทธกาล อีกทั้งพระธาตุพนมยังเป็นพระมหาธาตุเจดีย์ที่เป็นศูนย์กลางของรัฐโบราณคืออาณาจักรศรีโคตรบูรอีกด้วย^{๔๐}

ภาพวาดพระธาตุพนมองค์เดิมตามบันทึกของฟรานซิส การ์นิเย นายทหารชาวฝรั่งเศส

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑

ที่มา : https://www.silpa-mag.com/history/article_๙๕๐๒๙

องค์พระธาตุพนมเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นพัฒนาการทางวัฒนธรรมของชุมชนหรือเมืองที่มีชื่อปรากฏในตำนานอุรังคธาตุว่า ศรีโคตรบูร ทางลาวเรียกเมืองศรีโคตะบองหรือศรีโคตรบูร หรือเมืองศรีโคตร (อยู่ฝั่งตรงข้ามกับ จังหวัดนครพนม)^{๔๑} ซึ่งนักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ที่เมืองขามเฒ่าริมฝั่งด้านทิศใต้ของลำน้ำเซบั้งไฟในเขตประเทศลาว เป็นชุมชนสำคัญแห่งใหม่ที่ก้าวกระโดดขึ้นมาในสมัยประวัติศาสตร์โดยมิได้มีการสืบต่อมาจากชุมชนเดิมในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เลย และองค์พระธาตุพนมก็เป็นเสมือนตัวแทนของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนหลากหลายวัฒนธรรม ซึ่งได้พัฒนาขึ้นจากการติดต่อกับกลุ่มคนที่อยู่ลึกเข้าไปในผืนแผ่นดินทั้งฝั่งซ้ายและขวาของแม่น้ำโขง เรื่องราวขององค์พระธาตุพนมและเมืองศรีโคตรบูรได้สะท้อนถึงภาพของชุมชน

^{๔๐} พรณิกา ฉายากุล. (มปป). **อารยธรรมอีสาน**. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๒๓.

^{๔๑} สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๖). **นครพนมมาจากไหน**. กรุงเทพฯ: ชนนิยม. หน้า ๙๖.

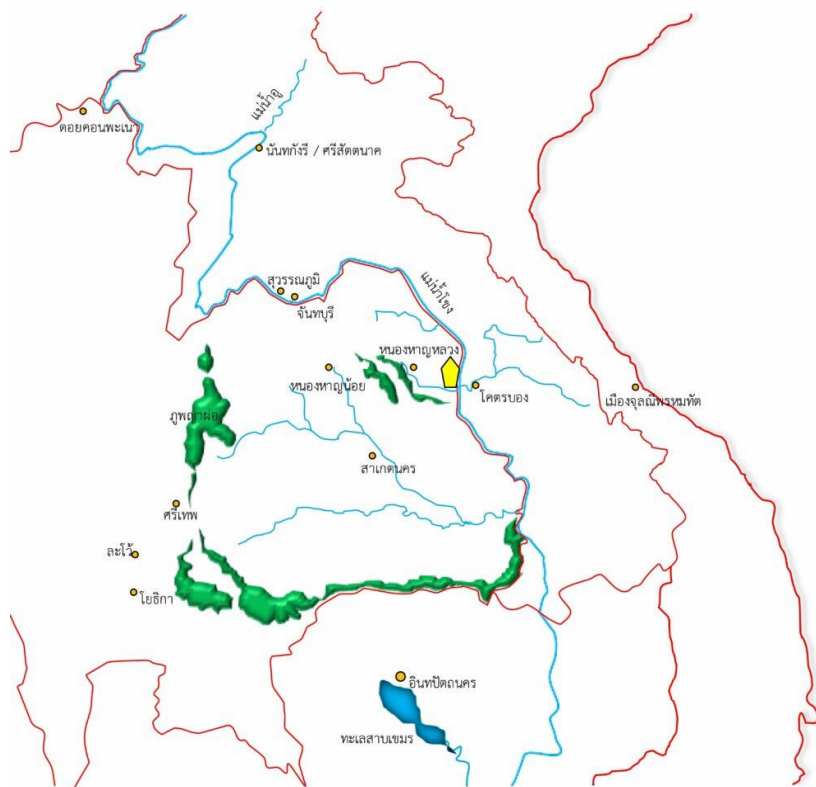
และบ้านเมืองในแถบนี้ว่า ต่างมีเจ้าเมืองปกครองเป็นอิสระ ลักษณะเป็นบ้านเล็กเมืองน้อยกระจายอยู่ทั่วไป กลุ่มที่อยู่ในท้องถิ่นใกล้องค์พระธาตุ ได้แก่ เมืองศรีโคตรบูร (ประเทศลาว) เมืองหนองหานหลวง (จังหวัดสกลนคร) เมืองหนองหานน้อย (หนองหานกุมภวาปี) เมืองสาเกตุหรือร้อยเอ็ดประตุ (จังหวัดร้อยเอ็ด) เมืองพาน (บ้านผือ) กลุ่มที่อยู่ห่างไกลองค์พระธาตุ ได้แก่ เมืองอินทปัฐนคร (กัมพูชา) และเมืองจุลณี (เวียดนาม) ตามตำนานยังได้กล่าวถึงอาณาเขตของเมืองศรีโคตรบูรไว้ว่ามีอาณาเขต

“...ตั้งแต่ยางสามต้น อันสามขวย (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง) หลวยใส่ภูทอก ตอกใส่ภูเขียว (เขตจังหวัดมุกดาหาร และเขตจังหวัดกาฬสินธุ์) เหลียวใส่ภูผาเม็ด (เขตจังหวัดสกลนคร) เบ็ดวังหลง วงใส่วังแมงก่าเบื้อ (ผิเสื้อ) เหลือดใส่อวนตาล พานใส่กวนตอ (อ้อมไปทางฝั่งลาว) งอใส่กวนเหมือด เหลือดใส่กวนพาน สักขยานใส่วังทะฮาน...”^{๔๒}

ในบรรดาบ้านเมืองทั้งหมดนั้น จัดว่าเป็นบ้านเมืองที่มีอายุอยู่ในสมัยเริ่มแรกตามที่กล่าวถึงในตำนานอุรังคธาตุ โดยเฉพาะในระบอบที่มีการก่อสร้างพระธาตุพนม ระยะต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมืองขึ้น แต่ว่ามีกล่าวอยู่เฉพาะในบริเวณที่อยู่ใกล้กับพระธาตุพนมเท่านั้น คือ เมืองหนองหานหลวง และเมืองหนองหานน้อย เกิดน้ำท่วมลุ่มจม เป็นเหตุให้ผู้คนอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในบริเวณหนองคันแทเสื่อน้ำริมฝั่งแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดหนองคายและเวียงจันทน์ ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของเมืองศรีโคตรบูร ต่อมาท้องถิ่นบริเวณนี้เจริญขึ้นมาเป็นนครเวียงจันทน์ ในขั้นแรกยังเป็นส่วนหนึ่งของเมืองศรีโคตรบูร แต่ต่อมาเมืองมรุกขนครซึ่งเป็นเมืองหลวงสลายตัวลุ่มจมไป เวียงจันทน์จึงกลายเป็นเมืองสำคัญขึ้นมาแทน^{๔๓}

^{๔๒} วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครพนม. (๒๕๕๒). ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปกร. หน้า ๔๙.

^{๔๓} พรรณิกา ฉายากุล. (มปป). อารยธรรมอีสาน. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๒๕.

ภาพบ้านเมืองในตำนานอุรังคธาตุบนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ลุ่มแม่น้ำโขง...

(ที่มา : https://www.silpa-mag.com/history/article_๑๑๕๑๑๕)

ชุมชนและบ้านเมืองในตำนานอุรังคธาตุที่แสดงถึงการมีอยู่ของอาณาจักรศรีโคตรบูร

บริเวณรอบองค์พระธาตุพนมเป็นชุมชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏหลักฐานจนถึงปัจจุบันคือที่บ้านโป่ง บ้านทุ่ง ซึ่งอยู่ห่างจากองค์พระธาตุลงมาทางทิศใต้ มีโบสถ์เป็นหลักฐานสำคัญที่คงเหลือถึงปัจจุบัน โบสถ์จำนวนหนึ่งมีลวดลายสลักเป็นรูปสลูบุ เช่นเดียวกับที่พบในเขตลุ่มน้ำมูล-ชี ส่วนด้านทิศเหนือขององค์พระธาตุที่บ้านหลักศิลา ก็พบโบสถ์หินทรายมีลายสลักรูปสลูบุบริเวณกึ่งกลางใบ รูปลักษณะเช่นเดียวกับโบสถ์ที่พบอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน เหล่านี้ล้วนเป็นหลักฐานสมัยทวารวดีที่สำคัญที่ปรากฏในเขตจังหวัดนครพนมที่พบบริเวณ ๒ ฟากของลำน้ำก่ำ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญแห่งหนึ่งในบริเวณนี้ ชุมชนในระยะก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่โดยรอบ ได้เคลื่อนย้ายมายังศูนย์กลางชุมชนแห่งใหม่ โดยผ่านทางลำน้ำก่ำ ซึ่งมีต้นกำเนิดจากหนองหานมาสู่บริเวณที่ตั้งขององค์พระธาตุพนม ผ่านอำเภอนาแก อำเภอธาตุพนม ชุมชนที่ตั้งอยู่ในเส้นทางนี้ มีรูปเคารพเป็นโบสถ์เช่นกัน วัฒนธรรมล้านช้าง (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๔) ชุมชนต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงรวมทั้งเมืองศรีโคตรบูรมีชื่อปรากฏอยู่ในพงศาวดารลาวและตำนานชุมชนต่างๆ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงเรียงรายขึ้นไปในลำน้ำโขง^{๔๔}

^{๔๔} มานิต วัลลิโกดม และคณะ. (๒๕๕๘). พระราตุนพนม ด้วยข้อเขียนและบทความ. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร พิมพ์. หน้า ๑๒๑.

หลักฐานประเภทโบราณวัตถุสถานสำคัญที่แสดงถึงความเชื่อของผู้คนในอาณาจักรเวียงพระธาตุพนม ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง คือ วัฒนธรรมการสร้างเสมาหรือหินตั้ง ซึ่งเดิมน่าจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในลัทธิการบูชาผีบรรพบุรุษ แต่เมื่อวัฒนธรรมอินเดียแพร่เข้ามา จึงได้ปรับมาใช้เป็นเสมาตามคติในพุทธศาสนา^{๔๕} ดินแดนที่มีความสัมพันธ์กับพระธาตุพนม โดยพิจารณาจากหลักฐานในตำนานอุรังคธาตุแล้ว ได้แก่ บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำชี ซึ่งเป็นบริเวณที่มีเมืองสำคัญ ได้แก่ ศรีโคตรบูร หนองหานหลวง หนองหานน้อย และสาเกตหรือร้อยเอ็ด ส่วนที่อยู่ในเขตลุ่มแม่น้ำมูลนั้น คงเป็นเขตอาณาจักรเจนละหรืออินทปัฐ ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลออกไป จากข้อมูลในตำนานอุรังคธาตุ ได้แสดงให้เห็นว่า เขตแดนของอาณาจักรศรีโคตรบูรครอบคลุมบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่จังหวัดอุดรธานี หนองคาย เวียงจันทน์ นครพนม ลงไปจนถึงเขตจังหวัดอุบลราชธานี โบราณวัตถุสถานสำคัญที่ยืนยันให้เห็นถึงวัฒนธรรมที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมของดินแดนแห่งอาณาจักรศรีโคตรบูร แยกกล่าวได้ดังนี้

๑. บ้านเชียง

แหล่งโบราณคดีแห่งนี้อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดอุดรธานี ในสมัยโบราณตั้งอยู่ใกล้กับแม่น้ำโขงมากกว่าปัจจุบัน มีร่องรอยที่ปรากฏในภาพถ่ายทางอากาศแสดงให้เห็นว่า แม่น้ำโขงเปลี่ยนทางเดินห่างจากบ้านเชียงไปราว ๒๐ กิโลเมตร

โบราณวัตถุที่ค้นพบเป็นของที่มีมาแต่ยุคโลหะในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรี ในชั้นดินที่ต่ำที่สุดอยู่ลึกประมาณ ๓ เมตร พบโครงกระดูกมนุษย์ ปนอยู่กับโลหะสำริด คาดว่าทำขึ้นราว ๖,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว พบภาชนะดินเผาแบบลายเชือกทาบซึ่งเป็นแบบที่มีอยู่แถบทุกยุคสมัยในดินแดนประเทศไทยและประเทศใกล้เคียง และภาชนะดินเผาสีดำ ภาชนะแบบนี้พบในแหล่งก่อนประวัติศาสตร์ ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรีเหมือนกัน นักโบราณคดีบางท่านสันนิษฐานว่าเป็นวัฒนธรรมหลงซาน ที่พบในกลุ่มชนที่เคยอยู่ในดินแดนจีน

^{๔๕} ศรีศักร วัลลิโภดม.(๒๕๔๖). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มติชน. หน้า ๑๘.

เครื่องปั้นดินเผาหลงซาน

ที่มา : <https://www.wikiwand.com/th/map/วัฒนธรรมหลงซาน#/media/วัฒนธรรมหลงซาน/>

ไฟล์:Jinan_๒๐๐๙_๑๑๕๐.jpg

บ้านเชียงเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่มีการสืบเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เพราะถัดจากชั้นดินที่พบภาชนะเขียนสีขึ้นมานั้น พบโบราณวัตถุที่เป็นของสมัยทวารวดีและลพบุรี ได้แก่ ลูกปัดหินและที่ทำด้วยแก้วสี โบราณวัตถุที่เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นสมัยทวารวดี คือ เสาหิน ซึ่งมีรูปสลักกลีบบัวอยู่ที่ฐาน ซึ่งทำขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา ส่วนโบราณ วัตถุสมัยลพบุรี นั้นมีพบอยู่ตามผิวดินเป็นเศษเครื่องปั้นดินเผาเคลือบสีเขียวอ่อนและสีน้ำตาล บางชิ้นเป็นภาชนะที่เผาจากเตาบ้านกรวดในเขตจังหวัดบุรีรัมย์

จากข้อมูลทางโบราณคดีที่พบที่บ้านเชียง เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับเรื่องราวในตำนานอุรังคธาตุ ทำให้สมมุติฐานได้ว่า กลุ่มชนที่เป็นเจ้าของภาชนะดินเผามีลายเขียนสีนั้นเป็นเชื้อสายของผู้ที่อพยพจากบริเวณหนองแส ในเขตยูนนานมาตามลำแม่น้ำโขง แล้วมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในบริเวณนี้ สถานที่ต่อมา คือ เมืองศรีโคตรบูร เมืองหนองหานหลวง และเมืองหนองหานน้อย ในราว ๒,๐๐๐ กว่าปีมาแล้ว^{๔๖}

^{๔๖} ศรีศักร วัลลิโภดม.(๒๕๔๖). แอ่งอารยธรรมอีสาน . พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : มติชน. หน้า ๒๒-๒๓

เครื่องประดับทำด้วยลูกปัดแก้ว และโลหะสัมฤทธิ์และเหล็ก วัฒนธรรมบ้านเชียง อำเภอนองหาน
จังหวัดอุดรธานี

ที่มา : <https://sirichoko๑๙๙.wordpress.com/แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง>

ผู้คนในเขตนี้มีการติดต่อกับกลุ่มชนแถวปากแม่น้ำโขง รับวัฒนธรรมบางอย่างจากต่างประเทศขึ้นมา เช่น การหลอมแก้ว ทำเครื่องประดับด้วยลูกปัดแก้ว และโลหะสัมฤทธิ์และเหล็ก ส่วนกลุ่มชนที่อยู่ใกล้ทะเลแถวปากแม่น้ำโขงในตอนนั้นคงได้แก่ เมืองอินทปัฐ นอกจากนี้ยังมีอีกเมืองหนึ่งที่อยู่ใกล้ทะเลอาจติดต่อถึงกันได้ คือ เมืองจุลณี ซึ่งอาจหมายถึงพวกที่มีรกรากอยู่แถบตั้งเกียของเวียดนาม

๒. ภูฏเวียน หรือภูพาน และเมืองพาน

แหล่งชุมชนโบราณภูฏเวียนหรือภูพาน และเมืองพานอยู่ในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ในบริเวณนี้ได้พบโบราณวัตถุสถานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยทวารวดีและลพบุรี โบราณวัตถุก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ภาพเขียนสีบนผนังเพิงหิน เป็นรูปเรขาคณิต รูปสัตว์ และสัญลักษณ์บางอย่าง นอกนั้นมีหินตั้งและขวานหินขัด โบราณวัตถุสมัยทวารวดี ได้แก่ เพิงหินบางแห่งที่มีการตกแต่งให้เป็นศาสนสถาน มีเสมาหินปักล้อม โขดหินบางแห่งมีการสลักเป็นรูปพระพุทธรูปยืน นั่ง อยู่ในซุ้ม และรูปเทวรูป โขดหิน เพิงหินเหล่านี้ได้ใช้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่อมาจนถึงสมัยลพบุรี เพราะมีการนำพระพุทธรูปหินทรายที่เป็นศิลปะในสมัยลพบุรีมาประดิษฐานไว้ตามเพิงหิน นอกจากนั้นยังพบใบเสมาหินสลักเป็นภาพปูนดำของพระโพธิสัตว์อีกด้วย

ถ้ำพระ อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
ที่มา : <https://mgronline.com/travel/detail/๙๖๗๐๐๐๐๐๖๓๖๔๐>

แหล่งโบราณวัตถุสถานสำคัญอีกแห่งหนึ่งที่พบในบริเวณนี้ คือ รอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำขึ้นในสมัยทวารวดี เป็นรอยเท้าคนขนาดใหญ่สกดบนพื้นหินอย่างหยาบ ๆ ไม่มีลวดลายแต่อย่างใด มีพบหลายแห่ง เช่น พระบาทบัวบก พระบาทบัวบาน และพระบาทหลังเต่า เป็นต้น

จากเนื้อหาในตำนานอุรังคธาตุมีกล่าวถึงแหล่งโบราณคดีบนเทือกเขาภูพานนี้ว่า เป็นที่อยู่ของพญานาค ชื่อ สุวรรณนาคและพุทธรูปปาณา ซึ่งแต่เดิมหนีจากหนองแสมาตามแม่น้ำโขง แล้วมาอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าได้มาโปรดสัตว์ที่อาณาจักรศรีโคตรบูรได้แะมาที่นี้ และทรงทรมานจนพญานาคยอมแพ้ แล้วทรงเหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้นาคได้สักการบูชา

๓. เวียงจันทน์และศรีเชียงใหม่

ร่องรอยชุมชนโบราณในบริเวณนี้เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่อยู่สองฝั่งแม่น้ำโขง ลักษณะเป็นเมืองอกแตก และมีรูปร่างไม่สม่ำเสมอเป็นแบบเมืองทวารวดีทั่วไป ทางฝ่ายเวียงจันทน์ มีร่องรอยของกำแพงดินและคูน้ำยังอยู่ในสภาพที่เห็นได้ชัดเจน แสดงถึงการขุดลอกและบูรณะในระยะหลังลงมา นอกจากนั้นยังมีการขยายคันดิน ซึ่งอาจจะเป็นถนนหรือดินกั้นน้ำเป็นรูปสี่เหลี่ยมไปทางด้านเหนืออีกด้วย ส่วนทางศรีเชียงใหม่ อยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง คูเมืองและคันดินอยู่ในลักษณะที่ลบเลือนแสดงให้เห็นถึงการถูกทิ้งให้ร้างมานาน

โบราณวัตถุสถานที่พบในเขตเมืองโบราณทั้งสองฟากนี้ มีตั้งแต่สมัยทวารวดีลงมาจนถึงล้านช้างและอยุธยา ที่สำคัญ ได้แก่ ดอนชิงซู ที่เป็นเกาะอยู่กลางแม่น้ำโขงระหว่างเมืองทั้งสองฝั่งนี้ ปัจจุบันอยู่ในเขตประเทศลาว บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ในเขตศรีเชียงใหม่เรื่อยลงมาตามชายฝั่ง

แม่น้ำจนถึงอำเภอบ้านดง มีซากพระอารามหรือวัดเรียงรายอยู่มากมาย โดยเฉพาะที่เวียงคุกมีมากกว่าที่อื่น ส่วนมากเป็นศิลปะแบบล้านช้าง แต่บางแห่งคงสร้างทับรากฐานเดิมที่มีมาแต่สมัยทวารวดี ที่วัดยอดแก้วที่เวียงคุก เคยพบชิ้นส่วนของเทวรูปศิลาทรายแบบก่อนขอม ซึ่งได้รับการดัดแปลงตกแต่งให้เป็นพระพุทธรูป เทวรูปองค์นี้คงเป็นของคนในแถบนี้สร้างขึ้นเลียนแบบศิลปะแบบก่อนเมืองพระนครในศิลปะแบบพนมดง ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้คงอยู่ในสมัยทวารวดี

ชิ้นส่วนพระพุทธรูปโบราณด้านหลังพระประธาน สันนิษฐานว่าเป็นพระประธานองค์เดิมของวิหารหลังเก่า
ที่มา : <https://archaeology.sac.or.th/archaeology/๓๓๔>

เวียงจันทน์และศรีเชียงใหม่ เดิมเป็นเมืองเดียวกัน เป็นเมืองมาตั้งแต่สมัยทวารวดีตอนปลาย ซึ่งตรงกับเหตุการณ์ในตำนานอุรังคธาตุ เป็นเมืองที่มีความสำคัญต่อจากเมืองมรุกขนครของอาณาจักรศรีโคตรบูร ส่วนเมืองเวียงคุกนั้น ในตำนานได้ระบุว่า เป็นเมืองของท้าวบารถ ซึ่งไปมีความสัมพันธ์กับนางอุษา เจ้าเมืองพานบนเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

๔. พระพุทธบาทเวินปลา

การสร้างรอยพระพุทธบาทขึ้นเคารพบูชา เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายของกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนาในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขตจังหวัดอุดรธานี จนถึงนครพนม

ตำนานอุรังคธาตุระบุถึงการประทับรอยพระพุทธบาทไว้ในที่ต่าง ๆ คือ บริเวณภูภูเวียนบนเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ บริเวณอำเภอโพนพิสัย คือ พระพุทธบาทโพนฉันทน์ โพนแพง บริเวณหนองหานหลวง บริเวณดอยนันทกั้งฮี้ และบริเวณอำเภอเมืองนครพนม ที่เรียกว่าพระพุทธบาทเวินปลา โดยเฉพาะพระพุทธบาทเวินปลานั้น อยู่บนโขดหินบนเกาะกลางแม่น้ำโขง มีผู้คนไป

สักการะเป็นประจำ รอยพระพุทธรูปนี้มีลักษณะเป็นรอยเท้าคนขนาดใหญ่ สักดลงบนแผ่นหิน เช่นเดียวกันกับที่พบที่เทือกเขาภูพาน จัดเป็นรอยพระพุทธรูปในสมัยทวารวดี

รอยพระพุทธรูปเวินปลา วัดพระบาทเวินปลา บ้านเวินปลา ตำบลเวินพระบาท อำเภอท่าอุเทน
ที่มา : ผู้เขียน

๕. บ้านหลักศิลา

ชุมชนโบราณบ้านหลักศิลายู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขง ในเขตอำเภอราทูพนม อยู่ห่างจากพระธาตุนมชั้นไปทางเหนือประมาณ ๘ กิโลเมตร เป็นแหล่งโบราณคดีที่อยู่ใกล้เคียงพระธาตุนมมากกว่าแหล่งอื่นๆ หลักฐานทางโบราณคดีที่เก่าที่สุดมีอยู่สิ่งเดียว คือ เสาหินทราย ตรงกลางสลักเป็นรูปสลูปแบบหม้อน้ำในสมัยทวารวดี และมีจารึกสมัยหลังปัลลวะที่ลบเลือนกำกับอยู่ข้างบน เสาหินนี้ปักอยู่กลางลานวัดหลักศิลา หลักฐานอื่นรองลงมาเป็นซากพระเจดีย์และซากโบสถ์วิหาร ซึ่งเหลือเพียงกองอิฐ คงเป็นวัดที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนในสมัยล้านช้างลงมา

ใบเสมาหินทราย บ้านหลักศิลาที่พบ ตำบลพระกลางทุ่ง อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

ที่มา : <https://www.nakhonpanom.com/jedi-silamongkol>

การพบหลักเสมาหิน ซึ่งเป็นโบราณวัตถุเก่าแก่ในสมัยทวารวดี และเป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องในพระพุทธศาสนานี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าในท้องถิ่นที่ใกล้ชิดกับพระธาตุพนมนั้น เป็นย่านของกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งมีมาแต่สมัยทวารวดีแล้ว และคงเป็นกลุ่มชนที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุพนมด้วย บริเวณบ้านหลักศิลานั้น เชื่อว่าเป็นเมืองมรุกขนคร ซึ่งในปัจจุบันได้กลายเป็นหนองเป็นบึงไปแล้ว

๖. พระธาตุพนม

แหล่งโบราณสถานสำคัญในบริเวณนี้ คือพระธาตุพนม ซึ่งในตำนานอุรังคธาตุอธิบายว่า ตั้งอยู่บนดอยภูเก้าพรา เป็นที่สูงอยู่ริมแม่น้ำโขง ซึ่งเมื่อก่อนแม่น้ำโขงอยู่ใกล้กับองค์พระธาตุพนมมากกว่าบริเวณนี้ ร่องรอยของทางเดินแม่น้ำเก่ายังเห็นอยู่ ที่เรียกว่าบึงธาตุในปัจจุบัน

โบราณวัตถุสถานในเขตวัดรอบพระธาตุพนม เป็นสิ่งที่มีมาแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยล้านช้าง และอยุธยา โดยเฉพาะที่เป็นสมัยทวารวดี ได้แก่ หลักหินและเสมาหิน ที่ปักอยู่ตามทิศต่างๆ รอบพระธาตุพนม บางหลักเป็นแท่นหินทรายขนาดใหญ่ไม่มีลายจำหลัก บางหลักมีรอยรูปสลูปลูกและกลีบบัวที่ฐาน เสมาหินเหล่านี้เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนา เพื่อปักแสดงเขตศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุพนมมาตั้งแต่สมัยทวารวดี

การปักเสมาหินรอบสถานที่ ศักดิ์สิทธิ์ เป็นคติโบราณของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยเฉพาะ นอกจากเสมาหินแล้ว ยังมีผู้นำรูปสลักหินทราย เป็นรูปสิ่งหุ้มตัวรวม

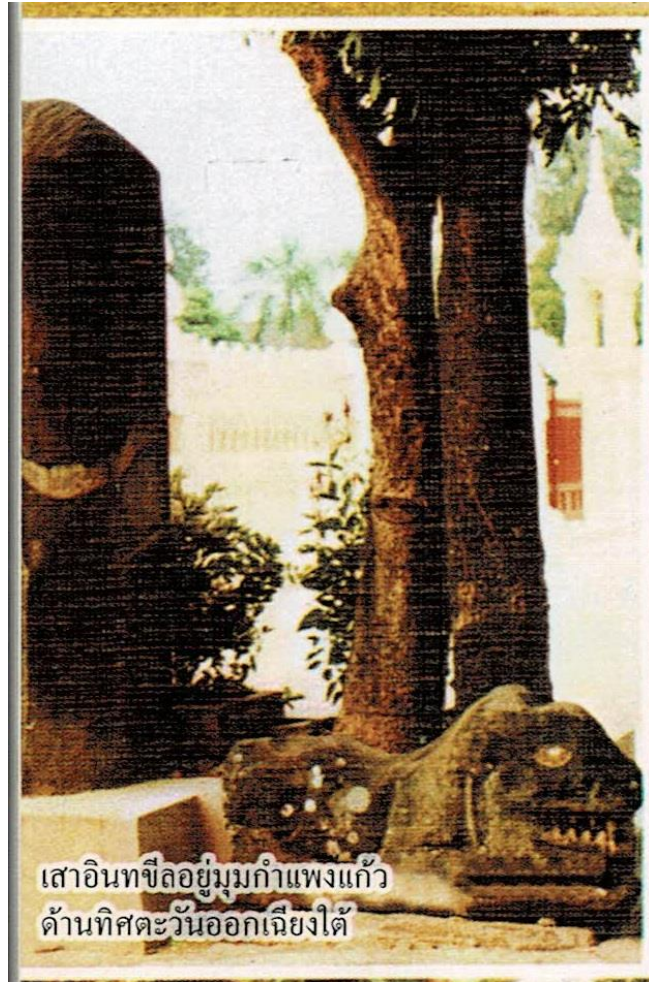
ไว้กับเสมาเหล่านี้เป็นของโบราณเช่นเดียวกัน ไม่ทราบยุคสมัย แต่ในตำนานอุรังคธาตุ เรียกว่า อัจมุขี ที่มีลักษณะเป็นสิงห์ทวารบาล

บริเวณรอบๆ วัดพระธาตุพนมมีชิ้นส่วนศิลาแลงเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าในสมัยหนึ่ง ก่อนสมัยล้านช้าง คงมีการก่อสร้างอาคารทางศาสนาในบริเวณใกล้ๆ กับพระธาตุพนม ซึ่งอาจจัดอยู่ใน สมัยลพบุรี หรือสร้างขึ้นในสายวัฒนธรรมแบบเขมร เพราะเคยมีผู้พบไหเคลือบสีน้ำตาลแบบลพบุรี บรรจุกระดูกคนตายที่เผาแล้วฝังไว้ตามเนินดินต่างๆ ในย่านใกล้เคียงกับวัดลักษณะของไหเคลือบนี้ แม้ว่าจะจัดอยู่ในแบบลพบุรีก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่ลักษณะไหขอมแบบที่ทำจากเตาบ้านกรวด จังหวัด บุรีรัมย์ อาจเป็นของผู้คนในย่านนี้ทำขึ้นโดยเฉพาะ

โบราณสถานที่สำคัญที่สุดของวัดพระธาตุพนม คือ เจดีย์พระธาตุพนม จากการศึกษาประวัติ พระธาตุพนมจากตำนานอุรังคธาตุที่ผ่านมา ประกอบกับลักษณะรูปแบบทางศิลปกรรม ตลอดจน หลักฐานทางโบราณคดี ทำให้เข้าใจได้ว่า พระธาตุพนมคือสถาปัตยกรรมในทางศาสนาที่มีอายุเก่า ที่สุดในอาณาบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

อย่างไรก็ตาม การพังทลายลงของพระธาตุพนมเมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๘ ทำให้ ทราบได้ว่าโครงสร้างชั้นในสุดของพระธาตุพนมนั้น เมื่อแรกสร้างเป็นการสร้างขึ้นให้เป็นเทวาลัยใน ศาสนาฮินดู ตามแบบศิลปกรรมเขมรโบราณไพรกเมงมีอายุเมื่อแรกสร้างราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แต่มี การซ่อมดัดแปลงให้เป็นสถูปเจดีย์สมัยลาล้านช้างในเวลาต่อมา^{๔๗}

^{๔๗} สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๕๔). “พระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๙๐.

เสาอินทขีลอยู่มุมกำแพงแก้ว
ด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

รูปแกะสลักอัญมณีคู่กับเสาอินทขีล ตรงมุมกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระธาตุพนม

ที่มา : วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร. (๒๕๒๒). ประมวลภาพประวัติศาสตร์พระธาตุพนมและภาพ

โบราณวัตถุค่ามหาศาลในกรุพระธาตุพนม. กรุงเทพฯ : จูน พับลิชชิ่ง จำกัด. หน้า ๒๓๖.

การมองเห็นที่บริเวณพระธาตุพนมสมัยโบราณผ่านตำนานอุรังคธาตุ ทำให้เห็นความสำคัญ
ของพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ที่เชื่อมโยงชุมชนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง เนื่องจากพื้นที่ทางสังคม
และวัฒนธรรม มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของผู้คนมาตั้งแต่ในอดีตอันยาวนาน ตำนานอุรังคธาตุ
จึงเป็นตัวบทสำคัญ ทำให้เห็นบริบทของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่ตำนานได้
สร้างขึ้น นำไปสู่การเชื่อมโยงทำความเข้าใจบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่ได้เป็นอย่างดี
ตำนานอุรังคธาตุเป็นทั้งนิทานปรัมปราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางศาสนา โดยเฉพาะรอย
พระพุทธรูปที่ตำนานการกำเนิดเมืองต่างๆ ในแถบนี้ โดยมีเมืองศรีโคตรบูรเป็นศูนย์กลางเชื่อมโยง
เครือข่ายเมืองต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงเข้าด้วยกัน ผ่านการเดินทางประทับรอยพระพุทธรูปของพระ
พุทธองค์ในพื้นที่ต่างๆ ของรัฐโบราณในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ตำนานอุรังคธาตุจึงดำรงอยู่ในสถานะ
ตำนานทางภูมิศาสตร์ หรือ ตำนานในเชิงพื้นที่ของลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ด้วยการนำเสนอตำแหน่ง

และทำเลที่ตั้งของอาณาบริเวณของรัฐโบราณ รวมทั้งภูมิฐานของพื้นที่ทางกายภาพในลุ่มแม่น้ำโขง คือ เมืองศรีโคตรบูร เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองอินทปัฐ เมืองสาเกตหรือร้อยเอ็ด เมืองกุรุทนครหรือโยธยา เมืองจุลณี และตำนานการเกิดแม่น้ำสายสำคัญผ่านการกระทำของนาคน เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำฟิง แม่น้ำจิม แม่น้ำโขง แม่น้ำมูลนที และแม่น้ำชีวายนที เป็นต้น ในที่นี้จึงกล่าวได้ว่าพระธาตุพระพนม คือ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามคติในพุทธศาสนาที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ (No Man Land) เป็นพื้นที่ที่ผู้คนจากหลากหลายดินแดนสามารถเข้าถึงได้ โดยมีพุทธศาสนาเป็นศูนย์รวมผู้คน^{๔๔}

สรุป

ดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย หรือที่เรียกว่า “อีสาน” เป็นภูมิภาคที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดี เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่งปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น การพัฒนาเชิงวัฒนธรรมของอีสานเกิดขึ้นท่ามกลางอิทธิพลจากอาณาจักรโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอาณาจักรฟูนัน เจนละ และทวารวดี ตลอดจนความสัมพันธ์กับรัฐโบราณในลุ่มน้ำโขง ปรากฏผ่านศิลปกรรม โบราณวัตถุ ตำนาน และโบราณสถานที่ยังคงหลงเหลืออยู่ บทความนี้มุ่งอธิบายพัฒนาการทางวัฒนธรรมของอีสาน โดยเน้นบทบาทของวัฒนธรรมทวารวดีและรัฐโบราณศรีโคตรบูรที่สัมพันธ์กับพระธาตุพนมในฐานะศูนย์กลางศาสนา

ในราวพุทธศตวรรษที่ ๗-๑๒ อีสานเริ่มมีบทบาททางประวัติศาสตร์จากการอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรฟูนัน ซึ่งเป็นรัฐการค้าที่รุ่งเรืองและมีเครือข่ายเชื่อมโยงกับชมพูทวีปและจีน เมื่อฟูนันเสื่อมลงในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เจนละได้เข้ามาครอบครองพื้นที่และสร้างฐานอำนาจทางการเมืองและศาสนา เมืองหลวงของเจนละในระยะแรกคือเศรษฐปุระ (วัดภู จำปาศักดิ์) ก่อนจะย้ายไปยังอีสานปุระ (ทะเลสาบเขมร กัมพูชา) อิทธิพลจากเจนละได้นำพาทั้งศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธมหายานเข้าสู่ดินแดนอีสาน โดยทิ้งร่องรอยทางโบราณสถานและศิลปกรรมที่สะท้อนการผสมผสานความเชื่อ

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ วัฒนธรรมทวารวดีที่เจริญอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้แพร่ขยายเข้าสู่อีสาน ลักษณะเด่นคือการยึดถือพุทธศาสนาหินยานและศิลปกรรมที่สะท้อนความศรัทธา เช่น พระพุทธรูป เสาธรรมจักร เจดีย์ และศิลาจารึกอักษรมอญโบราณ “เสมาหิน” นับเป็นหลักฐานสำคัญและเอกลักษณ์เฉพาะของอีสาน หลักฐานเหล่านี้พบมากในสองพื้นที่ใหญ่ ได้แก่ บริเวณลุ่มน้ำมูล (บุรีรัมย์-นครราชสีมา) และลุ่มน้ำชี (ชัยภูมิ-ขอนแก่น-ร้อยเอ็ด-มหาสารคาม-ยโสธร) ซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนโบราณและแสดงถึงความรุ่งเรืองด้านศาสนาและเศรษฐกิจ

พื้นที่ลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะนครพนม มีความสำคัญยิ่งเนื่องจากเป็นจุดบรรจบของแม่น้ำโขง แม่น้ำก่ำ และแม่น้ำเซบั้งไฟ ทำให้กลายเป็นศูนย์กลางคมนาคมและการค้า ส่งผลให้วัฒนธรรมทวาร

^{๔๔} พรณิกา ฉายากุล. (มปป). **อารยธรรมอีสาน**. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. หน้า ๓๒.

วดีและเจนละเข้ามาหล่อหลอมกับวัฒนธรรมท้องถิ่น หลักฐานทางโบราณคดี เช่น ใบเสมาและโบราณวัตถุรอบพระธาตุพนม ยืนยันถึงบทบาทดังกล่าว พระธาตุพนมในตำนานอุรังคธาตุถูกระบุว่าเป็นเจดีย์องค์แรกในกลุ่มน้ำโขงที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นศูนย์รวมศรัทธาของอาณาจักรศรีโคตรบูร

อาณาจักรศรีโคตรบูรซึ่งครอบคลุมพื้นที่สองฝั่งโขงมีความสัมพันธ์กับพระธาตุพนมในฐานะศูนย์กลางจิตวิญญาณ ตำนานและโบราณคดีสะท้อนถึงเมืองในเครือข่าย เช่น ศรีโคตรบูร หนองหาน หลวง หนองหานน้อย และสาเกต (ร้อยเอ็ด) รวมทั้งแหล่งโบราณคดีสำคัญ เช่น บ้านเชียง ภูพาน เวียงจันทน์ และพระพุทธรูปเวินปลา หลักฐานเหล่านี้ยืนยันถึงความรุ่งเรืองและการติดต่อสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม การเมือง และศาสนาของรัฐโบราณในกลุ่มน้ำโขง

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของภาคอีสานสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของภูมิภาคนี้ในฐานะจุดบรรจบของหลายอารยธรรม ทั้งพุนัน เจนละ ทวารวดี และอิทธิพลเขมร-จามในระยะต่อมา เส้นทางการค้าทางน้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำโขง เป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการแพร่กระจายทางศาสนาและวัฒนธรรม ศิลปกรรมและโบราณวัตถุ เช่น เสมาหิน พระพุทธรูป จารึก และเจดีย์ ไม่เพียงสะท้อนถึงความศรัทธาในศาสนา แต่ยังบ่งบอกโครงสร้างทางการเมืองและสังคม พระธาตุพนมจึงมีสถานะเป็นมากกว่าโบราณสถาน หากแต่เป็นศูนย์กลางศาสนาและสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของอาณาจักรศรีโคตรบูร ที่ยังคงคุณค่าทางจิตวิญญาณและความหมายทางประวัติศาสตร์สืบมาถึงปัจจุบัน

บทที่ ๓

ศรีโคตรบอง : นครพนม

ธีรานนท์ โพธะราช

ชื่อเมืองนครพนมปรากฏครั้งแรกในเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชหรือพงศาวดารล้านช้าง เรียกว่า “เมืองกระบอง” โดยระบุว่าเป็นแคว้นอิสระ สันนิษฐานว่าเป็นเมืองในกลุ่มเมืองของ **แคว้นศรีโคตรบอง** ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของบ้านเมืองขนาดเล็กและขนาดกลางอย่างหลวม ๆ เช่น เมืองกระบอง เมืองหนองหาร เมืองเซบั้งไฟ เมืองหินบูน เมืองมวน เมืองวัง เป็นต้น โดยมีศูนย์กลางเดิมอยู่ที่เซบั้งไฟ^{๔๙} ปัจจุบันคือพื้นที่เขตติดต่อระหว่างเมืองหนองบกและเมืองไชบูลี^{๕๐} แขวงคำม่วนและแขวงสะหวันเขต สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ที่เมืองหินบูน^{๕๑} แขวงคำม่วน ฝั่งตรงข้ามอำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม ในปัจจุบัน

ศรีโคตรบองพบชื่อในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเก่าสุด คือ กฎมณเฑียรบาลกรุงศรีอยุธยา จุลศักราช ๗๒๐ (พ.ศ. ๑๙๐๑) ซึ่งตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยระบุว่า ศรีโคตรบองเป็นดินแดนกษัตริย์ฝ่ายเหนือ ๑ ใน ๑๖ เมือง ที่เข้ามาถวายดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองต่อกรุงศรีอยุธยา ดังความว่า

“...ฝ่ายกษัตริย์แต่ได้ถวายดอกไม้เงินดอกไม้ทอง ทั้งนั้น ๒๐ เมือง คือ เมืองนครหลวง เมืองศรีสัตนาคนหุต เมืองเชียงใหม่ เมืองตองอู เมืองเชียงไกร เมืองเชียงกราน เมืองเชียงแสน เมืองเชียงรุ่ง เมืองเชียงราย เมืองแสนหวี เมืองเขมราช เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองใต้ทอง **เมืองโคตรบอง** เมืองเรวแก้ว ๑๖ เมืองนี้ฝ่ายเหนือ...”^{๕๒}

การปรากฏชื่อศรีโคตรบอง เชียงไกรและเชียงกราน (สันนิษฐานว่า คือ เมืองเชียงโค และเมืองเชียงคาน) ในกฎมณเฑียรบาลกรุงศรีอยุธยา โดยระบุว่าเป็น “เมืองฝ่ายกษัตริย์” ที่เข้ามาถวายดอกไม้เงิน

^{๔๙} จิตร ภูมิศักดิ์. (๒๕๒๗). **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนสมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

หน้า ๖๒๘.

^{๕๐} กมนันยะคดีและวัดทะนะท่ามะหาสน. (๒๕๑๒). **ปะหวัดพะทาดสี่โคตตะบองและบลีเวน** เวียงจันทน์ : มปท.

หน้า ๒๔ - ๒๕

^{๕๑} "นครพนม, เมือง." **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๖**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒. หน้า ๑๙๕๔.

^{๕๒} มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. (๒๕๐๕). **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา. หน้า ๗๐.

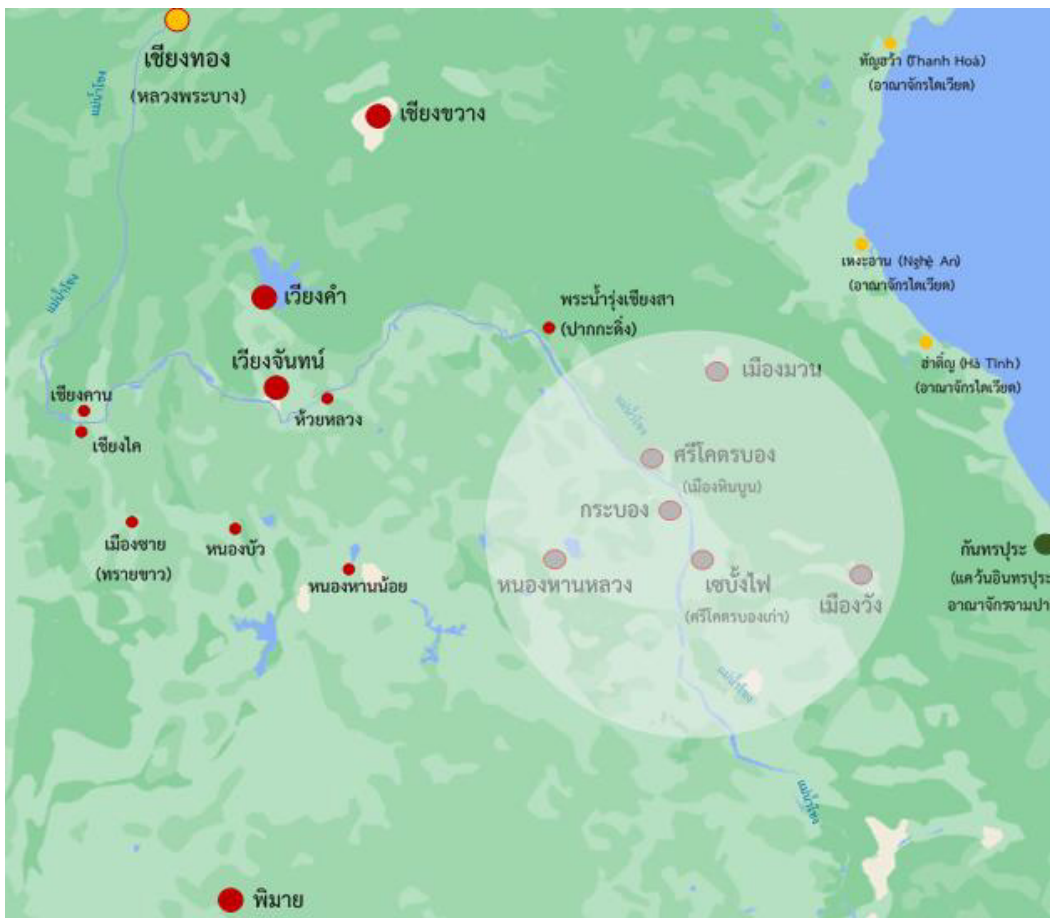
ดอกไม้ทองต่อกรุงศรีอยุธยา เป็นข้อบ่งชี้ว่าหัวเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางอย่างศรีโคตรบองและเชียงไค-เชียงคาน ในมุมมองของกรุงศรีอยุธยานั้นมีสถานะเป็นนครรัฐเทียบเท่ากรุงศรีสัตนาคนหุตหรืออาณาจักรล้านช้างเลยทีเดียว และยังชี้ให้เห็นว่าหัวเมืองเหล่านี้เคยมีความสัมพันธ์กับกรุงศรีอยุธยา และอาจจะเคยอาศัยอำนาจของอยุธยาในการป้องกันพระเจ้าฟ้างุ้มที่พยายามจะขยายอำนาจลงมายังกลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง ซึ่งสอดคล้องกับเหตุผลที่ทำให้พระเจ้าฟ้างุ้มเลือกจะปราบปรามเมืองกระบองและเมืองต่าง ๆ ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงซึ่งเป็นปริมณฑลอำนาจของศรีโคตรบองก่อนเพื่อตัดความช่วยเหลือจากอยุธยา จนเมื่อฐานอำนาจของพระองค์ในหลวงพระบางมั่นคงแล้วจึงทรงเริ่มทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาต่อไป

เมืองคู่สองฝั่งแม่น้ำโขง ศรีโคตรบอง - เมืองกระบอง

พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ได้แยกเมืองศรีโคตรบองและเมืองกระบองออกจากกัน โดยมีลักษณะเป็นเมืองคู่เรียกว่า **เมืองดีโคฎะตระบอง** และ**เมืองตระบอง** ดังปรากฏในเหตุการณ์ที่พระเจ้าฟ้างุ้มยกทัพเข้าปราบปรามแคว้นศรีโคตรบอง ซึ่งยกกองทัพจากเชียงทอง (หลวงพระบาง) เข้าโจมตีเมืองเวียงจันทน์ ฝั่หนาม (เวียงคำ) หัวยหลวง (โพนพิสัย) เมืองดีโคฎะตระบอง (ศรีโคตรบอง) และเมืองตระบองตามลำดับ

“...ครั้นลุลุศักราช ๗๑๘ ปีวอก อัฐศก พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตพระยาฟ้างุ้มคิดถึงความได้พยายามท้าวพระยาเมืองเวียงจันทน์ เมืองฝั่หนาม เมืองหัวยหลวง **เมืองดีโคฎะตระบอง เมืองตระบอง** จึงทรงสั่งเสนาบดีเกณฑ์กองทัพหลายหมื่น ครั้นได้มหาราชคลฤกษ์วันดี พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งพร้อมกันทั้งทัพเรือทัพบก ยกพยุหโยธาออกไปตีเมืองเวียงจันทน์ เมืองหัวยหลวง **เมืองดีโคฎะตระบอง เมืองตระบอง** เมืองฝั่หนาม ได้กระทำสงครามกันเปนสามารถ...”^{๕๓}

^{๕๓} กรมศิลปากร. (๒๕๖๒). **ประชุมพงษาวดารภาค ๑๑**, (พิมพ์แจกในงานศพอำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจ พิจารณ์ (สุต สารสุทธิ) ปีมะแม พ.ศ. ๒๕๖๒). พระนคร : โสภณพิพิธรมณารกร. หน้า ๑๑ – ๑๒.

แผนที่ : “แคว้นศรีโคตรบอง”โดยมีการรวมกันหลวม ๆ ในลักษณะความสัมพันธ์ทางเครือญาติของบ้านเมืองในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ ก่อนที่พระเจ้าฟ้าจูจะผนวกแคว้นศรีโคตรบองเข้ากับอาณาจักรล้านช้าง อันเป็นการสิ้นสุดระบบมณฑลละ (หมายเหตุ : ชื่อของนครรัฐอ้างอิงตามเอกสารพื้นชนบรราชาราชและพงศาวดารเมืองหลวงพระบาง)

เมืองตีโคตรบองในเอกสารพงศาวดารเมืองหลวงพระบางน่าจะหมายถึงเมืองหินปูน (ฝั่งตรงข้ามอำเภอท่าอุเทน) ในขณะที่เมืองตระบองหมายถึง เมืองกระบอง ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง หรือก็คือตัวเมืองนครพนมในปัจจุบัน สอดคล้องกับเอกสารพื้นเชียงตุง เชียงทอง เชียงหวาง ซึ่งเป็นพงศาวดารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพวนและเมืองหลวงพระบาง ได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าฟ้าจูส่งทูตไปยังเมืองต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง เพื่อชักชวนบรรดาเจ้าเมืองเหล่านั้นให้ช่วยพระองค์ชิงราชสมบัติจากพระยาคำผิง ผู้เป็นพระอัยกา (ปู่) ของพระองค์ แต่เจ้าเมืองเหล่านั้นไม่มีใครเห็นด้วยกับการกระทำของพระเจ้าฟ้าจู เอกสารดังกล่าวปรากฏชื่อ **พระยาสามเกิง เจ้าเมืองกระบอง และพระยาตีโคตรบอง** ความว่า

“...เมื่อนั้น ขาพ่อลูกจึงขึ้นมาขอเมืองกระบอง จึงใช้ข่าวสารเมื่อหา**พระยาสามเกิง** อันกิน**เมืองกระบอง** ...อ้าวเฮายังจักพร้อมเมื่อพ่อลูกก็ให้แต่งรู้พลเมื่อกับเมื่อเทิน ผิพร้อมก็อย่า ว่าดังนี้ เมื่อนั้น พระยาสามเกิง ว่าดังนี้ บัดนี้พระยาผิงตนเป็นปู่เป็นพ่อเชื้อเจ้าก็ยังตั้งอยู่ เป็นท้าวเป็นพระยา

ดาบ ภูบ่พร้อมแล...เมื่อนั้นพระยาฟ้าจุ่มจึงเคียดว่า สู้บ่พร้อมก็อย่า...แต่นั้นข้าเล่าขึ้นมาฮอดฟ้ารุ่ง
เชียงสา จึงเมื่อส่งข่าวแก่พระยาติโคตรบอง ใ้พระยาสามผอบลินฟ้ารุ่งให้พร้อม กับพร้อมแต่นั้น
เล่าขึ้นมาฮอดฟ้ารุ่งแกว่กีนห้วยหลวงก็ว่าบ่พร้อม...”^{๕๔}

จะเห็นได้ว่าเอกสารพื้นเชียงตุง เชียงทอง เชียงหวาง แยกตำแหน่งเจ้าเมืองกระบอง ออกจาก
ตำแหน่งพระยาติโคตรบอง อันเป็นการเน้นย้ำว่าเมืองกระบองและติโคตรบองไม่ใช่เมืองเดียวกัน
นอกจากนี้ เอกสารพื้นขุนบรมราชธิราชกล่าวถึงพระเจ้าฟ้าจุ่มเข้ารุกรานดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่
ตั้งอยู่ระหว่างปากเซและปากกระดิง หนึ่งในนั้น คือ เมืองหินบูน โดยระบุว่า พระยาเวียง เจ้าเมืองหินบูน
ออกมารบกับพระเจ้าฟ้าจุ่มก่อนถูกบากิมแม่ทัพพระเจ้าฟ้าจุ่มสังหาร และตั้งอนุชาของพระยาเวียงเป็น
พระยาเจ็ดเจียง เจ้าเมืองหินบูนแทน

“...พระยาฟ้าจุมยอพลเข้ามาน้ำหินบูน พระยาตนหนึ่งชื่อว่าเวียงออกมารบเห็นคูหลากแล้ว
พ่ายหนี บากิมไปไล่ได้ฆ่าเสีย จึงให้น้องเป็นพระยาเจ็ดเจียงแทน...”^{๕๕}

การที่แคว้นศรีโคตรบองมีลักษณะการปกครองแบบมณฑล สะท้อนคล้อยกับเหตุผลที่ศูนย์กลาง
อำนาจของแคว้นมีการย้ายอยู่ตลอดเวลา เริ่มจากเมืองเซบั้งไฟที่เชื่อมต่อการคมนาคมทางน้ำจากดินแดน
นครรัฐจามปาเข้าสู่แม่น้ำโขงตอนกลาง ต่อมาได้ย้ายศูนย์กลางอำนาจมาอยู่ที่เมืองหินบูน และอาจย้าย
อีกครั้งไปที่เมืองพระน้ำรุ่งเชียงสา (บริเวณปากกระดิง) ทำให้ศูนย์กลางของศรีโคตรบองจึงไม่ได้มี
ลักษณะเป็น “เมืองหลวง” ที่ตั้งอยู่คงที่ หากแต่ย้ายศูนย์กลางอำนาจตามเมืองของผู้นำมณฑลในช่วงเวลา
นั้น มีข้อน่าสังเกตว่า ช่วงที่พระเจ้าฟ้าจุ่มขยายอำนาจลงมาน่าจะเป็นช่วงเวลาที่ศรีโคตรบองเริ่มจะมี
ปัญหาภายในระหว่างเมือง และอาจถูกแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มอำนาจ คือ ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่เมือง
ศรีโคตรบอง (หินบูน) โดยมีพระยาเวียง เจ้าเมืองหินบูนเป็นผู้นำกลุ่มนี้ และฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่เมือง
กระบอง โดยมีพระยาแปดบ่อ เจ้าเมืองกระบองเป็นผู้นำกลุ่ม

สันนิษฐานว่าทั้ง ๒ กลุ่มอำนาจนี้ น่าจะมีความไม่ลงรอยกันบางประการ เห็นได้จากเมื่อพระเจ้า
ฟ้าจุ่มเข้าตีเมืองกระบองและหัวเมืองฝั่งขวาแม่น้ำโขง กลับไม่ปรากฏว่ามีกองทัพอันหัวเมืองฝั่งซ้าย
แม่น้ำโขงยกเข้ามาช่วยเมืองกระบองรบกับพระเจ้าฟ้าจุ่ม ซึ่งแตกต่างจากมณฑลอื่น ๆ เช่น เวียงจันทน์-
เวียงคำ ที่มีการเสริมกำลังกันเข้าช่วยรบกับพระเจ้าฟ้าจุ่มอย่างเข้มแข็ง การเข้าตีแคว้นศรีโคตรบองที่ไม่
ลงรอยกันดังกล่าว จึงทำให้พระเจ้าฟ้าจุ่มสามารถผนวกดินแดนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างได้
โดยง่าย

^{๕๔} พื้นเชียงตุงเชียงทองเชียงหวาง ฉบับวัดแสนสุขาราม นครหลวงพระบาง. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก
https://israyanatan.blogspot.com/๒๐๑๕/๐๑/blog-post_๒๔.html. (สืบค้นเมื่อ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๖).

^{๕๕} กรมศิลปากร. (๒๕๔๔). ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์, (พิมพ์แจกในงาน
พระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงคยองท่า ปราโมช ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๔).
พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์. หน้า ๙๔.

การผนวกรัศมีโคตรบองเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง

ในเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการขยายอำนาจของพระเจ้าฟ้าจ๋มในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง โดยเริ่มจากการเข้าโจมตีเมืองกระบองซึ่งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชเล่าว่า “**พระยาแปดบ่อ เจ้าเมืองกระบอง**” ได้ชี้ข้างยกพลจะเข้าชนข้างกับพระเจ้าฟ้าจ๋ม แต่ข้างพระยาแปดบ่อเตลิดเสียก่อน กองทัพพระเจ้าฟ้าจ๋มยกตามจับพระยาแปดบ่อได้ แล้วถ่วงน้ำสำเร็จโทษที่ปากทอก จากนั้นพระเจ้าฟ้าจ๋มได้ตั้งพระยานันทเสน^{๕๖} พระอนุชาพระยาแปดบ่อเป็นเจ้าเมืองแทนโดยให้เมืองกระบองส่งส่วยแก่เมืองหลวงพระบาง ประกอบไปด้วย ช้าง ๑๐๐ ช้อยเลี้ยงช้าง ๑๐๐ ทองคำ ๒,๐๐๐ ส่วยลัว ส่วยแพรลา ๒๐๐ ฮ้า และส่วยทาสชายหญิง ๒๐๐

“...แล้วพระยาฟ้า จิงเอารัศมีโยธาขึ้นมารบ**พระยาแปดบ่อ ที่เมืองกระบอง**นั้น พระยาแปดบ่อชี้ข้างออกมาชนบ่ทันฮอดพระยาฟ้า พระยาแปดบ่อก็แหล่นหนี เขาจึงไปไล่เอาได้ทั้งเป็นมาจมน้ำเสียที่ปากทอกนั้นแล...พระยาฟ้าจึงให้**พระยากระบอง**ผู้น้องแทน จึงตั้งอาชญาไว้ว่าให้ส่วยข้างฮ้อยหนึ่งช้อยฮ้อยหนึ่ง ช้อยกับข้างสองฮ้อย ให้ส่วยคำสองพัน ให้ส่วยลัว ส่วยแพรลาสองฮ้อยฮ้า ให้ส่วยช้อยหญิงช้อยชายสองฮ้อย...”^{๕๗}

พระเจ้าฟ้าจ๋มได้ยกกองทัพลงทางใต้และเข้าตีดินแดนชนเผ่าชา่แถบปราสาทวัดภู และลำน้ำเซตต่าง ๆ ที่ติดกับอาณาจักรเมืองพระนคร ก่อนจะยกขึ้นมาตีศรีโคตรบองที่เหลือนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อันประกอบไปด้วยเมืองหินบูน เมืองกวางเสียม เมืองกวางท่ง เมืองหลวง เมืองมวน เมืองวัง เมืองกะตาก เมืองชุมพอน และเมืองชะโปน รวม ๙ เมือง กองทัพล้านช้างถูกต่อต้านอย่างแข็งขันจาก**พระยาเจียงเจ้าเมืองหินบูน** ที่รวมไพร่พลหัวเมืองต่าง ๆ เข้ารบกับพระเจ้าฟ้าจ๋ม ท้ายที่สุดพระยาเจียงถูกบากิมพระพี่เลี้ยงของพระเจ้าฟ้าจ๋มและเป็นแม่ทัพใหญ่ของล้านช้างสังหารในที่รบ กองทัพศรีโคตรบองฝั่งซ้ายจึงยอมแพ้ บากิมจึงให้อนุชาพระยาเจียง เป็นพระยาเจ็ดเจียงกินเมืองหินบูนแทนพระยาเจียง และกำหนดให้ทั้ง ๙ เมือง ส่งส่วยแก่ล้านช้าง ประกอบไปด้วย ส่วยด้าย ส่วยไหม ส่วยผ้ากั๊ง ผ้าเพดาน และส่วยช้อยทาสทุกปี ในเดือน ๑๒ และเดือน ๓

ตั้งเมืองกระบองฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ท่าแขก)

เมื่อพระเจ้าฟ้าจ๋มรวบรวมดินแดนล้านช้างได้เป็นปึกแผ่นจึงมีการจัดการบ้านเมืองและแบ่งเขตปกครองขึ้นใหม่ สำหรับเมืองกระบอง (ฝั่งขวาแม่น้ำโขง) ถูกรวมเข้ากับเมืองดีโคฎะตระบองหรือเมืองหินบูน (ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง) รวมทั้งเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่ปากน้ำจิมจรดปากเซ รวมทั้งลุ่มน้ำก่าฝั่งขวา

^{๕๖} สุรัชย์ ชินบุตร. พระยาศรีโคตรบอง: วีรบุรุษมอญ-เขมร. วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ ปีที่ ๒๗

ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๓). ๔๙.

^{๕๗} กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์, หน้า ๙๓.

น่าจะถูกรวมเข้าเขตแดนเดียวกันภายใต้ชื่อ “เมืองกระบอง” โดยพระเจ้าฟ้ารุ่งยังโปรดฯ ให้เจ้าเมืองพื้นถิ่นมีอำนาจปกครองในเมืองของตนเองอยู่ต่อไป หากแต่พระองค์ได้ส่งขุนนางผู้ใหญ่ คือ บาเสียม ให้มีตำแหน่งเป็น “หมื่นกระบอง” ลงไปปกครองในฐานะข้าหลวงต่างพระองค์ในดินแดนฝ่ายใต้

แผนที่ : แสดงเมืองในดินแดนศรีโคตรบองเดิมและเมืองในอาณาจักรล้านช้าง
 ภายหลังพระเจ้าฟ้ารุ่งจัดระเบียบปกครองใหม่ มีการย้ายเมืองกระบองมาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง
 (เมืองท่าแขกปัจจุบัน) โดยพระเจ้าฟ้ารุ่งตั้งบาเสียม แม่ทัพคนสำคัญของล้านช้างเป็น “หมื่นกระบอง”
 ปกครองอาณาเขตตั้งแต่พระน้ำรุ่งจรดแดนจามและเขมรที่เมืองกระบองใหม่

มีความเป็นไปได้ว่าหมื่นกระบอง (บาเสียม) จะเลือกบริเวณเมืองท่าแขกในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งของเมืองกระบองอันเป็นศูนย์กลางอำนาจใหม่แทนที่เมืองหินบูนและเมืองกระบองฝั่งขวาแม่น้ำโขง และช่วงเวลาดังกล่าวนี้อาจถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดของอาณาจักรศรีโคตรบอง และเริ่มยุคสมัยภายใต้อาณาจักรล้านช้าง

ภาพ : พระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก แขวงคำม่วน สปป.ลาว สันนิษฐานว่าเป็นศาสนสถาน
ที่ทับซ้อนกันหลายยุค โดยพบใบเสมามีสันกลางคล้ายทรงสถูปในวัฒนธรรมทวารวดี^{๕๘}
พระธาตุศรีโคตรบองน่าจะเป็นส่วนหนึ่งของเมืองกระบองใหม่ ซึ่งหมื่นกระบอง (บาเลียม) ได้ย้ายมาจากเมืองกระบองเก่า
บริเวณเมืองหินบูน โดยปกครองอาณาเขตหัวเมืองตั้งแต่ปากกระดิ่งลงมาจนถึงเซบั้งไฟ

^{๕๘} วรณีย์ พงศาชลากร. นครพนม ๑,๓๐๐ ปี “ทวารวดี” ที่ศรีโคตรบูร. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก
https://hisuthiwat.blogspot.com/๒๐๑๔/๑๐/blog-post_๒๕.html. (สืบค้นเมื่อ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๖๖).

สอดคล้องกับเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชฉบับวัดท่าม่วง จังหวัดร้อยเอ็ด ที่กล่าวถึงเมืองกระบองและเมืองนคร ในสงครามล้านช้าง-ไดเวียด ปี พ.ศ. ๒๐๒๓ ว่าหนึ่งในกองทัพไดเวียดของจักรพรรดิเล่ ทัญ ตง (Lê Thánh Tông) ยกมาทางเมืองกระบอง จากนั้นก็เข้าตีเมืองนคร

“...แถวเข้าเมืองชวาก็ได้เข้าเมืองซ้ายฮอดปากฟุน ทางเวียงจันฮอดแต่ ฟุ่งหมาแดง เข้าเมืองพวนก็ได้ เข้าน้ำรุ่งก็ได้ มาทางเมืองกระบองฮอดนครแล พระไชยจักรพรรดิก็ละเมืองเสียแล้วล่งหนีไปอยู่เชียงคานแล้วก็เวนแผ่นดินทั้งมวลให้แก่เจ้าซ้ายแทนคำลูกตนหันแล...”^{๕๙}

ข้อความในเอกสารพื้นขุนบรมราชาดังกล่าว เป็นการอ้างถึงแยกเมืองกระบองออกจากเมืองนคร ซึ่งสันนิษฐานว่าเมืองกระบองก็คือเมืองท่าแขกฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ที่ต้องรับศึกญวน ซึ่งเข้ามาทางเมืองฮ่าติญ เมื่อตีเมืองกระบองแตกจึงเข้าตีเมืองนคร (เมืองกระบองเก่า) ทั้งนี้ ชื่อเมืองนครในรัชกาลพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินผั่วคงจะเรียกว่าเมืองกระบองอยู่ โดยเอกสารพื้นขุนบรมราชาดังกล่าวสันนิษฐานว่าน่าจะบันทึกในสมัยหลัง ผู้บันทึกจึงเรียกชื่อเมืองกระบอง (เก่า) ว่าเมืองนคร โดยการเปลี่ยนชื่อเมืองกระบอง (เก่า) เป็นเมืองนครนั้น เกิดขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าวิสุทราช ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

ภาพ : ชิ้นส่วนเครื่องบนปราสาทหินเขมรศิลปะแบบคลัง-บาปวน ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ ตั้งอยู่บริเวณฐานพระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก แขวงคำม่วน สปป.ลาว

^{๕๙} ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๕). **พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดท่าม่วง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด**. บรรณาธิการต้นฉบับโบราณอักษรธรรมลาว. โครงการหอสมุดดิจิทัลหนังสือโบราณลาว หอสมุดแห่งชาติลาว โดยความร่วมมือของรัฐบาลลาวและเยอรมัน. เอกสารต้นฉบับ <https://digital.crossasia.org/digital-library-of-lao-manuscripts/?lang=en>.

นครพนม หรือ เมืองกระบอง ในยุคอาณาจักรล้านช้าง

รัชกาลพระเจ้าฟ้าจัม (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๘๙๖ – ๑๙๑๖)

เจ้าฟ้าจัมได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งรัฐเชียงทอง และสถาปนาอาณาจักรล้านช้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๙๖ ได้ทรงแต่งตั้งบรรดาแม่ทัพนายกองให้มีตำแหน่งและปกครองดินแดนต่างๆ สำหรับอาณาจักรศรีโคตรบองเดิมนั้น ได้แต่งตั้งบาเสียม ซึ่งเป็นพระพี่เลี้ยงและแม่ทัพคนสำคัญให้กินตำแหน่งที่หมื่นกระบอง ครองเมืองกระบอง มีอาณาเขตจากเมืองพระน้ำฮู่เชียงสา ต่อแดนจาม (เวียดนามกลางในปัจจุบัน) และแดนแกวฝ่ายใต้ (เวียดนามเหนือในปัจจุบัน) พร้อมทั้งกินส่วยไพร่ ๔ แสน ช้าง ๑,๐๐๐ ม้า ๕๐๐

“...พระยาฟ้าจัมให้บาเสียมไปเป็นหมื่นกระบอง มันโหมพลแต่พระน้ำฮู่เชียงสาไปได้ทำแดนจาม แลด่านละแวกแดนแกวก่ำได้ซื้อเมืองปาก วังได้คน ๔ แสน ได้ช้างพันหนึ่ง ได้ม้าห้าร้อยตัว...”^{๖๐}

พระเจ้าฟ้าจัมได้ให้ความสำคัญกับหมื่นกระบอง (บาเสียม) ผู้นี้เป็นอย่างมาก โดยให้ถือว่าหมื่นกระบองเป็นขุนนางผู้ใหญ่เท่ากับปู่เลี้ยงผู้เป็นแสนเมือง (อัครมหาเสนาบดี) และให้มีลำดับศักดิ์สูงกว่าหัวเล็กหรือขุนศึกทั้ง ๕ คือ หมื่นหลวง เจ้าขวา เจ้าซ้าย ภูมิเหนือ และภูมิใต้ ดังปรากฏในพื้นขุนบรมราชาธิราช ความว่า

“...เสนาอำมาตย์ทั้งหลายเป็นต้นว่าปู่เลี้ยงผู้ให้เป็นแสนเมืองนั้น **ทั้งหมื่นกระบอง สองขาเจ้านี้ให้เป็นผู้ใหญ่กว่าเจ้าหัวเล็กทั้งห้า** หมื่นหลวงเป็นใหญ่ เจ้าขวา เจ้าซ้าย ภูมิเหนือ ภูมิใต้ ห้าขุนนี้พระยาฟ้า ให้เป็นหัวเล็กทั้งห้าแล หมื่นหน้า หมื่นแพนสองขานี้ให้เป็นขุนราชวัตรกำหนัด หมื่นนาเหนือ หมื่นนาใต้ สองขานี้ให้เป็นราชวัตรหลัง นายหลวงเหนือให้รักษาคุ่มในกำหนัด ให้หาความเจ้าภูมิเหนือ นายหลวงใต้ให้รักษาคุ่มกำหลัง ให้หาถ้อยความเจ้าภูมิใต้ ขุนทั้งมวลอันจักไหวสาเจ้าแผ่นดิน เมื่อจักไปเล็กก็ต้อยบ้านอยู่เมืองก็ค้อมีเท่านั้นแล”^{๖๑}

รัชกาลพระเจ้าสามแสนไท (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๑๖ - ๑๙๕๙)

พ.ศ. ๑๙๑๖ พระเจ้าฟ้าจัมถูกขุนนางทำรัฐประหารและเนรเทศพระองค์ไปอยู่เมืองน่าน แล้วอัญเชิญท้าวอุ่นเรือน พระราชโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าฟ้าจัมขึ้นเป็นกษัตริย์ เฉลิมพระนามว่า “พระเจ้าสามแสนไทไตรภูวนาถ” ในรัชกาลนี้ ได้พยายามกระชับพระราชอำนาจเพื่อป้องกันการก่อกบฏของขุนนาง เห็นได้จากการที่พระองค์ส่งบรรดาพระราชโอรสและพระราชนัดดาไปปกครองหัวเมืองต่างๆ แทนที่ขุนนางและแม่ทัพนายกองที่มีความดีความชอบในรัชกาลของพระราชบิดา จึงเกิดลักษณะเมืองลูกหลวงและหลานหลวงขึ้น

^{๖๐} กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์. อ่างแล้ว. หน้า ๑๐๑.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๔.

สำหรับเมืองกระบองนั้น ในช่วงเวลาดังกล่าวหมื่นกระบอง (บาเสียม) ซึ่งปกครองเมืองกระบอง น่าจะสิ้นไปแล้ว พระเจ้าสามแสนไทจึงโปรดฯ ให้ท้าวใสหรือท้าวลือไช พระโอรสของพระองค์ขึ้นเป็น “พระยาหมื่นบ้าน” กินเมืองกระบอง ในฐานะเมืองลูกหลวงของล้านช้าง

ในรัชกาลพระเจ้าสามแสนไทเป็นช่วงที่อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ เข้ามามีบทบาทในอาณาจักรล้านช้างมากขึ้น แม้พระพุทธศาสนาจะเข้ามาตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าฟ้ารุ่ง แต่ก็ถูกต่อต้านจากบรรดาขุนนางและราษฎรอย่างมาก จนเริ่มมีการยอมรับอย่างแพร่หลาย ในรัชกาลนี้เอง

รัชกาลพระเจ้าล้านคำแดง (พ.ศ. ๑๙๕๙ – ๑๙๗๑)

และช่วงเวลาพระมหาเทวีอามพัน กุมพระราชนัดดา (พ.ศ. ๑๙๗๑ – ๑๙๘๑)

พระเจ้าสามแสนไทสวรรคตลงใน พ.ศ. ๑๙๕๙ เจ้าล้านคำแดงพระราชโอรสที่ประสูติแต่พระมหาเทวีอามพันขึ้นครองราชย์ หากแต่อำนาจการปกครองทั้งหมดตกไปอยู่กับพระมหาเทวีอามพัน ผู้เป็นพระราชมารดา ในช่วงเวลาที่พระนางครองอำนาจอยู่ ๑๐ ปี ได้เปลี่ยนกษัตริย์ปกครองล้านช้างไปถึง ๗ พระองค์ บางพระองค์อยู่ได้ไม่ถึงปีก็ถูกพระนางสำเร็จโทษ การขึ้นมานั่งบัลลังก์จึงเป็นไปตามพระทัยของพระนาง จึงเกิดระยะเวลาแห่งความวุ่นวายในอาณาจักรล้านช้างขึ้น

โดยเริ่มจากการสวรรคตของพระเจ้าล้านคำแดง พระนางได้แต่งตั้งเจ้าพรหมทัตโอรสพระเจ้าล้านคำแดงเป็นกษัตริย์ แต่ภายหลังพระนางก็สำเร็จโทษเจ้าพรหมทัตที่เป็นพระราชนัดดา (หลานย่า) แท้ ๆ จากนั้นได้แต่งตั้งเจ้าคำเต็มซ้ำ พระราชโอรสพระเจ้าสามแสนไทและเป็นพระราชโอรสเลี้ยงของพระนาง ซึ่งกินเมืองปากห้วยหลวงขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่พระเจ้าคำเต็มซ้ำครองราชย์ไม่นานก็หลบหนีไปปากห้วยหลวงเพราะเกรงอำนาจของพระนาง

ภาพวาด : พระมหาเทวีอามพันกษัตริย์สตรีเพียงหนึ่งเดียวของอาณาจักรล้านช้าง
กับนางกา พระพี่เลี้ยง ซึ่งมีอิทธิพลในราชสำนักล้านช้างเช่นเดียวกับพระมหาเทวีอามพัน
(ภาพสงวนลิขสิทธิ์)

เมื่อเจ้าคำเต็มเข้าหลบหนีไปแล้ว พระมหาเทวีอามพันได้เชิญ พระยาหมื่นบ้าน (ท้าวใส หรือ ลือไช) ซึ่งกินเมืองกระบองให้มาเป็นกษัตริย์ล้านช้าง ในฐานะที่เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสามแสนไท หากแต่พระยาหมื่นบ้านครองราชย์ได้ ๖ เดือน ทราบว่าพระมหาเทวีอามพันจะปลงพระชนม์จึงหนีไป ผูกพระศอ (ผูกคอ) สิ้นพระชนม์ที่ห้องสรง (ห้องอาบน้ำ) ใน พ.ศ. ๑๙๗๓^{๒๒}

^{๒๒} บุญมี เทปสีเมือง. (๒๕๕๔). ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่ม ๒ อาณาจักรลาวล้านช้างตอนต้น. แปลโดย ไผท ภูธา. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ. หน้า ๒๓๑.

“...ที่นั่นเขาเล่าไปเอาท้าวใสก็หากแม่นลูกพระยาสามแสนไทชุนคนแล ผู้ไปกินเมืองตะบอง ขึ้นมาเปนพระยา ลวดใสเชื่อว่าพระยาหมื่นเพื่ออันแลเปนพระยาได้ ๖ เดือน เขาจักฆ่าเสีย ท่านรู้สึกตัวจึง ผูกคอตายในสรว้าอบน้ำที่เชียงทองนั้นแล^{๖๓}”

พระยาหมื่นบ้านหรือท้าวใส เป็นเจ้าเมืองกระบององค์แรกที่ได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านช้าง แม้จะเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ โดยหลังการส่งพระยาหมื่นบ้านให้มากินเมืองกระบองเป็นต้นมา จึงเป็นธรรมเนียมให้ กษัตริย์ล้านช้างจะต้องส่งพระราชโอรสหรือพระราชนัดดาให้มากินเมืองกระบอง

รัชกาลพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว (ครองราชย์ พ.ศ. ๑๙๘๑ – ๒๐๒๓)

ใน พ.ศ. ๑๙๘๑ เหล่าขุนนางได้ร่วมกันก่อรัฐประหารและสำเร็จโทษพระมหาเทวีอามพัน จากนั้นได้เชิญท้าววังบุรีพระราชโอรสของพระเจ้าสามแสนไท ซึ่งหนีภัยของพระมหาเทวีอามพันไปอยู่กับ เจ้าชายมุย เจ้าเมืองเวียงจันทน์และเวียงคำ มาเป็นกษัตริย์ล้านช้างพระนามว่า “พระเจ้าไชยจักรพรรดิ แผ่นแผ้ว”

เมื่อพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้วปราบดาภิเษกแล้ว ฝ่ายเจ้าชายมุย เจ้าเมืองเวียงจันทน์ และเวียงคำ ถือว่าตนเป็นผู้มีความดีความชอบในฐานะที่เคยให้ความช่วยเหลือพระเจ้าไชยจักรพรรดิ แผ่นแผ้วมาก่อน เจ้าชายมุยเห็นว่าเมืองกระบองยังว่างผู้ปกครองอยู่ จึงคิดจะขยายอาณาเขตปกครอง ของตน โดยเอาเมืองกระบองมาอยู่ในอำนาจของเมืองเวียงจันทน์ที่ตนปกครอง ทำให้พระเจ้าไชยจักรพรรดิ แผ่นแผ้วและขุนนางทั้งหลายไม่พอใจ จึงให้หมื่นเด็กน้อยและหมื่นนายหลวงไปลอบสังหารเจ้าชายมุย ขณะกำลังสรงน้ำที่หาดดอนจันทน์ หน้าเมืองเวียงจันทน์

“...แต่นั้นชายมุย กินเวียงจันทน์ แลจักเอาแต่ตาดน้ำไปได้ ทั้งเมืองกระบองเป็นเมืองมั่น เสนา อำมาตย์ทั้งหลายว่าชอบ จึงแต่งให้เด็กน้อยและนายหลวงทั้งสองล่องเอาไปฆ่าเสียที่ดอนจัน มันมา หลิ่นน้ำหลิ่นไกลทันแล เขาจึงเอามันไปเผาเสียที่หนึ่ง จึงสร้างวัดหลังหนึ่งใส่ชื่อว่าวัดใต้ทันแล...”^{๖๔}

จากนั้นพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว โปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสองค์หนึ่งไปกินเมือง กระบอง เกลิมพระนามเป็น “พระยาหมื่นแก้ว” อันเป็นการยืนยันถึงความเป็นเมืองลูกหลวงของเมือง กระบอง ส่วนเมืองเวียงจันทน์โปรดฯ ให้พระยาจันทน์หงอกแดงผู้เป็นพระราชนัดตามาปกครอง โดยแบ่งแดนระหว่างเมืองเวียงจันทน์และเมืองกระบองที่เมืองพระนารุ่งหรือปากกระดิง

“...เจ้ามาเสวยราช มีลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่าท้าวเชียงล่อ ให้เมื่อเป็น แสนเมืองแก้วพ่อ จึงมีผู้น้อง ให้เมื่อกินเมืองกระบอง จึงใส่ชื่อว่าพระยาหมื่นแก้ว ลูกชายผู้หนึ่งชื่อว่าเจ้าตนหล้า ให้ไปกินเมืองแก้ว ผู้หนึ่งชื่อว่าวิชลราชา ให้ไปกินเวียงคำทั้งทาลาพันหนอง...จึงได้หลานผู้หนึ่ง มีอายุได้ ๓๕ ปี มันเป็น

^{๖๓} กรมศิลปากร. (๒๔๕๓). ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑, พงษาวดารล้านช้าง (ตามถ้อยคำในฉบับเดิม). พระนคร :

โรงพิมพ์ไทย.

^{๖๔} กรมศิลปากร. ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์. อ่างแล้ว. หน้า ๑๒๒.

หงอกแต่หนุ่มมีลูกสองชายจึงให้มากินเมืองเวียงจันทน์ แต่พระน้ำสูงมาเหนือเท่าเขตต์เมืองชายแล ขอบด้าน
ทั้งมวลไว้อาชญาให้แต่งหันแล เขาจึงว่าพระยาจันทน์หงอกแดง...”^{๖๕}

พ.ศ. ๒๐๒๓ ได้เกิดสงครามระหว่างไฉ่เวียดกับล้านช้าง โดยเป็นความขัดแย้งระหว่างจักรพรรดิ
เล ทัญ ตง (Lê Thánh Tông) แห่งอาณาจักรไฉ่เวียด และพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดิน
แห่งอาณาจักรล้านช้าง เกี่ยวกับข้อพิพาทในดินแดนแคว้นพวน โดยกองทัพไฉ่เวียดหรือเวียดนามยกทัพ
๘๐,๐๐๐ คน เข้ารุกรานอาณาจักรล้านช้าง โดยกองทัพทางใต้ได้รุกเข้ามาจากเมืองฮอยอันเข้าตี
เมืองกระบองและเมืองนคร ดังปรากฏในเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดท่าม่วง อำเภอปทุมรัตน์
จังหวัดร้อยเอ็ด ความว่า

“...(แถว) มาทางเมืองกระบอง ฮอดนครแล พระไชยจักรพรรดิก็จละเมืองเสียแล้วล่องหนิไปอยู่
เชียงคานแล้วก็เวนแผ่นดินทั้งมวลให้แก่เจ้าชายแทนคำลูกตน...”^{๖๖}

เอกสารฉบับนี้ เน้นย้ำถึงการแยกเมืองกระบองออกจากเมืองนคร โดยกองทัพเวียดนามเข้าตี
เมืองกระบองซึ่งสันนิษฐานว่าขณะนั้นอยู่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ก่อนเข้าตีเมืองนครที่อยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง
สงครามครั้งนี้สร้างความเสียหายแก่อาณาจักรล้านช้างเป็นอย่างมาก ในส่วนของเมืองกระบองและ
เมืองนครเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญที่กองทัพเวียดนามเข้าโจมตี ในเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชกล่าวว่า
ทัพที่ ๖ มีแม่ทัพชื่อพระยาภุมมเสด ของเวียดนามยกมาทางเมืองกระบอง สอดคล้องกับพงศาวดาร
เวียดนามจักรพรรดิเลทันตง เสด็จยกทัพออกจากนครทั้งลอง (ฮานอย) แยกทัพออกเป็น ๓ เส้นทาง
ให้แม่ทัพเหียนฉิตีตดลงทางใต้ฮ้อมเติร์กหิง (แคว้นพวน) ให้แม่ทัพเลฉีกไปทางน้ำรุ่งเชียงสา และแม่ทัพ
ดินห์เลียดยกไปทางเมืองนคร ก่อนเข้ารวมทัพมุ่งเข้าตีเวียงจันทน์ และเมืองหลวงพระบางได้ในที่สุด
โดยเมืองกระบองและเมืองนครน่าจะถูกทำลายได้รับความเสียหายในสงครามครั้งนี้เช่นเดียวกัน

รัชกาลพระเจ้าวิสุทราข (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๔๔ - ๒๐๖๓)

พระเจ้าวิสุทราขเป็นพระราชโอรสในพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้ว พระองค์สืบราชสมบัติต่อ
จากพระเจ้าชมพู โอรสพระเจ้าหล้าแสนไทผู้เป็นพระเชษฐาของพระองค์ (พระเจ้าชมพูเป็นหลานอา
ของพระเจ้าวิสุทราข) ในรัชกาลพระเจ้าวิสุทราข ทรงมีพระชายาองค์หนึ่งเป็นพระธิดาพระยาปากห้วยหลวง
(เป็นพระโอรสพระเจ้าสามแสนไท) เรียกในพงศาวดารว่าพระนางป่าห้วยหลวง พระเจ้าวิสุทราขมีพระราช
โอรสกับพระนางป่าห้วยหลวง ๑ พระองค์ พระนามว่า “เจ้าก้อนคำ” พระเจ้าวิสุทราขให้ไปกินเมือง
กระบอง และเฉลิมพระนามเป็น “พระยาหมื่นกระบอง” โดยพระยาหมื่นกระบองได้รับพระราชทาน
เจ้านางแพน พระน้องนางของพระเจ้าวิสุทราข (มีฐานะเป็นน้ำของพระยาหมื่นกระบอง) เป็นพระชายา

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๑ - ๑๒๓.

^{๖๖} ธนายุทธ อุ่นศรี. พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดท่าม่วง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด. อ่างแล้ว.

“...ให้น้องหญิงผู้ ๑ ชื่อว่าแม่เหี่ยวเจ้านางแพน ให้เป็นเมียลูกนางป่าห้วยหลวงผู้ชื่อว่า
ท้าวก้อนคำ ขาเจ้าทั้ง ๒ นั้นมีรูปโฉมอันงามเป็นที่ล่ำลึงดูแก่คนทั้งหลาย จึงให้ไปกินเมืองกระบอง
จึงใส่ชื่อว่าพระยาหมื่นกระบอง..”^{๖๗}

ภาพ : พระเจ้าองค์แสน พระประธานพระอุโบสถวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร
ได้ฐานพระมีจารึกระบุว่า “ศักราชได้ ๘๖๔ ตัว” ตรงกับปี พ.ศ. ๒๐๓๕ สันนิษฐานว่าเป็นปีที่สร้างพระพุทธรูปโดย
ปีดังกล่าวตรงกับรัชกาลพระเจ้าวิสุทราช
(ภาพโดย : พจนวราภรณ์ เขจรเนตร)

พระยานครคางมูม (หมื่นด่านนครแก้ว)

ในรัชกาลพระเจ้าวิสุทราชปรากฏชื่อ “เมืองนคร” เป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรก โดยพระเจ้า
วิสุทราชโปรดฯ ให้ตั้งบุตรชายหมื่นข้างคำรอนเจ้ากรมช้างหลวง ขึ้นเป็น “หมื่นด่านนครแก้ว” แต่คน
ทั่วไปเรียกว่า “พระยานครคางมูม” (เข้าใจว่าอาจเป็นเพราะมีคางเป็นเหลี่ยม) สันนิษฐานว่าเมืองนคร
ในช่วงดังกล่าวน่าจะอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าหมื่นกระบองโอรสพระเจ้าวิสุทราช ซึ่งประทับอยู่ที่

^{๖๗} ธนายุทธ อุณศรี. (๒๕๖๔). พื้นขุนบรมราชอิริยาธ ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง. ปรึวรรตจากต้นฉบับใบลาน
ไฟสติกิจัล. โครงการหอสมุดดิจิทัลหนังสือใบลานลาว หอสมุดแห่งชาติลาว โดยความร่วมมือของรัฐบาลลาวและ
เยอรมัน. อักษรธรรมลาว.

เมืองกระบอง (ท่าแขก) สำหรับพระยานครคางมูม (หมื่นด่านนครแก้ว) เอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบางกล่าวว่า ปู่มีตำแหน่งเป็นพ่อหมอช้างและเคยเป็นผู้ทวาย (ทำนาย) สันฐานช้างเผือกของพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้วอีกด้วย

“...พ่อหมอช้างผู้ ๑ จึงทวายว่าช้างตัวนี้อยู่เมืองใดถึง ๗ ปี เมืองอันนั้นจักวายแล มันทวายสิ่งนั้น ผู้ทวายนี้แม่นพ่อหมื่นช้างคำรอน อันเป็นปู่หมื่นด่านนครแก้ว อันเขาวัวพระยานครคางมูม นั้นแล...”^{๖๘}

ต่อมาหลังจากพระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นดินแก้วได้ช้างเผือกช้างนี้แล้ว ก็เกิดสงครามกับอาณาจักร ไตเวียด (เวียดนาม) จนต้องเสียเมืองหลวงพระบางอันเป็นราชธานีไป และเอกสารนี้ยังกล่าวถึงบิดาของ พระยานครคางมูมชื่อ หมื่นช้างคำรอน ซึ่งเข้าใจว่าเป็นขุนนางกรมช้างเช่นเดียวกับพ่อหมอช้างผู้เป็น บิดา ทั้งนี้ มีข้อน่าสังเกตว่ายุคถัดมาในรัชกาลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชก็ทรงตั้งแสนช้างท้าวเพาผู้เป็น ขุนนางกรมช้าง ขึ้นเป็นพระยานครเช่นกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าเมืองนครพนมอาจเป็นแหล่งช้าง หลวงของอาณาจักรล้านช้าง และตำแหน่งเจ้าเมืองนครอาจมีภารกิจในการกำกับกรมช้างหลวงไปด้วยก็ได้ สำหรับพระยานครคางมูม (หมื่นด่านนครแก้ว) ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าได้ปกครองเมืองนครพนม อยู่ถึงปีไหน แต่น่าจะถึงแก่กรรมก่อนช่วงเจ้าหมื่นกระบองทรงก่อกบฏต่อพระเจ้าวิสุทธราชพระราชาบิดา

ยกเลิกตำแหน่งเจ้าหมื่นกระบอง ย้ายศูนย์กลางอำนาจมาที่ “เมืองนคร”

เอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชกล่าวถึงพระเจ้าวิสุทธราชว่าแต่เดิมทรงมีพระราชโอรส ๑ พระองค์ คือ เจ้าหมื่นกระบอง (เจ้าก้อนคำ) ซึ่งประสูติแต่พระนางป่าห้วยหลวง โดยพระราชบิดาส่งไป ปกครองเมืองกระบองและหัวเมืองฝ่ายใต้ และให้เจ้าหมื่นกระบองอภิเษกกับเจ้านางแพน (พระน้อง นางของพระเจ้าวิสุทธราชเอง) จึงเป็นที่คาดหมายว่าเจ้าหมื่นกระบองน่าจะเป็นผู้ที่จะได้ขึ้นครองราชย์ ต่อจากพระเจ้าวิสุทธราชในอนาคต

หากแต่ต่อมาพระเจ้าวิสุทธราชได้ทรงตั้งพระธิดาของเจ้าแสนหลวงเชียงลอ (พระเชษฐาของ พระเจ้าวิสุทธราช) ขึ้นเป็นพระนางพันดินเชียงพระมเหสี และได้ประสูติพระราชโอรส พระนามว่า “พระโพธิสาลราชกุมาร” ทำให้สถานะของพระโพธิสาลราชที่ประสูติแต่พระมเหสีมีสิทธิชอบธรรมใน ราชสมบัติมากกว่า ทำให้เจ้าหมื่นกระบองที่ทรงเป็นพระโอรสองค์โตไม่ทรงพอพระทัย จึงทรงตั้งแข็ง เมืองต่อพระบิดาโดยการไม่มา “ขึ้นแถน” (ลักษณะคล้ายการถือหน้า พระพิพัฒน์สัตยา) ที่นครหลวง พระบาง พระเจ้าวิสุทธราชให้พระยาภูมิเหนือกองทัพไปปราบเจ้าหมื่นกระบองแต่ไม่สำเร็จ ภายหลัง จึงให้เจ้าชาวพระพี่เลี้ยงของพระเจ้าวิสุทธราชยกทัพไปปราบอีกครั้ง และสามารถตีเมืองกระบองและจับ เจ้าหมื่นกระบองมาได้ เจ้าหมื่นกระบองจึงขอพระราชทานอภัยโทษและขอออกผนวช พระเจ้าวิสุทธราชก็ พระราชทานอภัยโทษและให้ผนวชที่วัดแก้ว

^{๖๘} ทาดขาว (นามแฝง). (๒๕๕๕). นิทาน ขุนบรม (ต้นฉบับภาษาลาว). ม.ป.ท. ผูกที่ ๓ ลานที่ ๙.

“...แต่นั้นอายุเจ้าได้ ๖๐ เจ้าหมื่นกระบองบ่มาไหว้ บ่มาขึ้นแท่นจึงให้ภูมิเหนือผู้ชื่อว่าเจ้าชายไปเอาบ่ได้ ปีฉลูให้เจ้าชาวผู้พี่เลี้ยงไปเอาได้รบกันที่แก่งระงอกจึงแพ้พระยาหมื่นกระบอง ไล่ไปเถิงภูกาหลงจึงได้ พระยาหมื่นกระบองขอบวชก็ให้บวช แล้วจึงเอาขึ้นมายุ่ห่อได้พอดกลางหนองวัดแก้วหั้น ดอมมหาสามีเจ้าวัดแก้วหั้นก่อน”^{๖๔}

การกบฏของเจ้าหมื่นกระบอง ทำให้พระเจ้าวิชุลราชยกเลิกตำแหน่งลูกหลวงไปกินเมืองกระบอง จากนั้นก็ให้ย้ายศูนย์กลางการปกครองจากเมืองกระบองฝั่งซ้าย มาอยู่เมืองนครฝั่งขวาแม่น้ำโขงแทนสำหรับ“เจ้าขวา” ที่ยกทัพไปปราบเมืองกระบองสำเร็จ ได้พระราชทานบำเหน็จตั้งขึ้นเป็น “พระยาแสนสุรินทรลือไช” และตั้งบุตรชายของพระยาแสนสุรินทรลือไช ขึ้นปกครองเมืองนครในตำแหน่ง “พระยานคร”

ภาพ : ซากโบราณสถานในเขตตำบลท่าค้อ อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม

ซึ่งกระจัดกระจายกันประมาณ ๓๐ แห่ง เช่น วัดร้างศรีจันทร์ วัดธาตุเมืองเก่า (วัดแต้มร้าง) วัดร้างนาบ่ง (วัดก้อนเล่า) จากการขุดค้นทางโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ ๙ อุบลราชธานี พบว่ามีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๒ ซึ่งสอดคล้องกับอายุในเอกสารที่ระบุว่ามีการย้ายศูนย์กลางอำนาจจากเมืองกระบองฝั่งซ้าย มาตั้งที่เมืองนครฝั่งขวาแม่น้ำโขง ในรัชกาลพระเจ้าวิชุลราช

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน. ผูกที่ ๓ ลานที่ ๒๙ – ๓๐.

นับเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่มีการย้ายศูนย์กลางอำนาจจากเมืองกระบอง (เมืองท่าแขก) มาอยู่ที่เมืองนคร ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง (นครพนมในปัจจุบัน) สำหรับเมืองกระบองก็ยังคงมีความสำคัญในฐานะเมืองสำคัญทางศาสนาแทน เนื่องจากปรากฏว่ามีการแบ่งอำนาจฝ่ายอาณาจักรออกจากฝ่ายพุทธจักรอย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ที่พระยานครมีอำนาจปกครอง ฝั่งขวาแม่น้ำโขง และมีพระมหาสามีหรือพระสังฆราชเมืองกระบอง มีอำนาจในการจัดการดูแลเมืองกระบองซึ่งน่าจะหมายถึงเมืองท่าแขกในปัจจุบันนี้

รัชกาลพระเจ้าโพธิสาลราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๖๓ - ๒๐๙๐)

พระเจ้าวิสุทธราชสวรรคตใน พ.ศ. ๒๐๖๓ พระโพธิสาลราชกุมาร พระราชโอรสที่ประสูติแต่พระมเหสีขึ้นครองราชย์สมบัติแทน โดยในรัชกาลพระเจ้าโพธิสาลราช ปรากฏบทบาทพระยานครเจ้าเมืองนคร ในฐานะแม่ทัพของพระเจ้าโพธิสาลราช คราวสงครามล้านช้าง-อยุธยา ช่วงปี พ.ศ. ๒๐๗๓-๒๐๗๕ ระหว่างพระเจ้าโพธิสาลราช กษัตริย์ล้านช้าง กับสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ (หน่อพุทธางกูร) หรือพระนามเดิมว่า "พระอาทิตย์วงศ์" กษัตริย์อยุธยา

มูลเหตุของสงครามมาจากในปี พ.ศ. ๒๐๗๓ หลังการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบรมราชา หน่อพุทธางกูรเพียง ๑ ปี พระองค์คงเริ่มกวาดล้างศัตรูทางการเมืองในอยุธยา ระหว่างนี้ได้มีเจ้านายอยุธยาองค์หนึ่งนามว่า "พระเอกราชา" ได้หนีราชภัยมาพึ่งพระโพธิสาลราชที่เวียงจันทน์ ทำให้ใน พ.ศ. ๒๐๗๕ สมเด็จพระบรมราชาฯ ทรงยกกองทัพจากอยุธยาเข้ามาในแดนล้านช้างถึงเมืองเวียงคุก ตั้งทัพอยู่ศาลาคำไถ่เวียงจันทน์ กองทัพอยุธยาตั้งทัพอยู่เพียง ๕ วัน ก็ถอนทัพกลับ (สันนิษฐานว่าอาจขาดเสบียงอาหาร) ฝ่ายล้านช้างจึงจัดทัพเป็น ๓ ทัพ คือ พระยาแสนหลวง (พระยาแสนสุรินทรลือไช) ทัพ ๑ พระอนุชานามว่าพระช้างน้ำ ทัพ ๑ และพระยานคร ซึ่งเป็นบุตรพระยาแสนหลวง ทัพ ๑ ตามไล่ตีทัพอยุธยา เกิดการปะทะกันขึ้นบริเวณที่เรียกกันว่าห้วยโสก

“...อยู่ปีลุนชาวใต้เอาพลมาฮอดเมืองคุก เจ้าแผ่นดินเขาชื่อว่าพระอาทิตย์ตั้งอยู่ที่ศาลาคำหั้น ๔ วัน แลถอยหนี พระยาแสนหลวงล้านช้าง แลน้องเจ้าแผ่นดินชื่อว่าพระช้างน้ำไป **ลูกพระยาแสนหลวงกินเมืองนคร** ถือพล ๓ แสนช้าง ๒ พันไปไล่รบพระยายดทิยาตายกับหัวช้าง ตัวพระยายดทิยาถึก ปีนไฟหนีเมื่อรอดเมืองจึงตาย...”^{๗๐}

^{๗๐} ธนายุทธ อุ่นศรี. พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง. อ้างแล้ว.

สงครามครั้งนี้ จบที่การสูญเสียอย่างหนักของทั้ง ๒ ฝ่าย ฝ่ายอยุธยา ก็สูญเสียไพร่พลและกษัตริย์ถูกยิงด้วยปืนไฟอาการสาหัส ข้างฝ่ายล้านช้างก็สูญเสียไพร่พลเช่นกัน และยังเสียแม่ทัพสำคัญถึง ๓ คน คือ พระยาแสนหลวง พระข้าน้ำพระอนุชาและพระยานครเจ้าเมืองนคร

เมื่อพระยานคร ซึ่งเป็นบุตรชายพระยาแสนหลวง เสียชีวิตจากการรบระหว่างล้านช้างกับอยุธยา ทำให้ตำแหน่งเจ้าเมืองนครว่างลง พระเจ้าโทธิสาลราชโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขุนนางผู้หนึ่งซึ่งเป็นเชื้อสายเจ้าเมืองนครเดิมในรัชกาลพระเจ้าวิชุลราชมาปกครองเมืองนครแทน

“...ปางนั้น มีเสนาใหญ่ตน ๑ ชื่อว่าพระยากลาง เจ้าตนนี้เป็นพี่ชายนางหอสอง เสนาตน ๑ ว่าพระยาสีห์ท่ามไตรโลกเจ้านั้นเป็นลูกหมื่นจันท์ เสนาตน ๑ ชื่อว่าอรชุนผู้นี้เป็นนักปราชญ์ **เสนาตน ๑ ชื่อว่าพระยานคร เจ้านั้นแนวเชื้อหมื่นด่านนครแก้ว** ตน ๑ ชื่อว่าพิชิตสงคราม ตน ๑ ชื่อว่าพระยาสุรเดชะ มั่นกินกุมเหนื่อ ตน ๑ ชื่อว่าพระยาทักษิณชาลายกินเมืองขวา ตน ๑ ชื่อว่าพระยายศกินห้วยหลวงคลุบทั้งเมืองผา ผู้ ๑ ชื่อว่าพันชัยกฤษณ์ช่อชุมช้างในทั้งมวล ขุนปราชญ์แลขุนศึกทั้งมวลผู้นี้ คำชูเจ้าแผ่นดิน...”^{๗๑}

พระยานครผู้นี้ เป็นบุตรชายของพระยานครคางมุ่ม (หมื่นด่านนครแก้ว) โดยเป็นขุนนางผู้ใหญ่ ๑ ใน ๙ คน ที่พระเจ้าโทธิสาลราชยกให้เป็น “ขุนนางคำชูเจ้าแผ่นดิน” ซึ่งกินตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนมตั้งแต่พระเจ้าโทธิสาลราชจนถึงรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช

รัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๙๑ - ๒๑๑๔)

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงเป็นกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนาและล้านช้าง ๒ แผ่นดิน ในต้นรัชกาลนั้นทรงประทับอยู่ที่เมืองเชียงแสนเพื่อทำสงครามชิงอาณาจักรล้านนากับพระเจ้าแม่กุหรือพระเมกุสิสุทริวงศ์ โดยทรงตั้งพระนางพันตีนเชียงพระอัยยิกา (ย่า) พระนางหอสองพระราชมารดาแลพระยากลางแสนหลวง พระปิตุลา (ลุง พี่ชายแม่) เป็นผู้สำเร็จราชการที่นครหลวงพระบาง ในระหว่างนั้น พระล้านช้างหรือพระวรวัธโส พระอนุชาต่างพระราชมารดาของพระเจ้าไชยเชษฐา พร้อมด้วยพระยาเวียง เจ้าเมืองเวียงคุก พระยายศ เจ้าเมืองปากห้วยหลวง และแสนน้ำโฆง ก่อกบฏขึ้นเพื่อจะเชิญพระวรวัธโสขึ้นเป็นกษัตริย์แทน พระยาสีห์ธัมม เจ้าเมืองเวียงจันทน์ยกกองทัพเข้าปราบปรามกลุ่มพระล้านช้างจนแตกหนีไปเมืองนคร พระยานครจึงจับกลุ่มกบฏมาส่งพระยาสีห์ธัมม

“...พระเจ้าล้านช้าง ทั้งนางหอกของผู้เป็นแม่นั้น ขัดเป็นเจ้าแผ่นดิน ลุงพระไชยเชษฐาธิราชเจ้าทั้งพระราชมารดา จึงให้พระยาสีห์ธัมมไต่ตองโลกเป็นเจ้าพล เอาเสนามนต์ทั้งหลาย ลงมารบพระยาที่ ๑ แก่งสาเก้แพ้เขาทั้ง ๓ พระยาเวียงทั้งพระยายศกวานดำพาแลแสนระโฆงจึงเอานางหอก

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน.

ทั้งพระล้านช้างตนเป็นลูกหนีไปฮอดเมืองนะคอน พระยานะคอนให้อามาส่งแก่พระยาสิสร้า
ให้อาพระยาเวียงทั้งพระยายด ทั้งกวานดำพาแลแสนระโมงไปฆ่าเสีย จึงให้อานางหอชอก
ทั้งพระล้านช้างขึ้นมารอดแก่งบึง เขาม่านางหอชอกเสีย...”^{๗๒}

เมื่อพระไชยเชษฐาธิราชมาปลงพระศพพระเจ้าโพธิสาลราชพระราชบิดา ที่นครหลวงพระบางนั้น ขุนนางเมืองเชียงใหม่ได้ก่อจลาจลเพื่อขึ้นเป็นใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ มีการเชิญพระมหาเทวีจิระประภาขึ้นเป็นกษัตริย์ ทำยี่สิบสามมีการเชิญพระแม่กุงจากเมืองนายซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์มังรายเดิมขึ้นเป็นกษัตริย์เชียงใหม่ เป็นเหตุให้พระไชยเชษฐาต้องเสด็จยกทัพไปเอาล้านนาคืนจากพระเจ้าแม่กุง โดยทรงตั้งทัพใหญ่ที่เมืองเชียงแสน

ต่อมาพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง (ဘုရင့်နောင် - บะยั้งเหง่าง) ได้ขยายพระราชอำนาจเข้ามาในดินแดนล้านนาและอยุธยา พระองค์ยกกองทัพเข้าตีล้านนาได้สำเร็จจับพระเจ้าแม่กุงไปไว้ที่หงสาวดี เป็นเหตุให้อาณาจักรหงสาวดีและล้านช้างต้องทำสงครามกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้เอกสารล้านช้างจะเรียกพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองว่าเจ้าฟ้ามังทรา ตามอย่างล้านนา หรือบางครั้งก็เรียกเจ้าฟ้าตองโง (တောင်ငူ - ตองอู) โดยใน พ.ศ. ๒๑๐๓ กองทัพพม่าเข้าตีล้านช้างหากแต่ขณะนั้นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชประทับอยู่ที่เมืองหนองหานน้อย ในเมืองเวียงจันทน์มีพระมหาอุปราชบุญสาร ซึ่งเป็นพระภราดร (ลูกพี่ลูกน้อง) ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และพระยาสามล้านเมืองเชียงใหม่ อยู่รักษาเมือง ทำให้กองทัพพม่าอันมีพระมหาอุปราชันนทบุเรง (มังอิมเม) เป็นจอมทัพ สามารถตีเมืองเวียงจันทน์ได้ จับพระนางแท่น (พระนางตันทิพ) มเหสีพระไชยเชษฐา พระมหาอุปราชบุญสาร พระนางคำไข (เป็นพระน้องนางพระไชยเชษฐาธิราชและเป็นพระชายาพระมหาอุปราช) และพระยานคร พร้อมทั้งครัวเมืองเวียงจันทน์กวาดต้อนไปพม่า

“...เจ้าฟ้ามังทรา ให้ลูกผู้ชื่อว่าอิมเม มาเอาบได้พระยาสามล้าน ท่อมาได้นางคำไขทั้งพระแท่น
ทั้งพระยานคร ทั้งพระมหาอุปราชเจ้าไปหั้นแล...”^{๗๓}

ขณะที่เอกสารพื้นเชียงตุงฯ ได้ให้รายละเอียดว่าเมื่อกองทัพพม่ายกมาเวียงจันทน์ครัวเมืองเวียงจันทน์หนีมาอยู่ที่เมืองนคร ทำให้กองทัพพม่าไล่กวาดตามพวกครัวมาถึงเมืองนคร ก่อนที่พระมหาอุปราชบุญสารจะยอมแพ้และออกมาหากองทัพพม่า

“...ปีกาบใจ พระเจ้าล้านช้าง ไปเอานางชาวใต้ ฮอดหนองหานไปหั้นมา เลิกหงสาหลวงมาตก
เมืองล้านช้าง เมื่อเดือน ๘ ออก ๓ คำ เขาไล่ลูกครัวไปตกนคร เจ้าอุปราชจึงออกหาเขายังผงไล่หาเจ้า
ล้านช้าง...”^{๗๔}

^{๗๒} ทาดขาว (นามแฝง). อ้างแล้ว. ผูกที่ ๓ ลานที่ ๔๕.

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๔} พื้นเชียงตุง เชียงทอง เชียงหวาง ฉบับวัดแสนสุขาราม นครหลวงพระบาง. อ้างแล้ว.

จากเหตุการณ์นี้ พระยานครซึ่งเป็นเชื้อสายพระยานครคางมูม (หมิ่นดำนนครแก้ว) จึงถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลยที่หงสาวดีพร้อมเชื้อพระวงศ์ล้านช้างทั้งหลาย เมื่อกองทัพพม่าถอนจากเวียงจันทน์ไปแล้ว พระเจ้าไชยเชษฐาได้เสด็จกลับเข้าเมืองและทำการจัดระเบียบและไพร่พลใหม่ในครั้งนั้นโปรดฯ ให้ตั้ง “แสนช้างท้าวเพา” เป็น “พระยานคร” เจ้าเมืองนครคนใหม่ ทั้งนี้ พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงทำสัญญาเป็นพันธมิตรกับกรุงศรีอยุธยาเพื่อร่วมกันต่อต้านพม่า พระเจ้าไชยเชษฐาได้พระเทพกษัตริย์ พระราชธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเป็นพระมเหสี

ใน พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกกองทัพเข้าล้อมอยุธยาอีกครั้ง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงขอกำลังล้านช้างเข้าช่วยรบกับพม่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงยกกองทัพมาตั้งอยู่เวียงพระงาม (สันนิษฐานว่า คือเมืองเสมา อำเภอสี่คิ้ว จังหวัดนครราชสีมา) กองทัพล้านช้างของพระยาจันทน์กองนาง สามารถตีกองทัพพม่าที่เมืองลพบุรีแตก พระยานครเห็นว่ากองทัพพม่ามีความอ่อนแอมาก จึงทูลพระเจ้าไชยเชษฐา ธิราชให้รับยกทัพลงไปตีกระหนาบทัพพม่าที่ล้อมอยุธยาอยู่ หากแต่กองทัพล้านช้างกลับถูกกองทัพพม่าวางกลอุบายดักตีจนแตกพ่าย และถอยทัพกลับเมืองเวียงจันทน์ในที่สุด

ในเอกสารมหาราชวงศ์พงศาวดารพม่า (มานนาน มหยาสะวิน ดอจี) ระบุว่าภายหลังจากที่ . พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตีกรุงศรีอยุธยาได้ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองมีรับสั่งให้ยกทัพตามไปตีทัพพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ล้านช้าง (พม่าออกเสียงเป็นเสียงเซียง) โดยทัพหลวงขึ้นไปทางหนองบัวลำภู และโปรดฯ ให้พระมหาอุปราชันนทบุเรง พระเจ้าแปรสะโธธรรมราชา และพระเจ้าอังวะสะโถมังจอยกทัพแยกไปทางใต้ กองทัพพระมหาอุปราชันนทบุเรงก็ข้ามลำน้ำที่แห้งแล้งแห่งหนึ่งและเข้าตี “เมืองนครโลก” ซึ่งสันนิษฐานว่าคืออาจหมายถึงกองข้าโอกาสของพระธาตุพนม เนื่องจากปรากฏชื่อขุนนางในตำแหน่ง “พระยาสินครโลก” เป็นขุนนางในกำกับของเจ้าเมืองนคร โดยกองทัพพม่าได้ข้ามลำน้ำที่แห้งแล้งซึ่งอาจหมายถึงลำน้ำก่ำก็ได้

พงศาวดารพม่าได้ให้รายละเอียดดีกว่าเมื่อกองทัพหลวงพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกมาล้อมเมืองเวียงจันทน์นั้น พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ยกทัพหนีออกจากเมืองไปทางใต้ ทัพหลวงพระเจ้าหงสาวดียกจากเวียงจันทน์ตามไปทางหนองหารซึ่งพงศาวดารพม่าว่าเป็นบึงใหญ่มาก มีเกาะอยู่กลางบึง (น่าจะหมายถึงหนองหารกุมภวาปี ส่วนเกาะที่ว่าอาจหมายถึงดอนแก้ว) กองทัพพม่าจับครัวเวียงจันทน์ที่หลบหนีอยู่เกาะนี้ได้ราว ๓,๐๐๐ คน จากนั้นกองทัพหลวงพระเจ้าหงสาวดีเดินทางจากหนองหารระยะทาง ๔ วัน ก็บรรจบทัพพระมหาอุปราชันนทบุเรงที่เมืองนครโลก ฝ่ายกองทัพพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้ถอยมาตั้งที่ “เมืองกระบอง” ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งพงศาวดารพม่าระบุว่ากองทัพล้านช้างแต่งค่ายคูป้องกันเมืองกระบองอย่างแข็งแรง

“...พลทหารเลียงเซียง (ล้านช้าง) ตัดไม้แลพูนดินทำเป็นค่ายอยู่ที่ตำบลกระบองโดยแน่นหนา มั่นคง บริเวณค่ายนั้นกว้างประมาณ ๕๐๐ เส้น แล้วให้พลทหารเข้าอยู่ในค่าย ๘๐๐๐๐ ช้าง ๔๐๐ เชือก ขณะนั้นฝ่าย พระเจ้าหงสาวดีทรงทราบข่าวว่าเจ้าเลียงเซียง (ล้านช้าง) ทำค่ายอยู่ตำบลกระบอง

พระองค์จึงมีรับสั่งให้พลทหารและนายทัพนายกองทั้งปวงให้ยกไปตีค่ายเจ้าเลียงเชียงในเวลานี้ ขณะนั้นเสบียงอาหารในกองทัพก็หมดสิ้น...”^{๗๕}

ข้อความในพงศาวดารพม่าตรงกันกับเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราช ที่เล่าว่าพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง (เอกสารล้านช้างเรียก เจ้าฟ้ามังทรา) ให้พระมหาอุปราชันนทบุเรงและพระเจ้าอังวะ ยกทัพเข้ามาตีดินแดนล้านช้างฝ่ายใต้แต่เมืองนคร ขึ้นมาจนถึงปากน้ำจิม

“...เจ้าฟ้ามังทรา ให้อุปราชฯ ทั้งเจ้าอังวะไปลู่เอาแต่เมืองนครขึ้นมา..จึงแบ่งข้าวขามน้ำของที่ได้ตอนหลังคืนเจ้าฟ้าก็ลู่มาโฮมพลที่ปากจิมก้ำเหนือขึ้น...”^{๗๖}

พระยานคร (แสนช้างเท้าพา)

พระยานคร (แสนช้างเท้าพา) เจ้าเมืองนคร เป็นขุนนางที่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชไว้วางพระทัยอย่างมาก หากแต่คำแนะนำของพระยานครผู้นี้ มักนำความหายนะมาสู่พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชและอาณาจักรล้านช้างมาตลอดเช่นกัน ดังเช่นศึกที่กองทัพล้านช้างยกมาช่วยอยุธยารบกับพม่าที่กำลังล้อมกรุงอยู่นั้น พระยานครผู้นี้ก็เป็นผู้แนะนำให้กองทัพหลวงเร่งเข้าตีกองทัพพม่า ทั้งที่พระยาแสนหลวงอัครเสนาบดี คัดค้านอย่างแข็งขันก็ตาม ท้ายที่สุดกองทัพล้านช้างต้องแตกทัพหนีออกมาจนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชต้องทรงว้ายแม่น้ำป่าสักเสด็จหนี ส่วนพระยานครเองก็เสียพระยาเพชรสงคราม ผู้เป็นบุตรชายในการรบครั้งนั้น

ต่อมาพระยานคร (แสนช้างเท้าพา) ได้ยินข่าวพระยาอองกาน เจ้าเมืองอองกานหรือ “สมเด็จพระราชโองการ พระบรมราชารามาธิบัติ” (เจ้าพญาจันทราชา) กษัตริย์กัมพูชาสวรรคต ซึ่งขณะนั้นกัมพูชาตั้งราชธานีอยู่ที่กรุงละแวก (ชื่อพระยาอองกานและเมืองอองกาน น่าจะมาจากคำเรียกกษัตริย์เขมรยุคละแวกว่า “สมเด็จพระราชโองการ (ព្រះរាជខ្ញុំ)”) โดยเอกสารลาวใช้ชื่อนี้เรียกเขมรสมัยละแวกว่า โองการหรืออองกาน) ซึ่งเรื่องดังกล่าวตรงกับพงศาวดารกรุงกัมพูชาที่กล่าวว่าพญาจันทราชาสวรรคตใน พ.ศ. ๒๑๐๙ ขณะพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ทำให้พระยานครเห็นเป็นโอกาสในการขึ้นเป็น “กษัตริย์กัมพูชา” จึงนัดแนะกับสมเด็จพระสังฆราชวัดกลางหรือสังฆราชเมืองกระบองจะลงไปตีเมืองละแวก และจะให้พระสังฆราชวัดกลางเป็น “สมเด็จพระสังฆราชกัมพูชา” ในฐานะประเทศราชของล้านช้าง ดังที่เอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราชกล่าวว่า

“...อยู่ได้ ๓ ปี พระยานคร พระสังฆราชมณฑลมาอาราม ตนเก่าหัวล้านนั้น ๒ ขานี้ พร้อมกันริตมังเวียงองการ พระยานครจักเป็นเจ้าแผ่นดินเมืององการ สังฆราชจักเป็นราชครู ว่าดังนั้น...”^{๗๗}

^{๗๕} นายต่อ (แปล). (๒๕๖๒). มหาราชวงศ์ พงษาวดารพม่า. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊ก (๒๐๐๖). หน้า ๒๐๙.

^{๗๖} ธนายุทธ อุ่นศรี. พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง. อ่างแล้ว.

^{๗๗} ทาดขาว (นามปากกา). อ่างแล้ว. ผูกที่ ๔ เล่มที่ ๑๔.

พระยานครพลพระไชยเชษฐาธิราชว่าพระยาละแวก กษัตริย์เขมรมีพระธิดา ๒ องค์ ต้องการที่จะมาถวายตัวเป็นบาทบริจาริกา โดยให้พระสงฆ์ ๒ รูปนำสาส์นขึ้นถวายพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงเชื่อจึงให้ราชทูตถือสาส์นไป พระยาละแวกโกรธขับไล่ทูตลาว พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชจึงยกทัพไปรบเมืองongan ใน พ.ศ. ๒๑๑๕ เมื่อไปถึงเมืองongan กองทัพลาวก็ถูกตีแตกพระยานครพาพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชหนีข้ามแม่น้ำโขง ช่วงขุลมุนพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชตกน้ำแล้วหายสาบสูญไป ความในตอนนี้ตรงกับพงศาวดารเขมรที่ระบุว่า

"...ลัทธิราช ๙๒๒ (พ.ศ. ๒๑๑๔) ปีแม พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต จึงยกกองทัพมาทั้งทางบกและทางน้ำ คือให้อุปราชคุมกองทัพมาทางเรือทางหนึ่ง ส่วนพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตทางเป็นจอมทัพยกมาทางบก ครั้นทัพทั้ง ๒ ได้มาถึงเมืองพระประสพเขตต์ เมืองสันธุก ซึ่งเป็นเขตต์แดนของเขมรแล้วก็ปะทะกองทัพเขมรซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นจอมทัพ ได้ทรงยกไพร่พลมาตั้งรับกองทัพลาว ณ ที่นั้น ได้รับกันเป็นสามารถพระองค์มีไชยก่ลาว เจ้าลาวหนีรอดไปได้ จับได้แต่เชลยลาวเป็นอันมาก แล้วก็เสด็จกลับคืนสู่พระนคร..."^{๗๗}

กองทัพล้านช้างถูกกองทัพละแวกของสมเด็จพระบรมราชาที่ ๒ (บรมนาถ ๒) หรือพระยาละแวกตีจนแตกพ่าย พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชหายสาบสูญพร้อมทั้งพระยานคร (แสนช้างท้าวเพา) ตามมาด้วยสงครามกลางเมืองระหว่างพระยาแสนสุรินทร ผู้เป็นพระสัสสุระ (พ่อตา) ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช และพระยาจันทน์ทองนาง อัครมหาเสนาบดี ท้ายที่สุดพระยาแสนสุรินทรได้รับชัยชนะ ตั้งพระหน่อแก้ว (โอรสพระเจ้าไชยเชษฐาซึ่งเกิดจากธิดาพระยาแสนสุรินทร พระหน่อแก้วเป็นหลานตาของพระยาแสนสุรินทร) เป็นกษัตริย์ล้านช้างพระนามว่า “พระวรวรตันประโชติ” โดยพระยาแสนสุรินทรตั้งตนเป็นกษัตริย์คู่กับหลานชาย เอลิมพระนามเป็น “สมเด็จพระสุมังคลไอยโกโพธิสัตว์” เรียกเป็นพระเจ้าปู่ - หลาน (ปู่ ในสมัยโบราณหมายความว่าได้ถึง ปู่และตา)

รัชกาลพระเจ้าสุมังคลไอยโกโพธิสัตว์ ถึงรัชกาลพระวรวรตันประโชติ (พ.ศ. ๒๑๑๕ – ๒๑๔๐)

เมื่อพระยาแสนสุรินทรในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนสมเด็จพระวรวรตันประโชติ ผู้เป็นหลานตาได้สถาปนาตนเองเป็นสมเด็จพระสุมังคลไอยโกโพธิสัตว์ กษัตริย์ล้านช้างคู่กันตา-หลาน ท่ามกลางความไม่พอใจของบรรดาขุนนางและพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ เป็นเหตุให้สมเด็จพระสุมังคลไอยโกโพธิสัตว์ต้องทรงกระชับพระราชอำนาจ โดยการส่งโอรสของพระองค์ชื่อ “เจ้าน้อย” ให้ไปปกครองเมืองนครเพื่อป้องกันการกระด้างกระเดื่องของหัวเมืองทางใต้ของล้านช้างคนทั่วไปเรียก “พระยานครน้อย”

พ.ศ. ๒๑๑๘ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองโปรดฯ ให้ยกกองทัพเข้าตีอาณาจักรล้านช้าง และสามารถยึดเมืองเวียงจันทน์ได้ และสถาปนา “พระมหาอุปราชาบุญสาร” ซึ่งเป็นพระภค

^{๗๗} เรื่องเดชนันต์ (ทองดี ธนรัตน์), นายพันตรี หลวง. (แปล). (๒๕๖๓). พระราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา.

(ลูกพี่ลูกน้อง) ของพระไชยเชษฐาธิราชเป็นกษัตริย์ล้านช้างแทน ส่วนพระเจ้าสุมังคลอัยโกโพนิสัตว์เสด็จหนีไปหลบซ่อนอยู่ในป่า แต่ท้ายที่สุดมหาอุปราชสามารถจับตัวพระเจ้าสุมังคลอัยโกโพนิสัตว์ได้และส่งไปยังหงสาวดี ในรัชกาลพระมหาอุปราชบุญสารปรากฏชื่อเจ้าเมืองนคร นามว่า **“พระยานครแสน”**

พ.ศ. ๒๑๒๒ จึงเกิดกบฏขึ้นที่เมืองอัตปือ โดยมีผู้อ้างตนเป็นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช แกล้งทำอุบายโดยปล่อยข่าวว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชซึ่งหายสาบสูญไปที่เมืององกาน (เมืองฉะแวงราชธานีของกัมพูชา) ยังไม่สิ้นพระชนม์ และให้คนปลอมตัวเป็นพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชตั้งช่องสุ่มผู้คนแถบเมืองโสกเมืองชวน และเมืองอัตปือ ก่อนนำกำลังลุกฮือขึ้นมาถึงเมืองนคร

“...ศักราชได้ ๙๔๑ ตัวปีกัดเม้านั้น ยังมีคนอุปาทวผู้หนึ่งฉลาดด้วยสาตรศิลป์สำแดงตนว่าแม่นพระไชยเชษฐาธิราชเจ้าล้านช้างอันไป หลงเสียที่องการนั้น มันก็ปดประโลมเอาข่าวล้วยทั้งหลายฝ่ายเมืองโสกเมืองชวนน้ำเซกองโน้นให้เข้าในอำนาจอาชญาแห่งมัน แล้วก็ไปตั้งร้วกเวียงโรงศาลอยู่ในทุ่งแอกกระบือ ความไทยเราว่าทุ่งชีควาย มูลควาย แล้วเลยไปครอบงำเอาชาวเมืองหมัน คำทอง, ของ, ได้ทั้งมวลแล้วก็ยกทัพไปรบพุ่งรู้พลพระเจ้าเวียงจันทน์แล ครั้นนั้นพระมหาอุปราชเจ้า จึงให้พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ **พระยานครแสน**แลเจ้าขุนท้าวพระยาหมื่นแสนทั้งหลาย ขับเอาทัพไปรบเขาที่นั่น ชาวแอกกระบือเขาก็เอาทัพมารบท้าวพระยาฝ่ายเหนือนี้ เลยชนะกระจัดกระจายหนีมาคราวนั้น เขาเลยไล่เข้ามาถึง**เมืองนคร**นั้นแล้ว **ก็ตั้งเวียงอยู่ในเมืองนครนั้นก่อน** เขาจึงแต่งทัพคนศึกขึ้นมารบเอาถึงเมืองคุกเวียงจันทน์ ก็เลยแตกพ่ายเสียเมืองเวียงจันทน์นั้นแล...”^{๗๙}

เมื่อพวกกบฏยึดเมืองนครได้แล้วก็ป้องกันเมืองอย่างแข็งแรง แม้พระมหาอุปราชบุญสารและขุนนางประกอบด้วย พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ และ**พระยานครแสน (เจ้าเมืองนคร)** จะส่งทัพไปตีเมืองนครแต่ก็ไม่สำเร็จ กลุ่มกบฏสามารถตีนำกำลังออกจากเมืองนคร ขึ้นมาตีเมืองเวียงคุกและเข้ายึดเมืองเวียงจันทน์ได้สำเร็จ ส่วนพระอุปราชบุญสารนั้นได้ประทับเรือลงแม่น้ำโขง เสด็จหนีไปพร้อมกับพระธิดา ๒ องค์ โดยขึ้นไปทางหลวงพระบางเพื่อขอกำลังเชียงใหม่และหงสาวดีมาช่วย หากแต่ระหว่างเสด็จหนีนั้นเรือพระที่นั่งได้ชนเข้ากับแก่งจัน แก่งหินในแม่น้ำโขง (แถบอำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย) เรือล่มสิ้นพระชนม์ไปทั้ง ๓ พระองค์

เมื่อพระเจ้าบุเรงนองทรงทราบข่าว ก็ให้จัดกองทัพหงสาวดีอันมีพระมหาอุปราชนั้นทัพบุเรงเป็นจอมทัพ ยกเข้ามาปราบปรามกบฏพระไชยเชษฐาปลอมจนราบคาบ ก่อนจะสถาปนาพระเจ้าสุมังคลอัยโกโพนิสัตว์ (พระยาแสนสุรินทร) ที่ถูกจับไปหงสาวดีนั้นให้กลับมาครองล้านช้างเป็นครั้งที่ ๒ แต่พระองค์ครองราชสมบัติได้เพียง ๒ ปี ก็สวรรคตใน พ.ศ. ๒๑๒๕ **พระยานครน้อย** โอรสพระเจ้าสุมังคลอัยโกโพนิสัตว์สืบราชสมบัติต่อจากพระบิดาแต่อยู่ในราชสมบัติเพียง ๑ ปี เนื่องจากขุนนางไม่นิยมชมชอบ พระเจ้าหงสาวดีนั้นทัพบุเรง (เปลี่ยนแผ่นดินแล้ว) จึงตั้งพระวรวรตันประโชติ (พระหน่อแก้ว)

^{๗๙} ธานูทธร อุ่นศรี. *พื้นขุนบรมราชาริราช ฉบับวัดท่าม่วง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด*. อ่างแล้ว.

ซึ่งไปอยู่เมืองหงสาวดี ๑๖ ปี กลับเป็นกษัตริย์ล้านช้างอีกครั้ง โดยให้พระวรรัตนประโชติอภิเษกกับเจ้าหญิงพม่าซึ่งเป็นพระธิดาของพระอนุชาของพระองค์อีกด้วย

รัชกาลพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๔๐ – ๒๑๖๕)

และพระวรปิตากษัตริย์พ่อลูก

หลังการสวรรคตของพระวรรัตนประโชติ พระราชโอรสพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เสนาอำมาตย์ทั้งหลายพร้อมใจกันอัญเชิญพระวรวงศา โอรสของพระมาตุจฉา (น้าหญิง) ของพระวรรัตน ประโชติ และเป็นหลานตาของสมเด็จพระสุมังคลโยยโกโพธิสัตว์หรือพระยาแสนสุรินทร์ ขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านช้างเฉลิมพระนามว่า **“พระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช”** ขณะพระชนมายุได้ ๑๘ พรรษา โดยเอกสารพงศาวดารล้านช้างระบุว่าทรง “ลูกมาแต่หงสา” หมายความว่าพระวรวงศาธรรมิกราชน่าจะประทับที่เมืองหงสาวดี และถูกส่งลงมาครองล้านช้างในฐานะประเทศราชของพม่าใน พ.ศ. ๒๑๔๐ โดยเอกสารประวัติศาสตร์ลาวของมหาสิลา วิละวง ได้ระบุว่าพระเจ้าหงสาวดีไม่ได้มอบอำนาจให้พระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชเป็นกษัตริย์ล้านช้างแบบสิทธิ์ขาด เนื่องจากเห็นว่ายังพระเยาว์จึงได้แต่งตั้ง **“พระวรปิตา”** ผู้เป็นพระบิดาของพระเจ้าวรวงศาขึ้นเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินโดยในเอกสารพงศาวดารลาวจะเรียกพระวรปิตาว่า **“พระเจ้าตนพ้อ”** และเรียกพระวรวงศาธรรมิกราชว่า **“พระเจ้าตนลูก”**

แต่เดิมนั้นมีการสันนิษฐานว่าพระวรปิตามีสถานะเป็นเพียงสามัญชน หากแต่นักประวัติศาสตร์ยุคหลังตั้งข้อสังเกตว่าพระองค์น่าจะมีสายสัมพันธ์บางอย่างกับพระราชวงศ์ล้านช้าง เพราะการที่ทรงมีฐานะ “คู่เขย” ของพระเจ้าไชยเชษฐา และเป็น “บุตรเขย” ของสมเด็จพระสุมังคลโยยโกโพธิสัตว์ พระองค์จึงไม่น่าจะเป็นเพียงสามัญชนธรรมดา แต่อาจมีสถานะเป็นเชื้อพระวงศ์ล้านช้างชั้นหลัง โดยใน พ.ศ. ๒๑๔๒ เกิดความขัดแย้งระหว่างพระวรปิตาและพระเจ้าวรวงศาผู้เป็นพระโอรสอย่างรุนแรง จนนำไปสู่สงครามกลางเมือง ดังปรากฏในเอกสารพื้นเชียงตุง เชียงทอง เชียงหวาง ความว่า

*“...รุ่นหลัง ๙๖๑ ปีก็ได้...ปีนั้น ขาพระเจ้าพ้อลูกเลว^{๘๐} กัน ๙๖๒ ปีก็ได้ **พระเจ้าตนพ้อเมื่อ** **กินเมืองนคร** พระเจ้า (ตนลูก) จังคืบมา...”*

สงครามกลางเมืองกินระยะเวลาอยู่ ๔ เดือน และจบลงที่บรรดาพระสงฆ์ได้เข้ามาไกล่เกลี่ยให้พระวรปิตาและสมเด็จพระวรวงศาประนีประนอมกัน โดยพระวรปิตาทรงยินยอมคืนพระราชอำนาจให้แก่พระโอรส ส่วนพระองค์ได้อพยพครอบครัวลงไปครองเมืองนคร

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว มหาสิลา วิละวง นักประวัติศาสตร์ลาวได้อธิบายเหตุการณ์ที่พระวรปิตาลงไปครองเมืองนครนั้น ไม่ได้เกิดจากความขัดแย้งระหว่างพระองค์กับพระโอรส แต่สาเหตุเริ่มต้นมาจากความขัดแย้งระหว่างพระองค์กับบรรดาแม่ทัพนายกองที่ถูกส่งไปตีล้านนา เนื่องจากภายหลังการล่มสลายของอาณาจักรหงสาวดีโดยการรุกรานของสมเด็จพระนเรศวร เป็นเหตุให้เกิดสุญญากาศ

^{๘๐} ขา แปลว่า ทั้งสอง, เลว แปลว่า รบหรือทำสงคราม

ทางอำนาจในดินแดนล้านนา พระวรพิตาทิในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระโอรสจึงเห็นโอกาสในการชิงดินแดนล้านนาคืนจากพม่า พระองค์จึงให้ยกกองทัพเข้าทำสงครามกับพระเจ้านเรศวรมหาราช (๑๕๖๘-๑๕๘๕) พระเจ้าเชียงใหม่ (เป็นพระโอรสพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง) หากแต่กองทัพล้านช้างไม่สามารถตีเมืองเชียงใหม่ได้เพราะขาดเสบียง ท้ายที่สุดกองทัพล้านช้างเป็นฝ่ายยกทัพกลับ ทำให้พระวรพิตาทิทรงกริ้วบรรดาแม่ทัพนายกองจะลงโทษหนัก ทำให้บรรดาแม่ทัพนายกองชิงก่อรัฐประหารพระวรพิตาทิก่อน โดยเอกสารประวัติศาสตร์ของมหาสิลา วิละวง ระบุว่า

“...กองทัพขัดสนเสบียงอาหารและเจ็บไข้ขณะล้อมเมืองเชียงใหม่ จำต้องเลิกทัพกลับมายังเวียงจันทน์ พระวรพิตาทิประสงค์จะให้ประหารบรรดาแม่ทัพนายกองเหล่านั้นทั้งหมด พวกแม่ทัพนายกองจึงไปเชิญเอาพระวรวงศาผู้เป็นพระโอรสหนีไปตั้งอยู่สนามพระลานไชย จากนั้นจึงยกเข้ามาตีเมืองเวียงจันทน์รบกันอยู่ถึง ๔ เดือน ไฟรพลทั้งสองฝ่ายล้มตายเป็นอันมาก บรรดาพระสงฆ์เจ้าทั้งหลายจึงเจรจาให้ประนีประนอมกัน พระวรพิตาทิจึงมอบราชสมบัติให้พระวรวงศา และอพยพครอบครัวลงไปอยู่เมืองนครพนม...”^{๘๑}

ทั้งนี้ ความเห็นของมหาสิลา วิละวง เห็นว่าเมืองนครที่พระวรพิตาทิเสด็จลงมาประทับนั้น คือ “เมืองนครพนม” ในปัจจุบัน โดยใช้เป็นฐานกำลังในการชองสู้รบผู้คนที่ต้องการจะชิงราชสมบัติกับพระโอรสต่อไป

พระวรพิตาทิ บิดาษัตริย์ผู้ทรงอำนาจแห่งเมืองนคร

พระวรพิตาทิแม้จะทรงยอมถอยออกจากศูนย์กลางอำนาจ มาประทับอยู่ที่เมืองนครแล้วก็ตาม หากแต่ยังปรากฏอำนาจของพระองค์เหนือราชสำนักล้านช้างอยู่เป็นระยะ เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว สूरศักดิ์ ศรีสำอาง ได้ชี้ให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระองค์ผ่านจารึกวัดหมื่นน้อย เมืองชายฟอง (เลขทะเบียน ทพก 1/๑๖) ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นครหลวงเวียงจันทน์ สปป.ลาว โดยจารึกระบุศักราช ๙๖๒ (พ.ศ. ๒๑๔๓) โดยออกพระนามพระองค์เองว่า “เสด็จบพิตร พระเป็นเจ้า ตนเป็นพระชื่อ เสด็จพระวรศรีรัตนสังขจิตร์ธิดาพุทธางกูร พิสุทธมกุฏมณี พระศรีบรมเทพา ศาสนูปถัมภก บรมนาถบรมบพิตร” ได้พระราชทานที่ดินและข้าโอกาสแก่วัดหมื่นน้อยพูนชายฟอง^{๘๒}

การออกพระนามพระองค์เองว่า “เสด็จบพิตร” และการออกพระราชาอาชญาฎีกาที่ดินและข้าโอกาสเพียงลำพังโดยไม่ปรากฏพระนามพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช พระโอรสซึ่งเป็นกษัตริย์ไม่ใช่เรื่องปกติที่พบได้ทั่วไป เพราะการก่อกบฏจะทำให้ได้ก่อกบฏเมื่อได้รับพระราชนุญาตจากกษัตริย์เท่านั้น จึงสันนิษฐานได้ว่าพระวรพิตาทิทรงถือพระองค์เป็นกษัตริย์ล้านช้างพระองค์หนึ่ง และทรงปกครอง

^{๘๑} สิลา วิละวงส์. (๒๕๔๐). *ประวัติศาสตร์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มติชน. หน้า ๑๑๒.

^{๘๒} สूरศักดิ์ ศรีสำอาง. (๒๕๔๕). *ลำดับกษัตริย์ลาว*. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครราชสีมา : โจเซฟ ปริ้นท์ติ้ง.

เมืองนคร ในฐานะอาณาจักรล้านช้างฝ่ายใต้โดยเอกเทศ ไม่ได้อยู่ใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าวรวงศา ผู้เป็นพระโอรส เรื่องดังกล่าวถูกยืนยันในจารึกวัดห้วยโศก บ้านสวนมอน เมืองสืงตตะนาท นครหลวง เวียงจันทน์ รัชศักราช ๙๗๕ (พ.ศ. ๒๑๕๖) ซึ่งออกพระนามพระวรปิตาว่า **“พระยาราชานคร สมเด็จพระวรปิตาธิราชเจ้า”**^{๘๓} อันเป็นการย้ำถึงสถานะความเป็นกษัตริย์ และผู้ครองเมืองนคร และหัวเมืองล้านช้างฝ่ายใต้ของพระองค์

การที่พระวรปิตายังมีอำนาจอยู่ในเมืองนคร ทำให้ต่อมาพระองค์ได้ร่วมมือกับพระยาคำลุน กษัตริย์เมืองพาน ยกกองทัพมาชิงราชสมบัติกับพระเจ้าวรวงศาผู้เป็นพระโอรสอีกครั้ง โดยครั้งนี้ พระองค์สามารถขึ้นนั่งบัลลังก์ล้านช้างอยู่ราว ๒ ปี พระเจ้าวรวงศาก็ยกทัพจากหลวงพระบางมาชิงราชบัลลังก์กลับมาได้ ทั้งนี้ บันทึกเกี่ยวกับพระวรปิตานี้ ระบุถึงเพียงว่าเสด็จไปเอาเมืองสุยแต่ฝ่ายแพ่งกองทัพพระโอรส และได้กล่าวถึงพระองค์อีก หากแต่การที่จารึกวัดพระธาตุพนม ๑ ระบุชื่อเจ้าเมืองนครคนใหม่นามว่า พระยาหลวงนครพิขิตราชธานีศรีโคตรบอง ซึ่งไม่ใช่พระนามของพระวรปิตาที่จะออกพระนามพระองค์เองว่า **“พระวรศรีรัตนสังขจิตรธิราช”** และ **“สมเด็จพระวรปิตาธิราชเจ้า”** ทำให้เชื่อได้ว่าพระองค์ไม่ได้เสด็จกลับเมืองนครอีกหลังจากเหตุการณ์ครั้งนี้

พระยาหลวงนครพิขิตราชธานีศรีโคตรบอง

ในรัชกาลของพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชนั้น ปรากฏจารึกวัดพระธาตุพนม ๑ เป็นอักษรไทน้อย ระบุปีจุลศักราช ๙๗๖ ตรงกับพุทธศักราช ๒๑๕๗ ซึ่งปรากฏชื่อผู้ครองเมืองนครพนม นามว่า **“พระยาหลวงนครพิขิตราชธานี”** เนื้อหาของจารึกกล่าวถึงพระยาหลวงนครพิขิตราชธานี พร้อมด้วยท้าวพระยาในท้องถิ่นบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนม และการสร้างวัด กำแพงแก้วล้อมรอบพระธาตุ และศาสนสถานไว้กับพระธาตุพนม ตอนท้ายได้สาปแช่งผู้ถือสิทธิ์ครอบครอง ทำลายทานวัตถุอันได้แก่ ทาสโอกาส ที่ดิน ไร่นาของวัด ในครั้งนี้ได้บูรณะเรือนธาตุชั้นที่ ๑ และกล่าวถึงการตกแต่งด้วยซึ่งน่าจะหมายถึงสวดถวายจำหลักอิฐรอบเรือนธาตุ^{๘๔} โดยข้อความในจารึกวัดพระธาตุพนม ๑ ระบุว่า

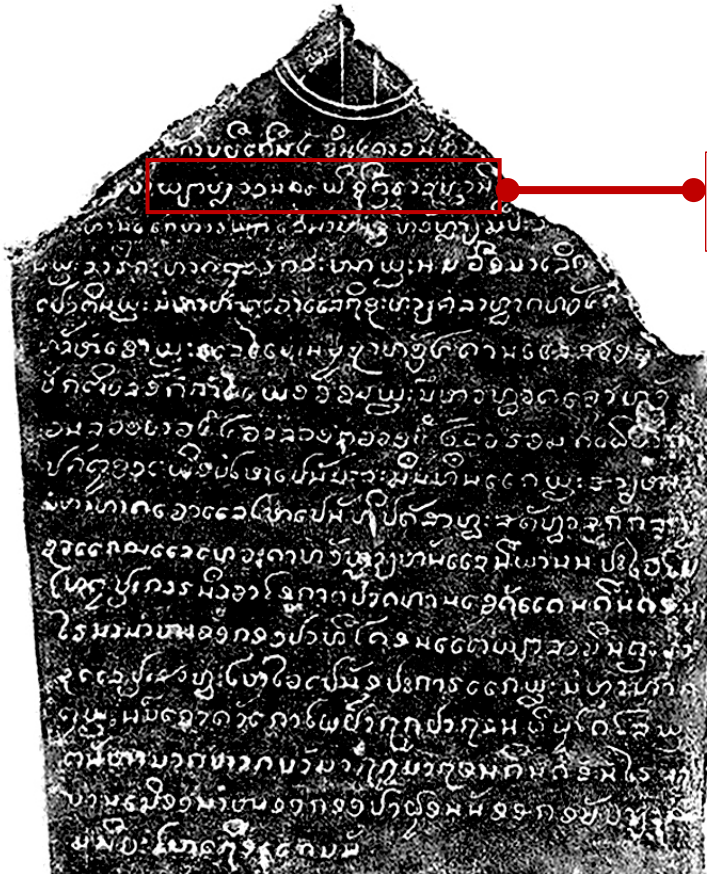
“...สังกราช ๙๗๖ ปีกาบยี่ เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ วัน ๕... (พระเป็น)เจ้า พระยานครหลวงพิขิตราชธานี”^{๘๕} **(ศรีโคตรบองเจ้า)** เป็นประธานแก้ท้าวพระยาเสนามนตรียิ่งหลาย มี (ปสาทศรีทธา) ในพระสารีริกธาตุศาสนาพระ(พ)นม จึงมาเลิก(ยกยกก่อ)แปงดินพระมหาธาตุเจ้า แลถือชะทาย

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๓.

^{๘๔} ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). จารึกวัดพระธาตุพนม ๑. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๒๑๖๙>. (สืบค้นเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๖๗).

^{๘๕} ข้อความนี้ มาจากเว็บไซต์ของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรฯ ซึ่งเรียบเรียงจากการถอดความของจารีย์ ธรรมรังสี และวัช ภูณโณทก โดยระบุเป็น **“พระยานครหลวงพิขิตราชธานี”** น่าจะเป็นการเรียบเรียงที่ผิด เนื่องจากในหน้าถอดความของจารีย์ ธรรมรังสี และวัช ภูณโณทก ระบุเป็น **“พยาหลวงนครพิขิตราชธานี”** (พระยาหลวงนครพิขิตราชธานี) ซึ่งตรงกับตัวสำเนาจารึก

คาดธาตุทั้ง ๔ ด้าน กับทั้งหอข้าวพระ แลแท่นบูชา ๔ ด้าน แลสร้างวัด กับก่อตึบสงฆ์ก่อกำแพงอ้อมพระมหาธาตุเจ้าทั้งมวล ล่วงยาว ๕๔ วา ล่วงกว้าง ๕๒ วา รวม ๑๐๖ วา กับประตุงเพื่อทำให้เป็นมณีนทีนแก่พระศาสนามหาธาตุเจ้าแล ให้เป็นที่ปสาทรศรัทธา ลักการะบูชาแก่ตนแลเทวดาทั้งหลายทั้งแลนิพพานปัจจุโยโหตุ...”^{๘๖}

พระยาหลวงนครพิชัยราชธานี

ภาพ : สำเนาจารึกวัดพระธาตุพนม ๑ (นพ. ๑)
อักษรไทน้อย ระบุปีจุลศักราช ๙๗๖
ตรงกับพุทธศักราช ๒๑๕๗ กล่าวถึงการ
บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมและการสร้าง
วัดและศาสนสถานไว้กับพระธาตุพนม
โดยเจ้าเมืองนครปรากฏนามว่า “พระยา
หลวงนครพิชัยราชธานี” สันนิษฐานว่า
เป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ที่พระเจ้าวรวงษา
ธรรมิกราช โปรดฯ ให้มาครองเมืองนคร
ที่มาภาพ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
(องค์การมหาชน)

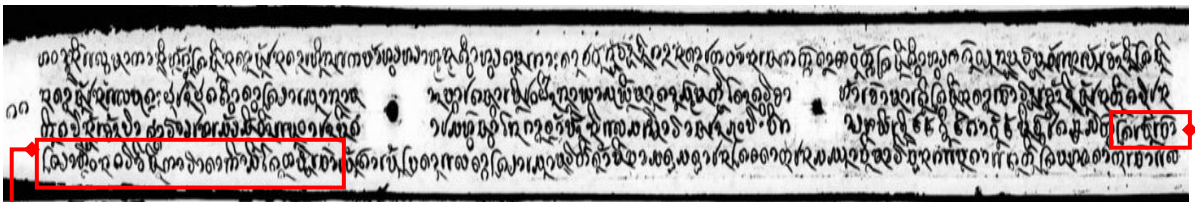
มีข้อน่าสังเกตตามจารึกวัดพระธาตุพนม ๑ นอกจากจะกล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนมแล้ว ยังกล่าวว่ามีกร “สร้างวัด” รวมทั้งอาคารประกอบทั้งกุฏิพระสงฆ์และกำแพงแก้วรอบองค์พระธาตุพนม ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเดิมพระธาตุพนมเป็นศาสนสถานที่มีเพียงองค์พระธาตุและถูกกำหนดให้มีเขตพุทธาวาสเพียงอย่างเดียว ไม่ได้มีการสร้างวัดหรือเขตสังฆาวาสให้พระสงฆ์พำนักมาแต่เดิม ซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของพระธาตุประจำเมืองในยุคแรกที่จะไม่มีวัดภายในเขตพระธาตุ เช่น พระธาตุหลวงเวียงจันทน์ พระธาตุบังพวน ภายหลังจึงมีการสร้างวัดขึ้นเพื่อให้มีพระสงฆ์ดูแลองค์พระธาตุนอกเหนือจากข้าโอกาส

^{๘๖} ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). จารึกวัดพระธาตุพนม ๑. อ้างแล้ว.

นอกจากนี้ ยังพบเอกสารใบลาน “พื้นอุรังคินทาน” วัดอับเปวันนัง บ้านบกท่ง เมืองจำพอน แขวงสะหวันนะเขต สปป.ลาว มีข้อความที่กล่าวถึงพระยาหลวงนครพิขิตราชธานีทำการบูรณพระธาตุพนม สร้างวัด และศาสนสถาน โดยมีข้อความเช่นเดียวกันกับที่ปรากฏในจารึกวัดพระธาตุพนม ๑ โดยข้อความในพื้นอุรังคินทานฉบับนี้ น่าเชื่อว่าเอาข้อความในจารึกพระธาตุพนม ๑ มาเขียนใส่ไว้

“...สังกาสราชได้ (๙)๗๖ ปีกาบปี เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ วัน ๕ มื่อฮวงไคร์ริก ๙ ตัว พระเป็นเจ้า พระยาหลวงนครพิขิตดาราทานีสีโคตบองเจ้าเป็นเค้าเป็นประธาน แลท้าวพระยาเสนามุนตีทั้งหลาย มีปาลัทธิธะลัทธิในพระธาตุ ในศาสนา จึงมาริจจนาก่อแบ่งกำแพงดินพระมหาธาตุเจ้าแลถือนะทาย คาคธาตุทั้ง ๔ ด้าน กับทั้งหอข้าวพระแลแท่นทั้ง ๔ ด้าน แลสร้างวัด กับกระตึบสงฆ์ ก่อกำแพงปะอ้อม พระมหาธาตุเจ้าทั้งมวลล่องยาว ๕๔ ล่องกว้าง ๕๒ วา ๑๐๖ วา กับปัดตุง เพื่อปให้เป็นมณีนพินแก่ พระสาสนามหาธาตุเจ้า ให้เป็นที่ปสาทะลัทธิ สะกาบูชาแก่คนแลเทวดาทั้งหลายหันแล นิพพานะปัจจโยโหตุ...”^{๘๗}

พระเป็นเจ้า

พระยาหลวงนครพิขิตดาราทานีสีโคตบองเจ้า

ภาพ : สำเนาใบลานดิจิทัลพื้นอุรังคินทาน ฉบับวัดอับเปวันนัง บ้านบกท่ง เมืองจำพอน
แขวงสะหวันนะเขต สปป.ลาว สํารวจโดยโครงการหอสมุดดิจิทัลหนังสือใบลานลาว
หอสมุดแห่งชาติลาว โดยความร่วมมือของรัฐบาลลาวและเยอรมัน
ปรากฏชื่อ “พระเป็นเจ้า พระยาหลวงนครพิขิตราชธานีศรีโคตรบอง”
ที่มาภาพ : เฟลิ่งสุริยะเทพ รามางกุล ณ โคตะปุระ

สำหรับพระยานครหลวงพิขิตราชธานีไม่ปรากฏหลักฐานที่เป็นกล่าวถึงประวัติที่ชัดเจน แต่จากการที่จารึกออกคำนำหน้าเรียกว่า “พระเป็นเจ้า” ทำให้นักประวัติศาสตร์บางส่วนเข้าใจว่าเป็นกษัตริย์ล้านช้างพระองค์หนึ่ง และบางสมมติฐานระบุว่าพระยานครหลวงพิขิตราชธานี น่าจะเป็นพระองค์เดียวกันกับพระวรปิตาที่เสด็จมาประทับที่เมืองนคร หากแต่สุรศักดิ์ ศรีสำออง มีความเห็นว่า

^{๘๗} อีรานนท์ โพธาราช. (๒๕๖๖). *อุรังคินทาน*. ปรึวรรตจากต้นฉบับใบลานอักษรธรรมลาว. โครงการหอสมุดดิจิทัลหนังสือใบลานลาว หอสมุดแห่งชาติลาว โดยความร่วมมือของรัฐบาลลาวและเยอรมัน. เอกสารต้นฉบับ <https://digital.crossasia.org/digital-library-of-lao-manuscripts/?lang=en>.

พระวรปิตาประทับเมืองนครถึง พ.ศ. ๒๑๕๖ เป็นระยะเวลา ๑๑ ปี ดังปรากฏพระนามพระองค์ คือ **“พระยาราชานคร สมเด็จพระวรปิตาธิราชเจ้า”** ในจารึกวัดห้วยโศก ที่นครเวียงจันทน์ ในปีดังกล่าว พระยานครหลวงพิชิตราชธานี ซึ่งทำการบูรณะพระธาตุพนม ใน พ.ศ. ๒๑๕๗ น่าจะเป็นเจ้าเมืองนคร คนใหม่ที่มากินเมืองนครต่อจากพระวรปิตาที่เสด็จกลับเวียงจันทน์^{๘๘} กรณีดังกล่าวสอดคล้องกับพื้นเมืองเชียงตุง ที่ระบุว่าพระวรปิตาเสด็จยกกองทัพจากเมืองนคร สมทบกับกองทัพพระยาคำลุน กษัตริย์เมืองพวนเข้าตีเมืองเวียงจันทน์ และสามารถยึดเมืองจากพระเจ้าวรวงศาผู้เป็นพระโอรสได้ ก่อนที่พระเจ้าวรวงศาจะนำทัพจากหลวงพระบางกลับมายึดเวียงจันทน์คืนได้ ดังนั้น ข้อสันนิษฐานของ สूरศักดิ์ ศรีสำออง ที่ระบุว่าพระยาหลวงนครพิชิตราชธานี น่าจะครองเมืองนครต่อจากพระวรปิตาจึงมีความเป็นไปได้สูงมาก เนื่องจากในปีตามจารึกวัดธาตุพนม ๑ เป็นช่วงเวลาที่พระวรปิตาเสด็จไปทำสงครามชิงราชสมบัติกับพระโอรสไม่ได้ประทับอยู่ที่เมืองนคร และพระยาหลวงนครพิชิตราชธานีจึงไม่น่าจะใช้บุคคลเดียวกันกับพระวรปิตา

การที่จารึกออกคำนำหน้าชื่อของพระยาหลวงนครพิชิตราชธานีว่า “พระเป็นเจ้า” ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเจ้าเมืองนครผู้นี้มีสถานะที่ไม่ธรรมดา มีความเป็นไปได้สูงว่าจะเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ที่ถูกส่งมาครองเมืองนครภายหลังจากที่พระวรปิตาเสด็จไปชิงราชสมบัติกับพระโอรส สอดคล้องกับการพบหลักฐานว่ามีการใช้คำว่า “พระเป็นเจ้า” สำหรับเรียกเชื้อพระวงศ์กษัตริย์เมืองชั้นสูง^{๘๙} นอกจากนี้ ตำแหน่ง **“พระยาหลวง”** ยังเป็นสิ่งที่สามารถบ่งบอกถึงสถานะความเป็นขุนนางในราชสำนักเวียงจันทน์ เนื่องจากตำแหน่งนี้จะสงวนไว้สำหรับขุนนางระดับเสนาบดี ผู้ช่วยเสนาบดี และพระยาภิเมืองสำคัญเท่านั้น การที่พระยาหลวงนครพิชิตราชธานี มีการออกนามตำแหน่งว่า “พระยาหลวงนคร” อันหมายถึง พระยาหลวงผู้ครองเมืองนคร จึงเป็นการออกนามในฐานะขุนนางไม่ใช่กษัตริย์ ขณะที่พระวรปิตาจะออกพระนามพระองค์เองว่า “พระยาราชานคร” อันหมายถึง กษัตริย์ผู้ครองเมืองนคร ซึ่งเป็นการระบุตำแหน่งที่แยกออกจากกันค่อนข้างชัดเจน

รัชกาลพระอุปยุวราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๖๕ – ๒๑๖๕)

พระอุปยุวราชเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราช พระองค์ถูกบังคับให้ต้องทำสงครามชิงบัลลังก์กับพระราชบิดาเนื่องจากขณะที่พระเจ้าวรวงศาฯ ได้เสด็จไปนมัสการพระบางที่

^{๘๘} สूरศักดิ์ ศรีสำออง. *ลำดับกษัตริย์ลาว*. อ่างแก้ว. หน้า ๑๔๘.

^{๘๙} สามารถเทียบเคียงกับกรณีพระยาสิริสัทธัมมไตรโลก เจ้าผู้ครองเมืองเวียงจันทน์ ในรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช กล่าวคือ ก่อนการย้ายราชธานีมาอยู่เวียงจันทน์ มีการสถาปนาพระยาสิริสัทธัมม ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์และเป็นเสนาบดีคนสำคัญให้ปกครองเมืองเวียงจันทน์รวมทั้งเมืองฝ่ายใต้ เช่น เวียงคำ ห้วยหลวง เมืองขาย เชียงคาน เชียงสา และพระนารุ่ง อยู่ในปกครอง ดังพระนามเป็น “พระยาสิริสัทธัมมไตรโลกนาถออก พระเป็นเจ้า” ดังนั้น คำว่าพระเป็นเจ้าจึงไม่ใช่คำที่สงวนไว้กับพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ แต่สามารถใช้กับเชื้อพระวงศ์ที่กินเมืองชั้นสูงได้ด้วย

เมืองหลวงพระบางนั้น มีขุนนางมาเพ็ดทูลว่าพระอุปยุวราชคิดจะชิงราชสมบัติ ซึ่งพระเจ้าวรวงศาฯ ก็ทรงเชื่อ และมีรับสั่งให้ไปจับตัวพระอุปยุวราช แต่พระองค์ทรงไหวตัวทันจึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ท้ายที่สุดก็เกิดเป็นสงครามกลางเมืองขึ้น พระเจ้าวรวงศาฯ ถูกพระยาเวียงคุกขุนนางฝ่ายพระอุปยุวราช ปลงพระชนม์ขณะทรงหนีออกจากเมืองเวียงจันทน์

พระอุปยุวราชได้ตั้งพระยามหานาม ให้ไปครองเมืองนคร เกลี้ยพระยศเป็น “**พระยานครหลวง**” โดยขุนนางและราษฎรทั้งหลายเรียกกันว่า “**น้ำพระเจ้า**” เนื่องจากพระเจ้าอุปยุวราชทรงยกย่องพระเจ้าน้ำผู้นี้เป็นพระราชาวงศ์ผู้ใหญ่ ดังปรากฏเอกสารพื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดมหาชัย พระอารามหลวง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม ความว่า

“...จักมาพิจารณาหาเหตุโทษแลคุณท้าวพระยาทั้งหลาย **จักให้พระยาหลวงมหานามกินเมืองนคร ขึ้นชื่อน้ำพระเจ้า พระยาหลวงนคร** ให้ไพร่สาแต่แปลงดินทั้งมวล ให้พระยาซ้ายกินเมืองแสนพระยาเวียงกินเวียงจันทน์ พระยาหาญหลวงกินเมืองกลาง พระยาเพชรสงครามกินเมืองซ้าย พระยารามเทวะกินเมืองขวา พระยาหาญลุ่มภูให้กินเชียงใต้...”^{๙๐}

รัชกาลพระเจ้าบัณฑิตโพธิสาลราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๖๕ – ๒๑๗๐)

เมื่อพระเจ้าอุปยุวราชชิงราชสมบัติจากพระราชบิดาแล้ว พระองค์ก็ครองราชย์ได้เพียง ๘ เดือน ก็สวรรคต ผู้สืบครองราชสมบัติต่อมา คือ พระเจ้าโพธิสาลบัณฑิต โดยพระเจ้าบัณฑิตโพธิสาลราชนั้นพระองค์เป็นพระอนุชาของพระมารดาในพระเจ้าอุปยุวราช จึงเป็นพระมาตุลา (น้าชาย) ของพระเจ้าอุปยุวราช เดิมมีตำแหน่งเป็น “**พระยามหานาม**” ในคราวสงครามกลางเมืองระหว่างพระเจ้าพ่อ-ลูก พระยามหานามเป็นขุนนางที่อยู่ฝ่ายพระเจ้าอุปยุวราชผู้เป็นโอรสของพี่สาว และมีความดีความชอบในสงครามครั้งนั้น จนได้ไปครอง**เมืองนคร** เกลี้ยยศเป็น “**พระยาหลวงนคร**”

เมื่อพระเจ้าอุปยุวราชสวรรคต โดยพระองค์มีพระโอรสอยู่ ๔ พระองค์ คือ เจ้าหม่อมวงศ์ เจ้าหม่อมทาม เจ้าหม่อมจันทน์ และเจ้าหม่อมโชติ แต่เกิดปัญหาว่าไม่รู้จะเอาผู้ใดขึ้นเป็นกษัตริย์ ขุนนางจึงเสี่ยงทายต่อหน้าพระบางและพระแก้วมรกต จนได้ชื่อเจ้าหม่อมทาม ในการจะรับมอบราชสมบัติ หากแต่พระยาเมืองจันทน์ อัครมหาเสนาบดี ไม่เห็นชอบด้วย เพราะบรรดาโอรสของพระเจ้าอุปยุวราช ล้วนแต่มีพระชนมายุน้อยไม่มีทางที่จะรักษากันเมืองได้ ขุนนางทั้งหลายจึงถามพระยาเมืองจันทน์ว่าจะให้ใครเป็นกษัตริย์ พระยาเมืองจันทน์จึงเสนอให้ถวายราชสมบัติแก่ “**น้ำพระเจ้า**” หรือ “**พระยาหลวงนคร**” ผู้กินเมืองนคร

“...ทั้งหลายจึงว่า เมื่อสิ่งนั้นจักเอาผู้ใดเป็นหันค้าย พระยาจันทน์ว่าจับจักพร้อมข้อยบ่ทั้งหลายว่าอันใด แม่นก็เอา ท่อว่าพระยาแสนป่วยไปลงมาพร้อมเฮาเจ้าข้อย พระยาจันทน์ว่า มาที่ตีบ

^{๙๐} ธนายุทธ อุณศรี. (๒๕๖๕). พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดมหาชัย พระอารามหลวง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม. ปรึวรรตจากต้นฉบับใบลาน. อักษรธรรมลาว.

มาก็ดีอย่าหน้าทอน **ข้อยจกเอน้ำพระเจ้า พระยาหลวงนครเป็นเจ้าแผ่นดินให้อยู่มั่นยืนเป็นเจ้า** แก่ผู้เข้าทั้งหลาย ท้าวพระยาหมื่นแสนทั้งหลายก็หลั่งน้ำเอาดินมือไหว้สาธุคนแล้ว ก็ให้เมื่อไหว้สา พระหม่อมนางให้รู้แล้ว บอกไพร่ราชาอาชญาไท้ทั้งมวลให้เมื่อลุมสาตวัดไว้ ร่มไท่ ขันสี วิฬายเสียว่า ทั้งมวลพร้อมแล้ว **พอน้ำเมื่อกับหม่อมนาง ปริกษาราชากิเชกให้เป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นชื่อว่าพระโพธิ** **สาธราชอิรราช เสดยศรีสมบัติในปีเก่าได้ สังกราช ๙๘๔** ส่วนดังพระหม่อมนางก็ให้เป็นพระราชเทวี... ”^{๙๑}

ขุนนางทั้งหลายเห็นชอบตามที่พระยาเมืองจันทน์เสนอ จึงไปทูลเชิญเจ้าหม่อมนาง พระธิดา องค์ใหญ่ของพระเจ้าอูปยวราชเพื่อขอความเห็น ซึ่งพระหม่อมนางก็เห็นชอบด้วย จึงไปอัญเชิญ พระยานครหลวง ที่เมืองนคร มาครองราชย์สมบัติที่เวียงจันทน์ เกลิมพระนามว่า “**พระโพธิสาธราชอิรราช**” แต่คนทั่วไปเรียก “**พระเจ้าบัณฑิตโพธิสาล**” และสถาปนา**เจ้าหม่อมพระนาง ขึ้นเป็นพระนางแทน**^{๙๒} หรือพระราชเทวี ในปีศักราช ๙๘๔ (พ.ศ. ๒๑๖๕) ต่อมาทั้ง ๒ พระองค์ มีพระราชโอรสด้วยกัน ๑ พระองค์ คือ “**เจ้าหม่อมท้าว**”

พ.ศ. ๒๑๗๐ พระเจ้าบัณฑิตโพธิสาลประชวรหนักเสด็จไปประทับที่เมืองปากห้วยหลวง (โพนพิสัยในปัจจุบัน) จึงตรัสเรียกพระหม่อมแก้วโอรสพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชมาเข้าเฝ้า และมอบ ราชสมบัติแก่พระหม่อมแก้วซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์สายตรง แต่มีข้อแม้ว่า**ให้มอบเมืองนคร** ซึ่งเป็นเมืองเดิม ของพระองค์แก่พระนางแทน (พระหม่อมนาง) พระอัครมเหสี และพระหม่อมท้าว พระโอรสของพระองค์ ซึ่งพระหม่อมแก้วก็รับพระโอษฐ์ตามที่พระบัณฑิตโพธิสาลทรงขอไว้

“...พระเจ้ายกป่วยหนีไปอยู่ป่าหลวงใกล้จกอนิจจัง มารธนาพระหม่อมแก้วฟ้าเจ้าตนเป็นลูก พระมหารธรรมเจ้าไป จึงมอบราชสมบัติบ้านเมืองทั้งมวลให้เสวยราชสมบัติ จึงโอกาสดอมว่าดังนี้ **เมืองนครขอไว้แก่พระแทนแลหม่อมท้าว อันเป็นลูกแลเมียตน พระเจ้าก็ให้ตามความ** บ่นานท้าวพระยา ก็เอาพระเป็นเจ้าเมืองขึ้นปราสาทราชมณเฑียร อยู่บ่นานพระเจ้าโพธิสาลก็อนิจจะ ในปีเมิงเหม้า ๙๘๙ นั้นแล...” ^{๙๓}

รัชกาลพระเจ้าพรหมเทโวโพธิสัตว์หรือพระหม่อมแก้ว (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๗๐ – ๒๒๘๐)

เมื่อพระเจ้าบัณฑิตโพธิสาล สวรรคตใน พ.ศ. ๒๑๗๐ ขุนนางอัญเชิญพระหม่อมแก้วผู้เป็น พระราชโอรสของพระเจ้าวรวงศาธรรมิกราชขึ้นเป็นกษัตริย์แทน เกลิมพระนามว่า “**พระเจ้าพรหมเทโว**

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๙๒} พระนางแทน เป็นคำเรียกตำแหน่งพระมเหสีของกษัตริย์ล้านช้าง แบ่งเป็น ๓ ตำแหน่ง คือ พระนาง แทนแก้ว (พระอัครมเหสี) พระนางแทนคำ (พระมเหสีฝ่ายขวา) และพระนางแทนสาว (พระมเหสีฝ่ายซ้าย) ทั้งนี้ ตำแหน่งพระนางแทน บางครั้งก็เรียกว่า พระมหาเทวี

^{๙๓} ธนายุทธ อุณศรี. *พื้นขุนบรมราชอิรราช ฉบับวัดมหาชัย พระอารามหลวง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม*. อ่างแล้ว.

โพธิสัตว์”^{๙๔} เมืองนครถูกมอบให้พระนางแท่น (เจ้าพระหม่อมนาง) และพระหม่อมท้าว พระอัครมเหสี และพระราชโอรสของพระเจ้าบันทิตโพธิสาลตามที่ทรงขอไว้ก่อนสวรรคต ในเอกสารพื้นขุนบรม ราชาริราชฉบับวัดมหาชัย จึงเรียกพระหม่อมท้าวว่า **“พระยานคร”** และเรียกพระนางแท่น ผู้เป็น พระมารดาของพระหม่อมท้าวว่า **“พระแท่นเมืองนคร”**

หากแต่ใน พ.ศ. ๒๑๗๘ พระยานคร (พระหม่อมท้าว) ร่วมกับพระยาเมืองแสนอัครมหา เสนาบดี พระยารรคราช และพระยาเสถียร ก่อกบฏต่อพระเจ้าพรหมเทโวโพธิสัตว์ (พระหม่อมแก้ว) โดยมีพระยาโคกลวงศา พระยาอัครเทพ พระยาเพชรล้านช้าง และพระยาทิพฤเกียรติ์แอบให้ การสนับสนุน แต่ท้ายที่สุดก็ถูกปราบปรามลงได้

“...๙๙๗ ปีรับได้ เดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ วัน ๒ พระยาแสน **พระยานคร** พระยารรคราชผู้เมีย พระยาเสถียรอันเอาแม่หม่อมพระเป็นเมียนั้น พร้อมกันจึงคดจากราชสมภาร...”^{๙๕}

การกวาดล้างกบฏฝ่ายพระยานคร (พระหม่อมท้าว) ยังเป็นไปอย่างต่อเนื่องโดยใน พ.ศ. ๒๑๗๙ มีการจับกุมพระยาโคกลวงศาพระอนุชาของพระนางแท่นเมืองนคร และเป็นนำของ พระยานคร (พระหม่อมท้าว) พระยานามวงศา และพระยาอัครเทพมาสำเร็จโทษ ส่วนพระยาเพชร ล้านช้างหลบอยู่ในเรือนไม่ยอมให้จับกุม จึงให้เผาเรือนให้ตายคาเรือน และพระยาทิพฤเกียรติ์ (เจ้าเมืองปากห้วยหลวง) ถูกลงโทษจำคุก

“...ปีรวายใจ สังกราชได้ ๙๙๘ นั้น ลุนนี้เล่าว่าพระยานามวงศา แลพระยาโคกลวงศาอันเป็น **น้องพระแท่นเมืองนคร** แลพระยาอัครเทพเชื่อว่าต่อ ราชสมภารให้กระทำเสีย ทั้งพระยาเพชรล้านช้าง อาชญาให้เมื่อเอา บ่มาหากจุดเชื้อนให้ไหม้ตายหั้นแลพระยาทิพฤเกียรติ์ยังขันต่อผู้เสี่ยง อาชญา ใส่คอกไว้หั้นแล...”^{๙๖}

การกวาดล้างกบฏพระยานคร (พระหม่อมท้าว) ซึ่งมีการสำเร็จโทษขุนนางครั้งใหญ่ โดยขุนนางกลุ่มนี้สันนิษฐานว่าจะเป็นขุนนางเก่าในรัชกาลพระเจ้าบันทิตโพธิสาล ทำให้พระเจ้าพรหม เทโวโพธิสัตว์ต้องทรงแต่งตั้งขุนนางชุดใหม่ขึ้นมา สำหรับเมืองนครนั้น โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง**พระยาหลวงกลาง** เสนาบดี ไปกินเมืองนคร เฉลิมนามเป็น **“พระยาขัตติยนครราชธานีศรีโคตรบอง”**

“...พระเป็นเจ้าคิดหาคุณท้าวพระยาต่อแล้ว จึงให้แปลงสองให้ยศศักดิ์กินบ้านกินเมือง ตามคู่สอง ลุงพระเจ้าพระยาหลวงเมืองพวนให้(เป็น)พระมหาอุปราชพระยาพลเค็กซ้ายให้กินเมืองแสน ขึ้นชื่อว่าพระยาแสนหลวงศรีสุริยโคตรวงคามหาเสนาธิบดีเจ้า ให้แต่งบ้านแปลงเมืองให้ไว้สาเพ็ดทูลชูอัน พระยาล้าหลวงนิชิตให้กินเมืองขึ้นชื่อว่าพระยาหลวงจันทบุรีศรีพระราชธานีให้พร้อมกันแต่งแปลงให้ไว้สา

^{๙๔} สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. ลำดับกษัตริย์ลาว. อ่างแล้ว. หน้า ๑๗๗.

^{๙๕} ธนายุทธ อุ่นศรี. พื้นขุนบรมราชาริราช ฉบับวัดมหาชัย พระอารามหลวง อำเภอเมืองมหาราชคาม จังหวัดมหาราชคาม. อ่างแล้ว.

^{๙๖} ธนายุทธ อุ่นศรี. พื้นขุนบรมราชาริราช ฉบับวัดมหาชัย พระอารามหลวง อำเภอเมืองมหาราชคาม จังหวัดมหาราชคาม. อ่างแล้ว.

เจ้าแผ่นดิน **อันพระยาหลวงกลางให้กินเมืองนครขึ้นชื่อว่าพระยาขัตติยนครราชธานีศรีโคตรบอง** พระยาราชนรพรหมให้กินเมืองกลางภูราชธานีศรีพิไชยสงคราม พระยาฟ้าของให้กินเชียงใต้ พระยาราษฎร์ให้เป็นพระยาหลวงโนนชัย พระยาสุรเทพพ้อท้าวลุนให้กินเมืองแก่นท้าว เป็นราชบรรทม พระเป็นเจ้าให้ลัทธิศักดิ์นามศักดิ์แก่ท้าวพระยาทั้งหลายใน ปีรวายใจ สังกราชได้ ๙๙๘ นั้น... ”^{๙๗}

รัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๘๑ – ๒๒๓๘)

พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๑๘๑ ขณะที่พระชนมายุได้ ๒๕ พรรษา กล่าวกันว่าเป็นรัชกาลที่รุ่งเรืองยุคสุดท้ายของอาณาจักรล้านช้าง ก่อนจะแตกออกเป็น ๓ แคว้น คือ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาสัก โดยในต้นรัชกาลของพระองค์ได้ปราบปรามข้าอำนาจในราชสำนัก โดยเฉพาะบรรดาเชื้อพระวงศ์ล้านช้างที่พระองค์มองว่าจะเป็นภัยต่อราชบัลลังก์ โดยทรงขับพระญาติออกจากศูนย์กลางอำนาจในเวียงจันทน์ไปยังหัวเมืองต่าง ๆ เช่น เจ้าบุญชูไปบวชที่ภูหมอกหรือสัพโหล่ง เจ้าบุพาพระชายาหนีไป**เมืองลคร**^{๙๘} (บางฉบับว่าไปเชียงคาน) เจ้าชมพูปาพระชายาหนีไปเมืองเว้พึ่งเจ้าญวนตระกูลเหงวียน ทำให้ขุนนางในราชสำนักล้วนแต่เป็นพระญาติข้างฝ่ายพระราชมารดาเป็นส่วนใหญ่

ใน พ.ศ. ๒๑๘๔ บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (Vereenigde Oostindische Compagnie - VOC) ซึ่งมีสำนักงานใหญ่ในปัตตาเวีย (จาการ์ตา อินโดนีเซีย) ได้ส่งเกอร์ริต ฟาน วุสตัดอฟ (Gerard van Wusthof) เป็นราชทูต วิลเลียม เด กูเปอร์ และฮูเบิร์ต วอง ลอคฮอร์ส เป็นผู้ช่วย พร้อมผู้ช่วยชาวดัตช์ ๒ คน ล่ามชาวมาเลย์จากเมืองปัตตานี นำผ้าพื้นคละสี ผ้าดิบอย่างดี แหวนมรกต มีมูลค่าประมาณ ๖,๖๐๐ ฟลอริน ที่เดินทางเข้ามาเวียงจันทน์ โดยวุสตัดอฟ ได้บันทึกถึงพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชไว้ว่า

“...พระองค์ไม่มีพระญาติทางพระราชบิดา ทรงยกเลิกราชประเพณีในการสืบสันตติวงศ์ และตั้งพระญาติทางพระราชมารดาถึง ๕ คน เป็นอัยการคดีแพ่งและคดีอาญา บุคคลเหล่านี้สามารถเข้าเฝ้าพระองค์ได้ทุกโอกาส ขณะที่เสนาบดีใหญ่ของล้านช้าง ๓ ตำแหน่ง คือ พระราชอาชญาแสน **พระราชอาชญาพระลคร** และพระราชอาชญาลังกาน ซึ่งควบคุมการบริหารงานบ้านเมืองนั้น

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน.

^{๙๘} มีข้อสันนิษฐานว่าเอกสารที่เขียนขึ้นในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเป็นต้นมา จะเริ่มเปลี่ยนคำเรียกเมืองนครว่า “เมืองลคร” แทน แม้แต่บันทึกของชาวตะวันตกในสมัยเดียวกันก็เรียกว่า เมืองลคร (Lochan) เช่นกัน ทั้งนี้ มีความเป็นไปได้ว่าอาจจะได้รับอิทธิพลการเรียกชื่อของลำนานาที่นิยมเรียกกันว่าลคร เช่น ลครลำปาง ลครลำพูน เป็นต้น

จะเข้าเฝ้าองค์พระมหากษัตริย์ได้เพียง ๒ - ๓ เดือนต่อครั้ง เว้นเสียแต่ที่จะทรงพระกรุณาโปรดให้เข้าเฝ้าในเรื่องที่เป็นกรณีพิเศษเท่านั้น...”^{๙๙}

ตามบันทึกเกอร์ริด ฟาน วุสต่อฟ จะเห็นว่าตำแหน่งเจ้าเมืองนคร หรือเมืองลครในรัชกาลนี้มีความสำคัญมากเพราะมีฐานะเป็นถึงอัครมหาเสนาบดี แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่ได้รับความวางใจเท่าใดนัก เพราะถูกจำกัดในการเข้ามายังศูนย์กลางอำนาจในเวียงจันทน์ได้เพียงปีละ ๒ - ๓ ครั้งเท่านั้น จึงเป็นไปได้สูงว่า “**อาชญาพระลคร**” ผู้นี้ อาจเป็นเชื้อพระวงศ์ล้านช้างฝ่ายพระราชบิดาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช แม้จะให้อำนาจบริหารบ้านเมือง แต่ก็ถูกจำกัดระยะห่างหรือถูกหวาดระแวงจากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชอยู่พอสมควร

อาชญาพระลคร (Tevinya – Lochan)

บันทึกเกอร์ริด ฟาน วุสต่อฟ ระบุว่าอาชญาพระลคร (Tevinya – Lochan) เป็น ๑ ใน ๓ ตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช โดยมีอำนาจปกครองดินแดนทางใต้ของอาณาจักรล้านช้างไปจรดดินแดนกัมพูชา และตามคำบอกเล่าของทหารรับจ้างโปรตุเกส (พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชทรงมีทหารรับจ้างชาวโปรตุเกส ทำหน้าที่เป็นราชองครักษ์) บอกว่าอาชญาพระลคร มีตำแหน่งเป็นเหมือนอย่างอุปราช

“...ตำแหน่ง**อาชญาพระลคร พวกโปรตุเกสกล่าวว่า**เป็น**อุปราชปกครองเขตลคร เขตน้ำน้อย (เขื่อน้อย) จนถึงเขตแดนกัมพูชา...**”^{๑๐๐}

สุรศักดิ์ ศรีสำอว มีความเห็นว่าอาชญาพระลคร ตามบันทึกเกอร์ริด ฟาน วุสต่อฟ น่าจะเป็นตำแหน่งพระมหาอุปราช โดยเสนอว่าพงศาวดารล้านช้างฉบับถ้อยคำเดิมนั้นกล่าวว่าพระหม่อมแก้ว มีพระโอรส ๒ พระองค์ คือ เจ้าดอนคำและเจ้าท้าววิไชย ซึ่งทั้ง ๒ ก็ได้ครองราชย์สมบัติแทนพระบิดา โดยในรัชกาลพระเจ้าดอนคำ เจ้าท้าววิไชยได้เป็นพระมหาอุปราช และน่าจะจะมีตำแหน่งปกครองซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองลคร^{๑๐๑}

นอกจากนี้ ในบันทึกเกอร์ริด ฟาน วุสต่อฟ ระบุว่าเมืองลครซึ่งปกครองโดยอาชญาพระลครในช่วงที่คณะทูตฮอลันดาเดินทางมาถึงระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๘๔ มีวัดอยู่เรียงรายมากถึง ๕๐ แห่ง^{๑๐๒} เรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับข้อสันนิษฐานที่เมืองนครหรือเมืองลครในสมัยล้านช้างน่าจะอยู่บริเวณเมืองนครพนมในปัจจุบัน เมื่อเทียบกับการขุดค้นทางโบราณคดีของสำนักศิลปากรที่ ๙ อุบลราชธานี พบวัดร้างกระจุกกระจายในพื้นที่อำเภอเมืองนครพนม อยู่ประมาณ ๓๐ แห่ง เช่น วัดร้างศรีจันทร์

^{๙๙} หุ้มพัน รัตตะนวง (แปล). (๒๕๔๒). *ท่านเกริด วัน วุสต่อฟ เดินทางมาเวียงจันทน์ ๑๖๔๑ - ๑๖๔๒*. เวียงจันทน์ : โรงพิมพ์คณะคอนหลวง. (ต้นฉบับภาษาลาว). หน้า ๒๐.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐.

^{๑๐๑} สุรศักดิ์ ศรีสำอว. *ลำดับกษัตริย์ลาว*. อ่างแก้ว. หน้า ๑๘๒.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๙.

วัดธาตุเมืองเก่า (วัดแต้มร้าง) วัดร้างนาบ่ง (วัดก้อนเส้า) วัดท่าหนองจันทน์ วัดป่าดงหมู (ธาตุนางคำกอง) วัดร้างดงกะตึบบ้านนาคอกควาย เป็นต้น แต่ทั้งนี้ สรุศักดิ์ ศรีสำออง กลับมีความเห็นว่าเมืองละครตามบันทึกเกอร์ริต ฟาน วุสตัดอฟ น่าจะอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบริเวณบ้านเมืองเก่าและบ้านม่วงชุม ห่างจากตัวเมืองท่าแขกไปทางใต้ประมาณ ๖ กิโลเมตร ซึ่งยังพบซากโบราณสถานและเศียรพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ – ๒๓ โดยปัจจุบันยังปรากฏร่องรอยของคูเมืองและกำแพงเมืองอยู่

ในขณะที่บาทหลวงเด เลรืออา ชาวอิตาลีที่เดินทางและพำนักอยู่ในอาณานิคมล้านช้างระหว่างปี ค.ศ. ๑๖๔๑ - ๑๖๔๗ (พ.ศ. ๒๑๘๔ - ๒๑๙๐) ซึ่งเป็นปีเดียวกันกับคณะของเกอร์ริต ฟาน วุสตัดอฟ ได้เดินทางมาถึงเวียงจันทน์ โดยบาทหลวงเด เลรืออา ได้เล่าถึงอาณานิคมล้านช้างในรัชกาลพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งมีบาทหลวงมารินิ (Giovanni Filippo de Marini) เป็นผู้เขียนบันทึก โดยกล่าวถึง “อุปราช” ได้มอบข้าทาสและทรัพย์สินให้แก่วัด หลังบนบานให้หายป่วย

“...ครั้งหนึ่งอุปราชล้มป่วยลง ได้ใช้ยาทุกขนานรักษาก็ไม่หายอุปราชจึงคิดว่าตนถูกมนต์ดำ ดังนั้น จึงเรียกพระสงฆ์พร้อมทั้งพูดว่าอยากจะไปจำศีลภาวนาอยู่วัด อุปราชได้ขอให้สงฆ์รักษาตนเองให้หายแล้วจะลัมนาคูณอย่างเหมาะสม พวกสงฆ์รักษา อยู่มาไม่นานก็อาการดีขึ้น จึงมอบข่อยใช้และดินให้ถึง ๑,๖๐๐ คน ครั้งเดียวเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการรู้ บุญคุณ เพราะเชื่อว่าสุขภาพจะดีขึ้น ต่อมาไม่ถึงสามปี อุปราชก็มอบเงินให้อีก ๑๔,๐๐๐ หมั้น...”^{๑๐๓}

อุปราชผู้นี้ น่าจะเป็นคนเดียวกันกับอาชญาพระละคร (Tevinya – Lochan) ในบันทึกของเกอร์ริต ฟาน วุสตัดอฟ เนื่องจากทหารรับจ้างโปรตุเกสได้บอกให้ฟาน วุสตัดอฟ ทราบว่าอาชญาพระละคร มีตำแหน่งเป็นอุปราช ทั้งนี้ ตำแหน่งอุปราชของอาณานิคมล้านช้างในช่วงดังกล่าวมักจะแต่งตั้งจากขุนนางผู้ใหญ่ เช่น ในรัชกาลของพระเจ้าพรหมเทโวโพธิสัตว์ (พระหม่อมแก้ว) ได้แต่งตั้งพระยาหลวงเมืองพนม ขึ้นเป็นพระมหาอุปราชแห่งล้านช้าง

ในบันทึกของบาทหลวงมารินิ ยังกล่าวอีกว่าบริเวณพระธาตุพนมมีคนหลายกลุ่มเข้ามาตั้งหลักแหล่งปะปนกันอยู่จำนวนมากถึงประมาณ ๒,๐๐๐ คน และกลุ่มคนที่เฝ้าดูแลรักษาวิหารนั้น^{๑๐๔} มีการสร้างชุมชนและมีความสัมพันธ์กันอย่างหลวม ๆ ก่อนจะกลายสภาพเป็นเมืองในเวลาต่อมา ทั้งนี้ บริเวณที่ดินกลบนาและชุมชนที่เป็นข้าพระธาตุพนมได้รับอภิสิทธิ์ไม่ต้องจ่ายส่วยหรือถูกเกณฑ์จากราชสำนัก และไม่ต้องอยู่ในบังคับบัญชาของเจ้าเมืองยกเว้นในรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่พระองค์ทรงออกกฎให้สามารถเกณฑ์แรงงานช้อยวัดมาใช้ได้ โดยอ้างว่าศัตรูที่มารุกรานเหล่านั้น

^{๑๐๓} ขนิษฐา บุญสนอง. (๒๕๕๕). บทบาท “ข่อย” (ทาส) ในประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรล้านช้างระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๓. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. หน้า ๙๔.

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๔ - ๙๕.

ยอมเป็นศัตรูของพระศาสนาด้วย^{๑๐๕} แต่ก็น่าจะเป็นการออกกฎในช่วงสั้น ๆ เพราะต้องการกำลังสำหรับทำสงครามที่มีตลอดช่วงรัชกาลดังกล่าว

จากการศึกษาของศรีศักร วัลลิโภดม พบว่าบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงเขตแอ่งสกลนครหรืออีสานเหนือจัดเป็นย่านพิเศษที่เรียกว่า “เขตสะสม” โดยเป็นแหล่งที่ผู้คนหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหลักแหล่ง ทำให้มีความเคลื่อนไหวมาตั้งแต่สมัยแรก ๆ โดยมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลาง^{๑๐๖} การที่พระธาตุพนมมีข้าโอกาสอยู่มากถึง ๒,๐๐๐ คน ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของศาสนสถานดังกล่าวที่มีไม่ยิ่งหย่อนกว่าอำนาจของราชสำนักล้านช้าง

ภาพวาด : องค์พระธาตุพนมและอาคารบริวาร

วาดโดยคณะสำรวจฝรั่งเศส ของดูดาร์ต เดอ ลาเกร (Doudart de Lagrée) ใน พ.ศ. ๒๔๑๐

ที่มาภาพ : Voyage d'exploration en Indo-chine, effectué pendant les années ๑๘๖๖, ๑๘๖๗ et ๑๘๖๘

หลังรัชกาลของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เมืองนครยังคงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นฐานอำนาจของบรรดาเชื้อพระวงศ์ล้านช้างในสงครามชิงราชสมบัติ เมื่อพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชสวรรคตใน พ.ศ. ๒๒๓๘ พระยาเมืองแสนอัครมหาเสนาบดียึดอำนาจและนั่งบัลลังก์ หากแต่ใน พ.ศ. ๒๒๓๙

^{๑๐๕} ธวัช ปุณโณทก. (๒๕๓๐). ศิลปจารึกอีสานสมัยไทยลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง. หน้า ๑๒๗.

^{๑๐๖} ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๓๓). แอ่งอารยธรรมอีสาน : แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : มติชน. หน้า ๒๑๘-๒๓๔ อ้างใน สุจิตต์ วงศ์เทศ. (๒๕๔๙). พลังลาวชาวอีสาน มาจากไหน. กรุงเทพฯ : มติชน. หน้า ๓๙๒.

“เจ้านันทราช” ซึ่งเป็นพระโอรสของเจ้าปู่และเป็นพระนัดดาของพระเจ้าต่อนคำ โดยเจ้าปู่พระบิดาถูกพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชเนรเทศมาอยู่เมืองนคร ได้ยกกองทัพจากเมืองนครเข้ามาชิงราชสมบัติในเมืองเวียงจันทน์และปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ได้

พระเจ้านันทราชเป็นกษัตริย์ได้ราว ๓ ปีเศษ ใน พ.ศ. ๒๒๔๑ พระไชยองค์เว้ พระโอรสเจ้าขมพูและเป็นพระนัดดาของพระเจ้าต่อนคำ ซึ่งหนีไปพึ่งเจ้าญวนสกุลเหงวียนที่เมืองเว้ ได้ออกำลังมาชิงราชสมบัติจากพระเจ้านันทราชได้สำเร็จ ปราบดาภิเษกและเฉลิมพระนามเป็น **พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒**

สุรศักดิ์ ศรีสำออง ได้วิเคราะห์ว่าการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (ไชยองค์เว้) ถูกต่อต้านจาก “พระบรมราชา” เจ้าเมืองนคร โดยพระบรมราชาน่าจะเป็นเชื้อสายของพระเจ้านันทราช^{๑๐๗} เป็นเหตุให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (ไชยองค์เว้) ต้องทรงยกกองทัพไปทำลายเมืองนครใน พ.ศ. ๒๒๔๕ ดังปรากฏในเอกสารพงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์ความว่า

“...ศักราชได้ ๖๔ ปีเต่าสะง่า เพ็นไปม้างละคร เอาเมืองนั้นขึ้นมา...ศักราชได้ ๖๖ ปีกาบสัน เพ็นไปเอาราชวงศ์เมืองนคร...”^{๑๐๘}

“...ศักราช ๗๑ ปีกัดเป้า เคิกทางได้ขึ้นมาตั้งทรายฟอง ศักราชได้ ๗๓ ปีรับหม้ากวาดครัวทุ่งฝน เดือนเจียง ทรายฟองแตกไปตั้งชะง้อแล...”^{๑๐๙}

สันนิษฐานว่าพระบรมราชาน่าจะหนีไปได้และทำการซ่อนสมุ้คน จนใน พ.ศ. ๒๒๕๒ จึงได้ยกกองทัพเข้ายึดเมืองทรายฟองและเวียงคุกไว้ ตั้งกองทัพรบกับเมืองเวียงจันทน์อยู่จน ๒ ปี จนใน พ.ศ. ๒๒๕๔ พระบรมราชาถึงเมืองทรายฟองหนีไปตั้งอยู่ภูสะง้อ^{๑๑๐} สำหรับพระบรมราชา เจ้าเมืองนครซึ่งทำศึกกับพระไชยองค์เว้ผู้นี้ ตามข้อมูลของสุรศักดิ์ ศรีสำอองไม่ได้ให้รายละเอียดที่ชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นชั้นบิดาของ “พระบรมราชา (เอวก่าน)” ตามพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศ

^{๑๐๗} สุรศักดิ์ ศรีสำออง. ลำดับกษัตริย์ลาว. อ่างแก้ว. หน้า ๒๒๐.

^{๑๐๘} ธนายุทธ อุ่นศรี. จดหมายเหตุเมืองเวียงจันทน์ฉบับหอสมุดแห่งชาติลาว. பிரவந்தகத்தனப்பிலான. அகச்சரமலா.

^{๑๐๙} กรมศิลปากร. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์. อ่างแก้ว. หน้า ๑๘๒.

^{๑๑๐} สุรศักดิ์ ศรีสำออง. ลำดับกษัตริย์ลาว. อ่างแก้ว. หน้า ๒๑๙ - ๒๒๐.

ธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) ซึ่งกินเมืองนครพนม^{๑๑๑} ระหว่าง พ.ศ. ๒๒๘๑ - ๒๓๐๘^{๑๑๒} สอดคล้องกับความเห็นของรัชช ปุณโณทก ที่ระบุว่าพระบรมราชา (เอวก่าน) เป็นบุตรเจ้าเมืองนครพนมคนเก่าและได้เป็นเจ้าเมืองสืบต่อจากบิดาโดยทำราชการขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์^{๑๑๓}

ทั้งนี้ เมืองนครพนมน่าจะกลับมาอยู่ใต้อำนาจของเวียงจันทน์อีกครั้ง ดังที่พงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์ ระบุว่าในปีจุลศักราช ๑๐๙๒ (พ.ศ. ๒๒๗๓) มีการกวาดครัวเมืองนครพนมมาไว้เวียงจันทน์ ความว่า “...สังกาศได้ ๙๐๒ พนมแต่ทกรขึ้นมาเวียงจันทน์...”^{๑๑๔} นอกจากนี้ ยังปรากฏว่าเมื่อพระบรมราชา (เอวก่าน) ถึงแก่กรรมใน พ.ศ. ๒๓๐๘ พระเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์เวียงจันทน์ ได้ตั้งท้าวคำสิงบุตรเขยของพระบรมราชา (เอวก่าน) เป็นเจ้าเมืองแทน จึงสันนิษฐานว่าราชสำนักเวียงจันทน์คงจะสามารถควบคุมเมืองนครพนมได้ตั้งแต่สมัยพระบรมราชา (เอวก่าน) เป็นเจ้าเมืองแล้ว

^{๑๑๑} พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) เรียกเมืองนคร ในสมัยพระบรมราชา (เอวก่าน) ว่า “เมืองนครพนม” ซึ่งสอดคล้องกับพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียน ซึ่งเขียนขึ้นราว พ.ศ. ๒๓๓๓ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์กองทัพกรุงธนบุรียกกองทัพเรือจากเขมรเข้าตีเวียงจันทน์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๑ โดยผ่านเมืองนครพนม ทั้งนี้ พระราชพงศาวดารฉบับนี้เขียนห่างจากเหตุการณ์เพียง ๑๒ ปี การเรียกชื่อเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวว่า เมืองนครพนม จึงน่าจะถูกต้อง “...ฝ่ายเจ้าพญาสุรศรี ครั้นต่อเรือรบเสร็จแล้ว ก็เกณฑ์คนเขมรแลลาวทั้งปวงชุดคลองอ้อมเขาสีซึ่งตั้งขวางแม่น้ำอยู่ได้เมืองโขงนั้น แล้วก็ยกทัพเรือขึ้นมาทางคลองขุดมา ณะ เมืองจำปาศักดิ์ แล้วยกขึ้นไปตีเมืองนครพนม แลเมืองหนองคาย ซึ่งขึ้นแก่เมืองล้านช้างได้ทั้งสองตำบล” ดูใน ศานติ ภักดีคำ. (๒๕๕๘). พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. หน้า ๔๓๔.

^{๑๑๒} บรมราชา (เจ้าเมืองนครพนม), พระ. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๗. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒ : ๒๒๐๐.

^{๑๑๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๑๙๙.

^{๑๑๔} ธนายุทธ อุ่นศรี. จดหมายเหตุเมืองเวียงจันทน์ฉบับหอสมุดแห่งชาติลาว. อ่างแล้ว.

รายชื่อเจ้าเมืองนคร เจ้าเมืองกระบองและนครพนม
ในสมัยอาณาจักรล้านช้าง

สมัยเมืองกระบอง

ลำดับ	ชื่อ	ประวัติสังเขป	ปีที่ครองเมือง และสิ้นสุด (พ.ศ.)	กษัตริย์ล้านช้าง
๑	พระยาแปดบ่อ	สืบเชื้อสายจากพระยาแปดบ่อ ครองเมือง กระบอง ตั้งแต่โบราณ พระยาแปดบ่อผู้นี้ ถูกเจ้าฟ้าจ๋มตีเมืองได้ชิงช้างหนีไปจมน้ำตาย ที่ปากทอก	ไม่ทราบปีแน่ชัด	พระเจ้าฟ้าจ๋ม
๒	พระยาแปดบ่อ (พระยานันทเสน)	น้องชายพระยาแปดบ่อที่จมน้ำ เจ้าฟ้าจ๋ม สถาปนา ให้ครองเมืองกระบองในฐานะ เมืองส่วย	ไม่ทราบปีแน่ชัด	พระเจ้าฟ้าจ๋ม
๓	หมื่นกระบอง (ท้าวบาเสียม)	เป็นพระพี่เลี้ยงเจ้าฟ้าจ๋ม และเป็น อัครเสนาบดีในรัชกาลเจ้าฟ้าจ๋ม	ไม่ทราบปีแน่ชัด	พระเจ้าฟ้าจ๋ม
๔	พระยาหมื่นบ้าน (ท้าวใส หรือสือไซ)	เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสามแสนไท ได้ครองราชย์เป็นกษัตริย์ช่วงสั้น ๆ	ไม่ทราบปีแน่ชัด - ๑๔๗๓	พระเจ้าสามแสนไท
๕	พระยาหมื่นแก้ว	เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๒ ของพระเจ้า ไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว	ไม่ทราบปีแน่ชัด	พระเจ้าไชย จักรพรรดิแผ่นแผ้ว
๖	พระยาหมื่นกระบอง (ท้าวก้อนคำ)	เป็นโอรสเจ้านางห้วยหลวง และเป็นหลานตา ของพระเจ้าสามแสนไท ได้เป็นลูกเขย พระเจ้าไชยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว และยังมี ฐานะเป็นน้องเขยพระเจ้าวิสุทราชอีกด้วย	๒๐๔๔ - ๒๐๔๖	พระเจ้าวิสุทราช

สมัยเมืองนคร

ลำดับ	ชื่อ	ประวัติสังเขป	ปีที่ครองเมือง และสิ้นสุด (พ.ศ.)	กษัตริย์ล้านช้าง
๑	พระยานครคางมูม (หมื่นด่านครแก้ว)	เป็นบุตรชายหมื่นช้างคำรอน หลานปู่ พ่อหมอช้าง น่าจะรับราชการ ในกรมช้างหลวงมาก่อน	๒๐๔๖ – ไม่ทราบปีสิ้นสุด	พระเจ้าวิสุทราชน
๒	พระยานคร	โอรสพระยาแสนสุรินทรลือชัย (เจ้าขวา) เสียชีวิตในสงครามกับอยุธยา ใน พ.ศ. ๒๐๗๕ ต้นรัชกาลพระโพธิสาลราช	ไม่ทราบปีเริ่มต้น – ๒๐๗๕	พระเจ้า โพธิสาลราช
๓	พระยานคร	เป็นบุตรชายหมื่นด่านนครแก้ว เป็นขุนนาง ผู้ใหญ่มาตั้งแต่รัชกาลพระโพธิสาลราชจนถึง รัชกาลพระไชยเชษฐาธิราช ถูกกองทัพหง สาวดีจับไปในคราวพม่าตีล้านช้างครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ.๒๑๐๖	๒๐๗๕ - ๒๑๐๖	พระเจ้าโพธิสาลราช – พระเจ้า ไชยเชษฐาธิราช
๔	พระยานคร	มีตำแหน่งเดิมเป็นแสนช้างท้าวเพา พระเจ้า ไชยเชษฐาตั้งให้เป็นพระยานครแทนคนเดิม ที่ถูกพม่าจับไป พระยานครผู้นี้เป็นคนนำ พระเจ้าไชยเชษฐาไปตีเมืององกาน จนหาย สาบสูญ ใน พ.ศ.๒๑๑๗	๒๑๐๖ - ๒๑๑๗	พระเจ้า ไชยเชษฐาธิราช
๕	พระยานครแสน	พระมหาอุปราชบุญสารตั้งให้กินเมืองนคร เป็น ๑ ในแม่ทัพที่เข้ารบกับกองทัพภกภูที่ อ้างตัวเป็นพระไชยเชษฐา	๒๑๑๘ - ๒๑๒๒	พระมหาอุปราชบุญสาร
๖	พระยานคร (น้อย)	เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอัยโกโพธิสัตว์ ต่อมาได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อจากพระบิดา แต่ คนไม่นิยมถึงถูกถอด	ไม่ทราบปีเริ่มต้น - ๒๑๓๕	พระเจ้าสมังคล ไอโยโกโพธิสัตว์
๗	พระเจ้าวรปิตา	เป็นลูกเขยพระเจ้าอัยโกโพธิสัตว์ และเป็น พระบิดาพระวรวงษาธรรมิกราช ขุนนาง เชื้อโอรสพระองค์ขึ้นครองราชย์ที่ เวียงจันทน์ แต่พระองค์จะชิงราชสมบัติกับ โอรส จึงถูกให้กลับมากินเมืองนคร	๒๑๔๒ - ๒๑๕๖	พระเจ้าวรวงศา ธรรมิกราช

ลำดับ	ชื่อ	ประวัติสังเขป	ปีที่ครองเมือง และสิ้นสุด (พ.ศ.)	กษัตริย์ล้านช้าง
๘	พระยาหลวงนครพิขิต ราชธานีศรีโคตรบอง	ปรากฏชื่อในจารึกพระธาตุพนม ๒ ด้าน ๑ ระบุว่าเป็นผู้บูรณะพระธาตุพนมในปี พ.ศ. ๒๑๕๗ สันนิษฐานว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่ ที่ให้มาครองเมืองนคร	๒๑๕๗ – ไม่ทราบปีสิ้นสุด	พระเจ้าวรวงศา ธรรมิกราช
๙	พระยาหลวงนคร (พระเจ้าบัณฑิตโพธิ ศาล)	เป็นพระมาตุลา (น้าชาย) ของพระเจ้า อุภัยราชผู้คนเรียกกันว่า “น้าพระเจ้า” เดิมมีตำแหน่งพระยาหลวงมหานาม ได้ช่วย พระอุภัยราชชิงราชสมบัติ ได้กินเมืองนคร ต่อมาสิ้นรัชกาลพระอุภัย พระยาเมืองจันทร์ ได้มาเชิญขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านช้าง พระนาม ว่าพระเจ้า บัณฑิตโพธิศาล ในปี พ.ศ.๒๑๗๕	๒๑๖๔ - ๒๑๖๕	พระเจ้าอุภัยราช
๑๐	พระยานคร (เจ้าหม่อมท้าว)	เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบัณฑิตโพธิศาล เมื่อพระบิดาจะสวรรคตนั้น ได้ขอเมือง นครพนมจากพระหม่อมแก้ว ซึ่งจะขึ้น ครองราชย์ต่อ ให้เจ้าพระหม่อมท้าวครอง เมืองนครพนม ต่อมาในปี พ.ศ.๒๑๗๘ เจ้าพระหม่อมท้าว ร่วมกับพระยาเมืองแสน พระยาอรรคราช และพระยาเสถียร ก่อกบฏ ต่อพระหม่อมแก้ว แต่ถูกปราบปรามได้	๒๑๗๐ – ๒๑๗๘	พระเจ้าพรหมเทโว โพธิสัตว์ (พระหม่อมแก้ว)
๑๑	พระยาขัติยนคร ราชธานี ศรีโคตรบอง	เดิมมีตำแหน่งเป็นพระยาหลวงกลาง เสนาบดี พระหม่อมแก้ว สถาปนาให้กิน เมืองนคร ใน พ.ศ. ๒๑๗๙	๒๑๗๙ – ไม่ทราบปีสิ้นสุด	พระเจ้าพรหมเทโว โพธิสัตว์ (พระหม่อมแก้ว)
๑๒	อาชญาพระละคร (Tevinya - Lochan)	ปรากฏในบันทึกเกอร์ริต ฟาน วุสต์ฮอฟ (Gerard van Wusthof) ทูตฮอลันดา ที่เดินทางเข้ามาเวียงจันทน์ในรัชกาล พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช โดยระบุว่า อาชญาพระละคร เป็น ๑ ใน ๓ อัครมหาเสนาบดีที่มีอำนาจสูงสุด ในอาณาจักรล้านช้างในช่วงต้นรัชกาล	ไม่ทราบปีแน่ชัด	พระเจ้าสุริยวงศา ธรรมิกราช
๑๓	เจ้านันทราช	เป็นโอรสของเจ้าปู่ เป็นนัดดา (หลานปู่) พระเจ้าต่อนคำ พระบิดาถูกพระเจ้า สุริยวงศาธรรมิกราชเนรเทศมาอยู่เมืองนคร ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้กินเมืองนครในปีใด	ไม่ทราบปีเริ่มต้น - ๒๒๓๙	พระเจ้าสุริยวงศา ธรรมิกราช

ลำดับ	ชื่อ	ประวัติสังเขป	ปีที่ครองเมือง และสิ้นสุด (พ.ศ.)	กษัตริย์ล้านช้าง
		แต่ใน พ.ศ. ๒๒๔๒ ได้ยกกองทัพจากเมืองนครเข้ามาชิงราชสมบัติพระยาเมืองจันทร์ในเมืองเวียงจันทร์		
๑๔	พระบรมราชา	สันนิษฐานว่าเป็นเชื้อพระวงศ์ที่สืบสายมาจากพระเจ้านันทราช ภายหลังพระไชยองค์เว้เข้าชิงราชสมบัติจากพระเจ้านันทราช พระบรมราชาได้ตั้งแข็งเมืองต่อพระไชยองค์เว้ และทำศึกกับเวียงจันทร์ยึดเยือกกับเวียงจันทร์อยู่ถึง ๙ ปี	๒๒๓๙ – ไม่ทราบปีสิ้นสุด	พระเจ้านันทราช - พระเจ้าไชยเชษฐา ธิราชที่ ๒ (ไชยองค์เว้)

* หลังรัชกาลพระเจ้านันทราช อาณาจักรล้านช้างแตกออกเป็น ๓ แคว้น คือ เวียงจันทร์ หลวงพระบาง และจำปาสัก

บทที่ ๔

ประวัติศาสตร์เมืองนครพนม สมัยธนบุรี พ.ศ.๒๓๑๐ - ๒๓๒๕

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิทธิราชย์ นันทันติ

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

นางสาวเอกสุตา ไชยวงศ์คต

เมืองนครพนม เป็นเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ สันนิษฐานว่าภายหลังอาณาจักรล้านช้างแยกออกมาเป็นหลายแคว้น หลังการสวรรคตของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชและการก่อรัฐประหารชิงราชสมบัติของพระยาเมืองแสน เมืองนครพนมซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้อำนาจของเจ้านันทราชผู้เป็นพระภคิยานุเคราะห์ (หลานลุง) ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช น่าจะทำการแยกตัวออกมาเป็นอิสระ ก่อนที่เจ้านันทราชจะนำกำลังจากเมืองนครพนมเข้ามาชิงอำนาจจากพระยาเมืองแสนและสถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านช้างใน พ.ศ. ๒๒๔๒ เมืองนครพนมจึงกลับเข้ามาอยู่ภายใต้อำนาจของเวียงจันทน์อีกครั้ง

หากแต่ในปี พ.ศ. ๒๒๔๕ พระไชยองค์เว้ ซึ่งเป็นพระภคิยานุเคราะห์ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชอีกพระองค์ ได้นำกำลังเข้ามาชิงบัลลังก์จากเจ้านันทราชได้สำเร็จ และสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านช้างพระนามว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ ทำให้เมืองนครพนมซึ่งขณะนั้นปกครองโดยเชื้อสายของเจ้านันทราชได้ตั้งแขวงเมือง ทางราชสำนักเวียงจันทน์จึงเข้าปราบปรามอีกครั้งจนสำเร็จ ราชสำนักเวียงจันทน์ได้ใช้เมืองนครพนมเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญในรับศึกเวียดนามจากทางตะวันออกและศึกจากทางใต้ที่จะเข้ามาทางแม่น้ำโขง ทำให้ในรัชกาลดังกล่าวนี้ เมืองนครพนมได้ถูกเข้าตีและปล้นสดมภ์อยู่หลายครั้งโดยเฉพาะในรัชกาลพระเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์เวียงจันทน์ (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๒๙๔ - พ.ศ. ๒๓๒๒) ซึ่งมีระยะเวลาคาบเกี่ยวกับการสถาปนากรุงธนบุรีของสมเด็จพระเจ้าตากสิน (ครองราชย์ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๑๐ - พ.ศ. ๒๓๒๕)

ตำนานการเกิดเมืองมรุกขนคร

“เมืองมรุกขนคร” เป็นชื่อเมืองนครพนมที่ปรากฏในเอกสารอรรถนิทาน เมื่อมีการเขียนประวัติเมืองนครพนมขึ้นมาในช่วงกรุงธนบุรีต่อสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ได้มีการนำเอาตำนานการสร้างเมืองมรุกขนครเป็นจุดเริ่มต้นของการลำดับวงศ์เจ้าเมืองนครพนม ดังปรากฏในเอกสาร “พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูพานลสาองค์” ฉบับวัดยอดลำธาร (นาแอก) บ้านนาแก้ว ตำบลนาแก้ว อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร ซึ่งระบุว่าเดิมเจ้าเมืองละแหว่งคำแพง มีบุตรชายหลายคน จะให้เป็นเจ้าเมืองแทนก็กลัวจะทำให้ผู้ไม่ได้เป็นเจ้าเมืองเกิดความเสียใจ จึงได้คิดตั้งเมืองให้ออกไปปกครอง โดยการเสี่ยงจุดบั้งไฟ และตั้งเมืองในจุดที่บั้งไฟตก เป็น “เมืองมรุกขนคร” เจ้าเมืองมี

นามว่า “พระบรมราชา” และกล่าวเหตุการณ์สืบเนื่องไปถึงเมืองนครพนมในสมัยธนบุรี ดังความในเอกสารพงศาวดารเมืองนครพนมฯ ในช่วงต้นความว่า

“เดิมเจ้าเมืองละแหว่งคำแพง มีบุตรชายหลายคน จะให้เป็นเจ้าเมืองแทนก็กลัวจะเสียใจผู้ไม่ได้เป็นเจ้าเมือง คิดจะแต่งเมืองให้บุตรเป็นหลายเมือง จึงสั่งให้กรรมการเอาไม้ปุงประดู่ มาทำเป็นบั้งไฟ แล้วจึงแต่งซอซึงพัน รูป เทียน ครอบเครื่องแล้ว จึงให้บุตรผู้ถ้วนสองไหว้วานถึงเทพยดาว่า ถ้าใดโกสนของข้าพเจ้าเคยเป็นเมืองอยู่แห่งใด ตำบลใด ขอจงให้เทพยดาเจ้าช่วยให้บั้งไฟบั้งนี้ไปตกในสถานที่นั้นเทอญ ว่าแล้วจึงได้จุดบั้งไฟบั้งนั้นจึงได้แต่งกรรมการไปตามดูบั้งไฟให้รู้ว่า ตกแห่งใด ตำบลใด กรรมการก็ตามมาปะลูกบั้งไฟลูก ๑ ตกที่ริมน้ำโขง ดังซวงซอนจึงเรียกว่า “ล้างถ่อ” แต่ตัวบั้งไฟนั้นตกที่ห้วยหลวง เขาจึงเรียกว่า “เซบั้งไฟ” ให้พวกท่งย่าง เมืองผาง เปนพวกกองยวน ๑ ชะหนามถั่วหนึ่ง พวกเมืองระแหง ให้เปนพวกกลางผาสารทผักหนึ่งรวมทั้งสี่พวก เปนสามะโนคร้วตัวเล็ก ชาย หญิง ใหญ่น้อยสามหมื่นเศษ มอบให้บุตรลงมาตั้งบ้านเมืองอยู่ที่บึงแห่งหนึ่ง ริมล้างถ่อ จึงพร้อมกรรมการ บ่าวไพร่สร้างเมืองขึ้นที่นั่น ยังไม่ทันแล้ว บุตรกรรมการผู้ใหญ่ข่มเหง พวกบ่าวจึงว่า เดิมจะยกมานั้นได้ สัญญากันว่า ไม่ให้กดขี่ข่มเหงกัน ว่าดังนี้ จึงไม่ได้สร้างเมืองขึ้น ในบึงนั้น จึงได้เรียกว่า “บึงล้างฮ้าง” จึงได้สร้างเมืองขึ้นที่ริมโขงให้นามว่า “พระบรมราชา เจ้าเมืองมะหลุกนคร จึงพร้อมกับบ่าวไพร่สร้างวัดวาอาราม ขึ้นให้รุ่งเรืองต่อ ๆ มาได้หลายเช่นเจ้าเมือง”^{๑๑๕}

มีข้อน่าสังเกตว่าเอกสารฉบับนี้ มีเนื้อความคล้ายคลึงกันกับพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือมหาอำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) หากแต่ฉบับพระยาประจันตประเทศธานีได้ตัดเนื้อความตอนต้นที่เกี่ยวกับการสร้างเมืองมรุกขนครที่มีลักษณะ กิ่งตำนานออกไป เนื่องจากฉบับดังกล่าวมีความประสงค์จะชำระพงศาวดารตามอย่างราชสำนัก กรุงเทพฯ จึงตัดทอนเนื้อหาที่เป็น “อย่างนิทาน” ออกเสีย ทั้งนี้ การเรียบเรียงพงศาวดารดังกล่าวปรากฏในบานแพนกว่าทำขึ้นตามข้อสั่งการของ พระยามหาอำมาตยาธิบดี สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ ซึ่งขณะนั้นขึ้นมาเป็นข้าหลวงกำกับหัวเมืองลาวตะวันตก^{๑๑๖} ดังจะได้กล่าวต่อไป

^{๑๑๕} พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูดลสอากค์ ฉบับวัดยอดลำธาร (นาเอก) บ้านนาแก้ว ตำบลนาแก้ว อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร. เอกสารตัวเขียน (Manuscript) เก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์เมืองสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

^{๑๑๖} ปรากฏในความตอนต้นของพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับพระยาประจันตประเทศธานี ความว่า “...ณ วัน ๓ ๖ ๘ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๔๙ ปีgunนพศก (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๓๐ - ผู้เขียน) พณหัวเจ้าท่านสมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ ปรีวีเคาน์ซิลเลอร์ (หมายเหตุ : มาจากคำว่า Privy Councilors เป็นตำแหน่งสมาชิกสภาที่ปรึกษาในพระองค์ หรือองคมนตรีในปัจจุบัน - ผู้เขียน) ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งตั้งจัดราชการ หัวเมืองลาว หัวเมืองเขมร ฝ่ายตะวันตกอยู่ ณ เมืองนครจำปาศักดิ์ มีบัญชาโปรดเกล้าฯ สั่งข้าพระพุทธเจ้ากรรมการเมืองสกลนครให้ก่อกิจจัดแต่งเรียบเรียงเรื่องพงศาวดารเมืองแต่งตั้งเมืองนครพนม ที่แยกเป็นเมืองมหาชัย เมืองสกลนครต่อ ๆ มานั้น..”. ดูใน, ประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร), มหาอำมาตย์โท พระยา. (๒๕๖๑). พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือ อำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร). สกลนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. หน้า ๑.

ตำนานเมืองมรุกขนครในฉบับวัดยอดลำธารฯ ระบุว่ามืบรรพบุรุษเจ้าเมืองนครพนม คือ เจ้าเมืองละแหว่งคำแพง โดยไม่ปรากฏชัดเจนว่าเป็นเชื้อวงศ์ใด ซึ่งค่อนข้างขัดแย้งกับพงศาวดาร เวียงจันทน์ พงศาวดารล้านช้าง และพงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ที่ระบุว่าเมืองนครพนมในช่วงเวลาดังกล่าวน่าอยู่ภายใต้อำนาจของ “เจ้านันทราช” พระญาติยะ (หลานลุง) ของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช กษัตริย์ล้านช้าง สอดคล้องกับเอกสารของราชสำนักล้านช้างที่ระบุว่าบรรดาเจ้าเมืองนครพนมก่อน รัชกาลพระเจ้านันทราช ล้วนแต่เป็นเชื้อสายราชินิกุลหรือราชินิกุลที่ถูกแต่งตั้งมาจากราชสำนักล้านช้าง ไม่ปรากฏว่ามีการตั้งเจ้าเมืองนครพนมหรือการแบ่งครัวไปตั้งเมืองมรุกขนครตามตำนานดังกล่าว ดังนั้น จึงสันนิษฐานว่าพระบรมราชา (เอวก่าน) น่าเป็นเชื้อสายเจ้านันทราช กษัตริย์ล้านช้างที่เคยมาปกครองเมืองนครพนมมากกว่าจะเป็นเจ้าเมืองท้องถิ่นที่แบ่งครัวตั้งเมืองกันขึ้นเอง

พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือ อำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) เป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองนครพนม-เมืองสกลนคร ซึ่งเป็นเชื้อสายเดียวกัน ได้เริ่มบันทึกประวัติศาสตร์เมืองนครพนมเริ่มในสมัยพระบรมราชา (เอวก่าน หรือ แอวก่าน) เจ้าเมืองนครพนม ซึ่งน่าจะอยู่ในช่วงกษัตริย์ล้านช้างเวียงจันทน์รัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (พระไชยองค์เว้) จนถึงรัชกาลพระเจ้าสิริบุญสาร ตรงกับสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงกรุงธนบุรี

ความสัมพันธ์กับราชสำนักเวียดนาม

พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (พระไชยองค์เว้) ได้รับการอุปถัมภ์จากเจ้าเวียดนามสกุลงเหงวียน (Nguyễn) ซึ่งมีฐานอำนาจอยู่ที่เมืองเว้ โดยพระไชยองค์เว้ทรงลี้ภัยและเติบโตอยู่ในสำนักเว้และอาศัยกำลังของสกุลงเหงวียนในการเข้าทำรัฐประหารชิงราชสมบัติจากพระเจ้านันทราช (พระเจ้านันทราชทรงมีฐานอำนาจอยู่ที่เมืองนครพนม) ก่อนปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ล้านช้างเวียงจันทน์ ทั้งนี้ การขึ้นมามีอำนาจของพระไชยองค์เว้ ได้ถูกต่อต้านจากเจ้ากิงกิสราชเจ้านายล้านช้างผู้ซึ่งลี้ภัยไปอยู่เมืองหลวงพระบาง ท้ายที่สุดจึงมีการทำสงครามระหว่างกัน พระไชยองค์เว้เดิมทีทรงหวังจะได้รับการช่วยเหลือจากเจ้าสกุลงเหงวียนซึ่งเป็นพันธมิตรเก่าของพระองค์ หากแต่ช่วงเวลาดังกล่าวเจ้าสกุลงเหงวียนกำลังติดศึกกับเจ้าเวียดนามสกุลงจิงห์ (Trinh) จึงไม่ได้มีเวลาในการช่วยเหลือเวียงจันทน์มากนัก ทำให้พระไชยองค์เว้ต้องทรงขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระเพทราชากษัตริย์อยุธยา ท้ายที่สุดอยุธยาจึงเข้ามาเจรจาสงบศึกและตกลงกันจะแบ่งล้านช้างออกเป็น ๒ อาณาจักร คือ ล้านช้างเวียงจันทน์ของพระไชยองค์เว้ และล้านช้างหลวงพระบางของเจ้ากิงกิสราช

หลังการทำข้อตกลงแบ่งอาณาจักรล้านช้างออกเป็น ๒ อาณาจักร ความสัมพันธ์ระหว่างล้านช้างเวียงจันทน์และเจ้าสกุลงเหงวียนของเวียดนามนั้นกลับไม่ได้สนิทสนมกันเหมือนแต่ก่อน ในขณะที่เมืองนครพนมในช่วงเวลาดังกล่าวได้เห็นเป็นโอกาสที่จะอาศัยอำนาจของราชสำนักเว้เพื่อช่วยคุ้มครองจากอำนาจของเวียงจันทน์ โดยสันนิษฐานว่าพระบรมราชา (เอวก่าน) เจ้าเมืองนครพนม

ในขณะนั้น น่าจะเป็นเชื้อสายของพระเจ้าันนทราชซึ่งถูกพระไชยองค์เว้ชิงราชสมบัติจึงพยายามส่งบรรณาการไปที่ราชสำนักเว้ ทำให้หลังจากนี้ไม่ว่าราชวงศ์ใดจะมีอำนาจในเวียดนามก็มักจะอ้างความเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองลาว ๔ เมือง คือ เมืองเวียงจันทน์ เมืองพวน เมืองคำเกิด และเมืองนครพนม^{๑๑๗} มาโดยตลอด

นอกจากนี้แล้วยังพบว่าพระบรมราชา (เอวก่าน) ได้ขอพึ่งพระเจ้าไชยกุมาร กษัตริย์ล้านช้างจำปาสัก เพื่อเป็นพันธมิตรและช่วยความคุ้มครองไม่ให้ราชสำนักล้านช้างเวียงจันทน์เข้ามาแทรกแซงเมืองนครพนมอีกทางหนึ่งด้วย โดยพระบรมราชา (เอวก่าน) ได้ส่ง “ท้าวแก้ว” ผู้เป็นบุตรชายซึ่งขณะนั้นอายุได้ ๑๕ ปี ลงไปถวายตัวให้เป็นมหาดเล็กของพระเจ้าไชยกุมาร กษัตริย์ล้านช้างจำปาสัก

จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๐๙ เมืองนครพนมเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น เมื่อพระบรมราชา (เอวก่าน) ถึงแก่อนิจกรรมลง ราชสำนักเวียงจันทน์เห็นเป็นโอกาสจึงรีบเข้ามาแทรกแซงเมืองนครพนม โดยพระเจ้านครพนมให้ตั้ง “ท้าวคำสิง” บุตรชายพี่เขยและสามีของนางวันทองบุตรสาวพระบรมราชา (เอวก่าน) ท้าวคำสิงจึงมีสถานะเป็นบุตรเขยของพระบรมราชา (เอวก่าน) ได้ขึ้นเป็นพระบรมราชา เจ้าเมืองนครพนมแทน เป็นเหตุให้ท้าวแก้วบุตรชายของพระบรมราชา (เอวก่าน) ซึ่งรับราชการเป็นมหาดเล็กของพระเจ้าไชยกุมารกษัตริย์จำปาสัก เกิดความไม่พอใจที่ตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนมตกไปอยู่กับพี่เขย จึงเอากำลังเมืองนครจำปาสักไปตั้งรวบรวมผู้คนแล้วตั้งขึ้นเป็น “เมืองมหาชัยกองแก้ว” ทำการต่อต้านพระบรมราชา (คำสิง) ผู้เป็นพี่เขย ดังที่พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือมหาอำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร)^{๑๑๘} ความเป็น

“...จำเดิมเมืองนครพนม พระบรมราชาก่าน เจ้าเมืองนครพนมมีบุตรชายชื่อท้าวแก้วแก้ว บุตรหญิงชื่อนางวันทอง นายคำสิงบุตรพี่เขยได้นางวันทองเป็นผัวเมีย ท้าวแก้วแก้ว อายุได้ ๑๕ ปี พระบรมราชาก่าน ผู้เป็นบิดาเอาท้าวแก้วแก้วบุตรไปถวายเป็นมหาดเล็กเจ้าจำปาศักดิ์ ได้สองปี พระบรมราชาก่าน เจ้าเมืองนครพนมก็ถึงแก่กรรม เจ้าเวียงจันทน์ตั้งนายคำสิงบุตรเขยพระบรมราชาก่าน ผู้เป็นผัวนางวันทองเป็นพระนคร เจ้าเมืองนครพนม ครั้นทราบความ ถึงท้าวแก้วแก้วว่า บิดาถึงแก่กรรม พี่เขยเป็นเจ้าเมืองท้าวแก้วแก้วขอลำเจ้าจำปาศักดิ์ได้แล้วจึงลาเจ้าจำปาศักดิ์ขึ้นมาเข้าในฮูเซบั้งไฟเที่ยว

^{๑๑๗} พระราชสาส์นสมเด็จพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาจำเริญทางพระราชไมตรี มาถึงพระเจ้านครตั้งเกีย, ดูใน จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๔๕๙). พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.

^{๑๑๘} พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือมหาอำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร) เป็นเอกสารฉบับเดียวกันกับ “พงศาวดารเมืองนครพนม สังเขป ฉบับพระยาจันทร์โง่นคำ” ซึ่งพิมพ์ไว้ในประชุมพงศาวดารภาค ๔๔ ทั้งนี้ พจนานุกรม ขจรเนตรวิมลกุล เห็นว่า พงศาวดารเมืองนครพนมสังเขป ฉบับพระยาจันทร์โง่นคำ เมื่อนำมาเทียบเคียงดูก็รู้ได้ว่า เป็นสำนวนและเนื้อเรื่อง เดียวกันโดยแท้ อย่างไรก็ตามยังมีบางตอนที่ยังขัดแย้งกันบ้าง ดูใน พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือ มหาอำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร). อ้างแล้ว. หน้า ค.

เกลี้ยกล่อมเอาท้าวเพี้ยพวกล้อมเซ กระจาก กระจอง เมืองวัง เชียงฮ่ม ผาบ้ง เมืองตะโปน เมืองพิน เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน จิงพาไพร่พลตั้งขัดตาทัพอยู่ที่ตำบลบ้านนากระแด่แก่งเหล็ก ตั้งขึ้นเป็น เมืองมหาชัยกองแก้ว... ”๑๑๙

ฝ่ายพระบรมราชา (คำสิง) เมื่อทราบเหตุการณ์จึงแต่งกรมการไปขอกำลังเวียดนามมาช่วยรบ กับท้าวแก้ว หากแต่ท้าวแก้วทราบข่าวก่อนจึงวางกลอุบายใช้ทูตดักกองทัพเวียดนามไว้ก่อน และหลอกกองทัพเวียดนามให้เข้าตีเมืองนครพนมแทน กองทัพท้าวแก้วผสมเข้ากับกองทัพเวียดนาม ยกเข้าตีเมืองนครพนมจนแตกข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งอยู่ที่ “ดงเซกา” ตามเอกสารพงศาวดาร เมืองนครพนมฯ ความว่า

“...พระนครคำสิง เจ้าเมืองนครพนมจึงแต่งกรมการ เอาช้างสองพลาย นอสองยอด เงินสี่ลิบ แนน ส่งไปขอกำลังนำเจ้าฟ้าญวนเมืองพูน เจ้าฟ้าญวนให้กำลังมา ๖,๐๐๐ มารบเมืองมหาชัย นายใช้ทูตานุทูต เมืองนครพนมจึงลา เจ้าฟ้ามาก่อนกำลังแต่ในท้องเดือนสิบสองถึงเดือนอ้าย กำลัง เจ้าฟ้าญวนมาถึงเมืองคำเกิดรู้ข่าวถึงท้าวแก้ว จึงแต่งเอาช้างพลายหนึ่ง นอยอดหนึ่ง ไพร่ ๑๐๐ คน ไปฮักกำลังญวนที่เมืองคำเกิดว่าเป็นนายใช้เมืองนครพนม กำลังญวนเชื้อฟง จิงยกมาตีเมืองนครพนม ท้าวแก้วจึงเก็บไพร่พลที่สมัครพรรคพวก ได้ ๓,๐๐๐ รวมทั้งกำลังญวน ๙,๐๐๐ เมืองนครพนมแตก ข้ามโขงลงมาอยู่ดงเซกาข้างตะวันตก...”๑๒๐

ในขณะที่เอกสาร “พงศาวดารเมืองนครพนม” ฉบับตัวเขียน วัดยอดลำธาร (นาแอก) บ้านนาแก้ว ตำบลนาแก้ว อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร ได้บรรยายเหตุการณ์ในลักษณะเดียวกัน แต่เรียก เมืองนครพนมว่าเมืองเมืองมรุกขนครแทน ความว่า

“...คันทราบความถึงท้าวแก้วว่า ปิดตาถึงแก่กรรมแล้ว พี่เขยได้เปนเจ้าเมืองท้าวแก้วจึงลา เจ้าจำปาศักดิ์ ขึ้นมาเข้าสู่เซบั้งไฟ เกลี้ยกล่อมเอาพวกท้าวเพี้ย บ่าวไพร่พวกล้อมเซ กาตาก กระจอง เมืองวัง เชียงฮ่ม ผาบ้ง คำม่วน คำเกิด จิงพาไพร่พลตั้งพระละครคำสิงห์ เปนเจ้าเมืองมรุกขนครจึงแต่ง กรมการเอาช้าง ๒ พลาย นอ ๒ ยอด เงิน ๔๐ แหน่น ลงไปขอกำลังนำเจ้าฟ้ายอดเมืองพูน เปนฟ้าญวน ให้กำลังมา ๖,๐๐๐ มารบเมืองมหาไช นายใช้เมืองมรุกขนคร จึงลาเจ้าฟ้ามาก่อนกำลัง แต่ในท้อง เดือน ๑๒ ถึง เดือนอ้าย กำลังเจ้าฟ้าญวนมาถึงเมืองคำเกิด รู้ข่าวถึงท้าวแก้ว จึงแต่งกรมการเอา ช้างพาย ๑ นอยอด ๑ ไพร่ร้อย ๑ ไปรับกำลังญวนที่เมืองคำเกิดว่า เปนนายใช้เมืองมรุกขนคร กำลัง ญวนก็เชื้อฟงจิงยกมาตีเมืองมรุกขนคร ท้าวแก้วจึงเกณฑ์ไพร่พลที่สมัครพรรคพวกได้ ๓,๐๐๐ รวมกำลังญวนได้ ๙,๐๐๐ รบเมืองมรุกขนครแตก ยกข้ามน้ำโขงมาตั้งอยู่ดงเซกา ข้างตะวันตก...”๑๒๑

๑๑๙ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑.

๑๒๐ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑.

๑๒๑ พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูพานลอสองค์ ฉบับวัดยอดลำธาร (นาแอก)ฯ. อ้างแล้ว.

มีข้อน่าสังเกตว่าพงศาวดารฯ ทั้ง ๒ ฉบับ เรียกนครเว้าว่า “เมืองพูซุน” ซึ่งเป็นการเรียกชื่อที่ถูกต้องของราชธานีเจ้าสกุลเหงเวียนในขณะนั้น คือ เมืองพูซุน (Phú Xuân) อันเป็นชื่อเดิมก่อนที่จักรพรรดิยาหลง (องค์เชียงสือ) จะสถาปนาเมืองพูซุนขึ้นเป็นนครเว้า (Huế)

พระบรมราชา (คำสิง) เห็นกองทัพญวนและท้าวแก้วผู้เป็นน้องภรรยา มาตั้งประชิดเมืองดังนั้น จึงแต่งคนขึ้นขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ เพื่อขอกำลังพระเจ้าสิริบุญสารยกกองทัพลงมาช่วยเมืองนครพนม ตีกองทัพญวน ทั้งนี้ พงศาวดารย่อเมืองเวียงจันทน์ได้ระบุต่างออกไป โดยกล่าวว่าเมืองนครพนมถูกกองทัพญวนตีแตกและหนีขึ้นมาพึ่งเวียงจันทน์ โดยลงรายละเอียดว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นในปีจุลศักราช ๑๑๒๙ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ความว่า

“...สังกาศได้ ร้อยชาว ๙ ปีได้ แก้วมาตีเมืองนครแตก ขึ้นมาพึ่งจันทบุรีแล...”^{๑๒๒}

พระเจ้าสิริบุญสารโปรดฯ ให้พระยาเชียงสา แม่ทัพใหญ่เวียงจันทน์ คุมไพร่พล ๑,๐๐๐ คน ลงมาตีกองทัพเวียดนามร่วมกับทัพเมืองนครพนม โดยสามารถเข้าตีค่ายและสังหารทหารเวียดนามจนศพกองกันเต็มหาดทรายหน้าค่าย ต่อมาบริเวณดังกล่าวได้ชื่อว่า “หาดแก้วกอง” หลังเสร็จศึกครั้งนี้ ฝ่ายราชสำนักเวียงจันทน์นั้นไม่ต้องการจะให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระบรมราชา (คำสิง) และท้าวแก้วขึ้นมามาก จึงให้นำพระบรมราชา (คำสิง) ครัวเมืองนครพนม จำนวน ๓,๕๐๐ คน ขึ้นมาอยู่เวียงจันทน์ ที่บ้านเวินทราย (ฉบับวัดยอจดลัทธิว่าอยู่บ้านเวินธาตุ) จากนั้นจึงตั้งท้าวแก้วบุตรพระบรมราชา (เอวก่าน) ขึ้นเป็นพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม และให้ขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ตามเดิม ดังความในเอกสารพงศาวดารเมืองสกลนครฯ ความว่า

“...เจ้าเวียงจันทน์จึงแต่งพญาเชียงสาคุมไพร่ ๑,๐๐๐ มารบญวนที่ค่าย ชนะญวนฆ่าญวนตายมากจึงได้เรียกว่าหาดแก้วกอง พญาเชียงสาแม่ทัพจึงเอาครอบครัวพระนครคำสิง เจ้าเมืองนครพนม ขึ้นไปอยู่เวียงจันทน์ให้ตั้งบ้านทราย เวินทราย รวมสามะโนครัว ชายหญิง ๓,๕๐๐ เป็นเมือง พระยาเชียงสาแม่ทัพจึงเกลี้ยกล่อมเอาท้าวแก้วเป็นพระบรมราชาแก้ว๓๖ ขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ตามเดิม ...”^{๑๒๓}

การอ้างสิทธิเหนือเมืองนครพนมของเวียดนาม

แม้ภายหลังเมืองนครพนมจะยอมรับอำนาจของราชสำนักสยามตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี (ดังจะได้กล่าวต่อไป) แต่เนื่องจากเมืองนครพนมได้เคยอาศัยอำนาจของราชสำนักเว้า ในการใช้กำลังทหารของเจ้าสกุลเหงเวียนทำสงครามชิงอำนาจกันมาตั้งแต่อดีต ทำให้เวียดนามได้กล่าวอ้างการมีอำนาจเหนือเมืองนครพนมมาโดยตลอด แม้ว่าพวกขบวนการไตเซิน (Tây Sơn) ซึ่งเป็นกบฏขุนนางและชาวนา

^{๑๒๒} ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๕). ปฐมโหรเวียงจันทน์ (พงศาวดารย่อเวียงจันทน์) ฉบับวัดแจ้งสว่างนอก อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. ปรึวรรตจากต้นฉบับใบลานอักษรธรรมลาว.

^{๑๒๓} พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือมหาอำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร). อ้างแล้ว. หน้า ๑.

จะได้ล้มล้างอำนาจของเจ้าสกุลเหงเวียน ขับไล่เชื้อสายสกุลเหงเวียนลงไปทางใต้จนหนีไปอาศัยอำนาจกรุงธนบุรี และสถาปนาราชวงศ์ไต้เซินขึ้นมาปกครองเวียดนามแล้วก็ตาม แต่ราชวงศ์ไต้เซินยังอ้างสิทธิ์เหนือเมืองนครพนม ดังที่ปรากฏหลักฐานการที่จักรพรรดิกวางจุง (Quang Trung) ของไต้เซิน ได้มีพระราชสาส์นมายังสยาม เพื่อกล่าวอ้างสิทธิ์เหนือเมืองเวียงจันทน์ พวน (เชียงขวาง) คำเกิด และนครพนม หากแต่ราชสำนักสยามก็ไม่ยอมรับการกล่าวอ้างดังกล่าวและมีพระราชสาส์นตอบกลับความว่า

“....แลซึ่งว่าแต่ก่อน **เมืองเวียงจันทน์ เมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองนคร ๔ เมืองนี้ เคยขึ้นแก่เมืองต่งเกียแล้วมิได้ไปขึ้น** ความข้อนี้ ถึงกรุงมหานครศรีอยุธยา ยกไปได้เมืองเวียงจันทน์ เมืองพวน แลเมืองลาวทั้งปวงมาเปนข้าขอบขัณฑสีมา พระเจ้าเวียงจันทน์องค์เก่าถึงแก่พิราลัยแล้ว กรุงพระมหานครศรีอยุธยามีความเมตตากรุณามิให้เสียราชประเพณี ทำนุบำรุงปลูกเลี้ยงตั้งเจ้านันทเสนผู้เปนราชบุตรให้คืนมาครองเมืองเวียงจันทน์บุรีสืบตระกูลสุริยวงศ์ต่อไป แลกรุงพระมหานครศรีอยุธยา จะได้กำหนดห้ามปรามเมืองลาวทั้งปวงให้ละชนบทรณนิยมประเพณีโบราณเสียหามิได้ แลเมืองพวนกับเมืองเวียงจันทน์เกิดอริวิวาทรบพุ่งกัน แล้วเมืองเวียงจันทน์แต่งกองทัพไปตีเมืองพวนอีก แลกองทัพเมืองเืองนวยกมารบกับกองทัพเมืองเวียงจันทน์ แล้วยกมาตีเมืองเวียงจันทน์ก็ตี ฝ่ายกรุงพระมหานครศรีอยุธยาหาแจ้งเหตุผลไม่ ต่อมีคุณอักษรเจ้านันทเสนบอกลงไป ว่าเจ้าต่งเกียแต่งกองทัพมาตีเมืองเวียงจันทน์จึงแจ้งเหตุให้กองทัพยกขึ้นไปหวังจะใคร่พบกับกองทัพต่งเกีย เจริญจาดูให้รู้เหตุผลเปนประการใด ครั้นไปถึงเมืองเวียงจันทน์ ก็หาทันกองทัพเมืองต่งเกียไม่...”^{๑๒๔}

ทั้งนี้ การกล่าวอ้างของราชสำนักเวียดนามดังกล่าว ก็ไม่ใช่จะไร้เหตุผลเสียทีเดียว เพราะแม้เมืองนครพนมและเมืองต่างๆ ในแถบนี้ จะเข้ามาอยู่ใต้อำนาจของสยามก็ตาม แต่ก็ยังปรากฏว่ามี การไปมาหาสู่กับเวียดนามอยู่เสมอ เช่น กรณีการฟ้องกล่าวโทษพระเจ้าเจ้านันทเสนกษัตริย์เวียงจันทน์ และพระบรมราชา (พรหมา) เจ้าเมืองนครพนม ว่าคบคิดกันจะเอากำลังเวียดนามมาช่วยตั้งแข่งเมือง จนต้องโทษทั้ง ๒ คน หรืออย่างกรณีที่ท้าวจุลณี บุตรชายอุปฮาด (อุตทัง) เมืองนครพนม อพยพครอบครัวบ่าวไพร่ในสังกัดไปตั้งเมืองใหม่ขึ้นเป็นเมืองมหาไชยกองแก้ว เอกสารพงศาวดารฯ ฉบับพระประจันตประเทศธานี ก็ระบุว่ามีการขอขึ้นทั้งราชสำนักเวียงจันทน์และราชสำนักเวียดนาม ทั้ง ๒ ฝ่าย มีลักษณะที่เรียกว่า “เมืองสองฝ่ายฟ้า” ความว่า

“...จุลศักราช ๑๑๖๒ ปีวอก อัฐศก ท้าวจุลณี ท้าวกิ่งหงสา ท้าวคำสาย ท้าวน้อย พร้อมกันขึ้นไปเฝ้าเจ้าเวียงจันทน์ จึงให้ท้าวจุลณีเป็นที่พระพรหมอาสา เจ้าเมือง**มหาชัยกองแก้ว** ท้าวกิ่งหงสาเป็น

^{๑๒๔} พระราชสาส์น สมเด็จพระเจ้ากรุงพระมหานครศรีอยุธยาจำเริญทางพระราชไมตรี มาถึงพระเจ้านครต่งเกีย อ้างแล้ว.

อุปฮาดพระนาคิ คำสายเป็นราชวงศ์ ท้าวน้อยบุตรพระพรหมอาสา เป็นราชบุตร ขึ้นกับ
เมืองเวียงจันทน์ครั้ง ขึ้นกับเจ้าญวนครั้ง... ”๑๒๕

เหตุการณ์ปราบปรามเจ้าพระวอ และการตีเมืองนครพนมสมัยกรุงธนบุรี

พงศาวดารเมืองนครพนมฯ ฉบับวัดยอดลำธาร และพงศาวดารเมืองสกลนครฯ ฉบับพระยา
ประจันตประเทศธานีฯ ได้ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์ “เจ้าพระวอ” เมืองหนองบัวลำภู ตั้งแข็งเมือง
ต่อพระเจ้าสิริบุญสาร กษัตริย์เวียงจันทน์ จนนำมาซึ่งการชักชวนกองทัพสยามของสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี ยกกองทัพเข้ามาตีเมืองเวียงจันทน์ เนื่องจากเหตุการณ์ดังกล่าวกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญ
ของเมืองนครพนมด้วย ดังที่ปรากฏในเอกสารทั้งสองฉบับ ความว่า

“...จุลศักราช ๑๑๔๐ ปีจอ สัมฤทธิศก เจ้าพระวอ เจ้าเมืองหนองบัวลำภู ฟ้องกรุงเทพฯ ว่า
เจ้าเวียงจันทน์ขบถเอากำลังกรุงเทพฯ ขึ้นมาตีเวียงจันทน์แตก พระบรมราชา (กู๋แก้ว) จึงพาครอบครัวไป
ตั้งค่ายกวนหมูได้ห้าเดือนก็ถึงแก่กรรม...”๑๒๖

“...จุลศักราช ๑๑๔๐ ปีจอ สัมฤทธิศก เจ้าพระวอ เอากำลังกรุงเทพพระนคร ขึ้นมาตี
เวียงจันทน์แตก พระบรมราชา (กู๋แก้ว) เอาอุบยครอบครัวข้ามน้ำโขง ไปตั้งอยู่กวนหมู ได้ห้าเดือน ก็
ถึงแก่กรรม...”๑๒๗

"เจ้าพระวอ" เป็นขุนนางของเวียงจันทน์ ซึ่งเอกสารหลายฉบับกล่าวตรงกันว่าเป็นผู้มีส่วน
ผลักดันให้เจ้าองค์บุญ ได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์เวียงจันทน์เฉลิมพระนามว่า “พระเจ้าสิริบุญสาร”
ต่อมาเจ้าพระวอและพระเจ้าสิริบุญสารเกิดผิดใจกัน ทำให้เจ้าพระวอไม่พอใจจะรับราชการใน
ราชสำนักเวียงจันทน์ จึงพาไพร่พลของตนแยกออกมาอยู่ที่หนองบัวลำภู และตั้งเป็นเมืองอิสระขึ้นมา
พระเจ้าสิริบุญสารต้องยกกองทัพไปปราบปรามโดยใช้เวลาในการทำศึกนานถึง ๓ ปี แต่ก็ไม่สำเร็จ
และฝ่ายเวียงจันทน์เป็นฝ่ายสูญเสียหนัก เมื่อพระเจ้าสิริบุญสารเห็นว่าไม่อาจปราบปรามหนองบัวลำภู
ด้วยกำลังของเวียงจันทน์ พระองค์จึงขอกำลังจากพม่าที่เชียงใหม่มาช่วยรบกับหนองบัวลำภู ทั้งนี้
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงกล่าวถึงเหตุการณ์ดังกล่าวไว้ในพระราช
วิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ความว่า

“...เรื่องพระวอที่เปนสาเหตุที่ทัพกรุงขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทน์นั้น ได้ความว่าด้วยเหตุที่เชื้อวงศ์
เมืองเวียงจันทน์เที่ยวกระจุยกระจาย...พระวอกับพระตายกไปตั้งที่หนองบัวลำภู ตั้งชื่อเมืองว่า
จำปานครขวางกาบแก้วบัวบาน เจ้าเวียงจันทน์ยกไปรบ พระวอกับพระตาเห็นจะสู้ไม่ได้ จึงไปขอ

๑๒๕ พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือมหาอำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหม
สาขา ณ สกลนคร). อ้างแล้ว. หน้า ๓.

๑๒๖ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

๑๒๗ พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูทวลสองางค์ ฉบับวัดยอดลำธาร (นาเอก)ฯ. อ้างแล้ว.

กองทัพพม่ามาช่วย เจ้าล้านช้างแต่งคนไปคอยดักเข้าหาพม่า ขอให้พม่ากลับไปตีพระวอ พม่าก็ทำตาม พระตาตายในที่รบ พระวอสู้ไม่ได้ หนีลงไปเอาไครยเจ้านครจำปาศักดิ์..^{๑๒๘}

ในเอกสารพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ฯ ได้กล่าวว่า พระวอซึ่งตั้งอยู่ดอนมดแดงได้ส่งศุภอักษรและเครื่องบรรณาการมาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของสยาม ฝ่ายพระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งพระยาสุโขทัยไปใหญ่ลงมาตีดอนมดแดง และจับพระวอสังหารเสียทำให้พระเจ้าตากสินทรงพระพิโรธเป็นอันมาก เพราะการที่พระเจ้าสิริบุญสารได้ส่งกองทัพลงมาตีดอนมดแดง และสังหารพระวอที่อยู่ภายใต้ความคุ้มครองของสยามนั้น ถือเป็นการหมิ่นพระเกียรติยศเกียรติยศยามดั่งที่พระราชพงศาวดารระบุว่า

"...ฝ่ายท้าวกำบุตรพระวอ แลท้าวเพี้ยทั้งปวง จึงบอกหนังสือมาถึงพระยานครราชสีมาว่า กองทัพเมืองล้านช้างยกมาตีเมืองดอนมดแดงแตกฆ่าพระวอเสีย ข้าพเจ้าทั้งปวงมีกำลังน้อยสู้รบตอบแทนมิได้ จะขอทัพกรุงเทพมหานครยกไปตีเมืองล้านช้างแก้แค้น พระยานครราชสีมา ก็บอกลงมาแจ้งกรุงธนบุรีกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระพิโรธดำรัสว่า พระวอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาเมืองเรา แลพระยาล้านช้างมิได้ยำเกรงทำอำนางมาตีบ้านเมืองแลฆ่าพระวอเสียฉะนี้ ควรเราจะยกกองทัพไปตีเมืองล้านช้างให้ยับเยินตอบแทนแก้แค้นให้จงได้..^{๑๒๙}

ใน พ.ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดฯ ให้จัดกองทัพออกเป็น ๒ ทัพ ประชุมทัพกัน ณ เมืองนครราชสีมา มีกำลัง ๒๐,๐๐๐ คน ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) เสด็จไปตีกองทัพเวียงจันทน์ที่มีพระยาสุโขทัยและพระศรีอัครราชเป็นแม่ทัพ ซึ่งตั้งล้อมกลุ่มท้าวคำผงที่ดอนมดแดง (อุบลราชธานี) สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกยกกองทัพจากเมืองนครราชสีมามุ่งเข้าไปที่ดอนมดแดง แต่ปรากฏว่ากองทัพเวียงจันทน์ได้ถอนทัพกลับเวียงจันทน์ไปแล้ว สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ นำกำลังยกขึ้นไปทางบกจากดอนมดแดง ผ่านทางบ้านสิงห์ (ยโสธร) ไปจนถึงหนองบัวลำภู ก่อนจะเข้าตีเมืองพานพร้าว ตรงข้ามเมืองเวียงจันทน์

กองทัพเรือกรุงธนบุรีเข้าตีเมืองนครพนม

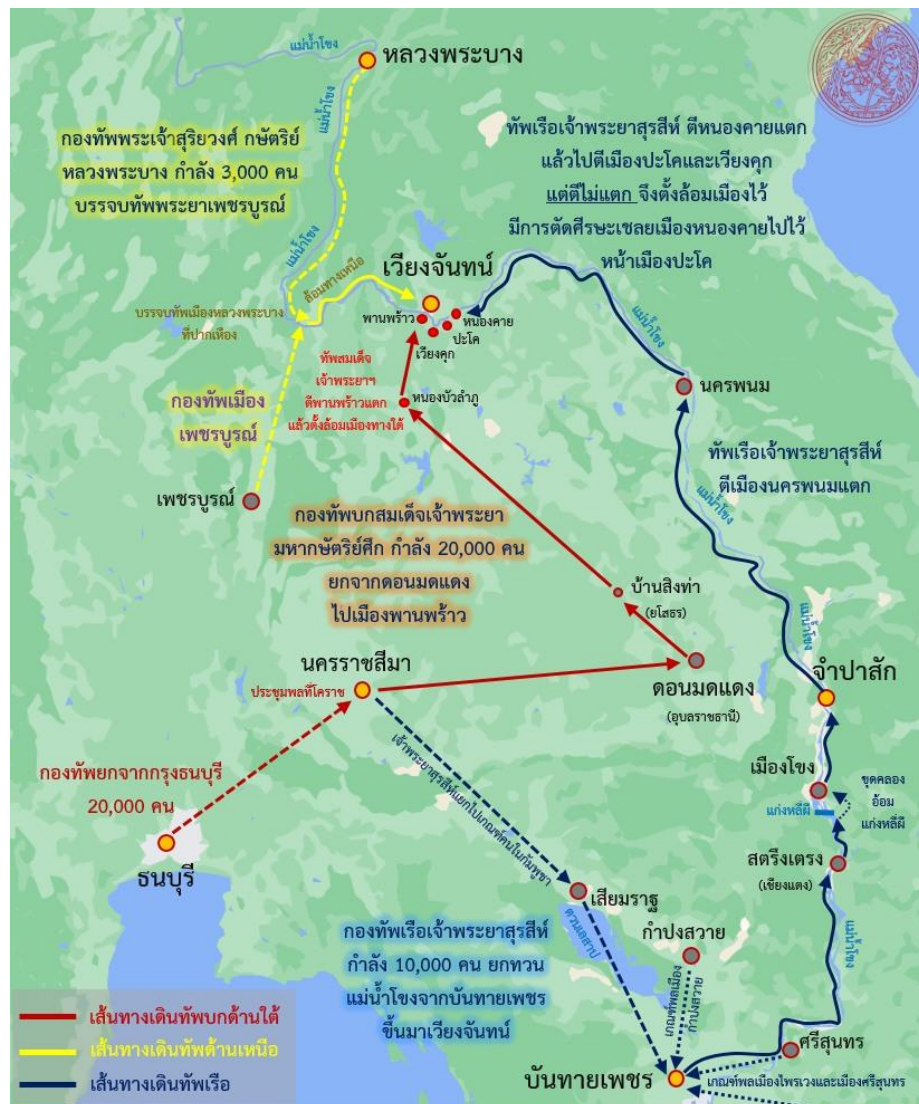
ส่วนกองทัพเรือสยามนั้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราไปถึงสมเด็จพระรามาธิบดี (นักร้องคน) กษัตริย์กัมพูชา ซึ่งเป็นประเทศราชของกรุงธนบุรี เณรคนเมืองกำปาง

^{๑๒๘} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๐๕). จดหมายเหตุความทรงจำของ กรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๘๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์. หน้า ๑๒๗.

^{๑๒๙} ศานติ ภักดีคำ. (๒๕๕๘). พระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง. หน้า ๔๓๓.

สวาย ไพรเวง ศรีสุนทร ๑๐,๐๐๐ คน ประชุมพลที่เมืองบันทายเพชร (อุดมชีชัย) ต่อเรือรบและตั้งกองสี่ข้าวทำเสบียง แล้วให้เจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) เจ้าเมืองพิษณุโลก น้องชายสมเด็จพระเอกาทศธรรม เป็นแม่ทัพเรือ แล้วยกทัพทวนแม่น้ำโขงจากบันทายเพชร ชูดคลองอ้อมแก่งลีฟ ขึ้นไปตีเมืองนครพนม ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารฯ ความว่า

"...ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ ครั้นต่อเรือรบเสร็จแล้ว ก็เกณฑ์พลเขมรแลลาวทั้งปวงชูดคลองอ้อมแก่งลีฟซึ่งตั้งขวางแม่น้ำอยู่ได้เมืองโขงนั้น แล้วยกทัพเรือขึ้นมาทางคลองชูดมา ณ เมืองจัมปาศักดิ์ แล้วยกขึ้นไปตีเมืองนครพนม แลเมืองหนองคาย ซึ่งขึ้นแก่เมืองล้านช้างได้ทั้งสองตำบล..."^{๑๓๐}

ภาพ : เส้นทางเดินทัพของกองทัพสยามในการเข้าตีเมืองเวียงจันทน์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๑

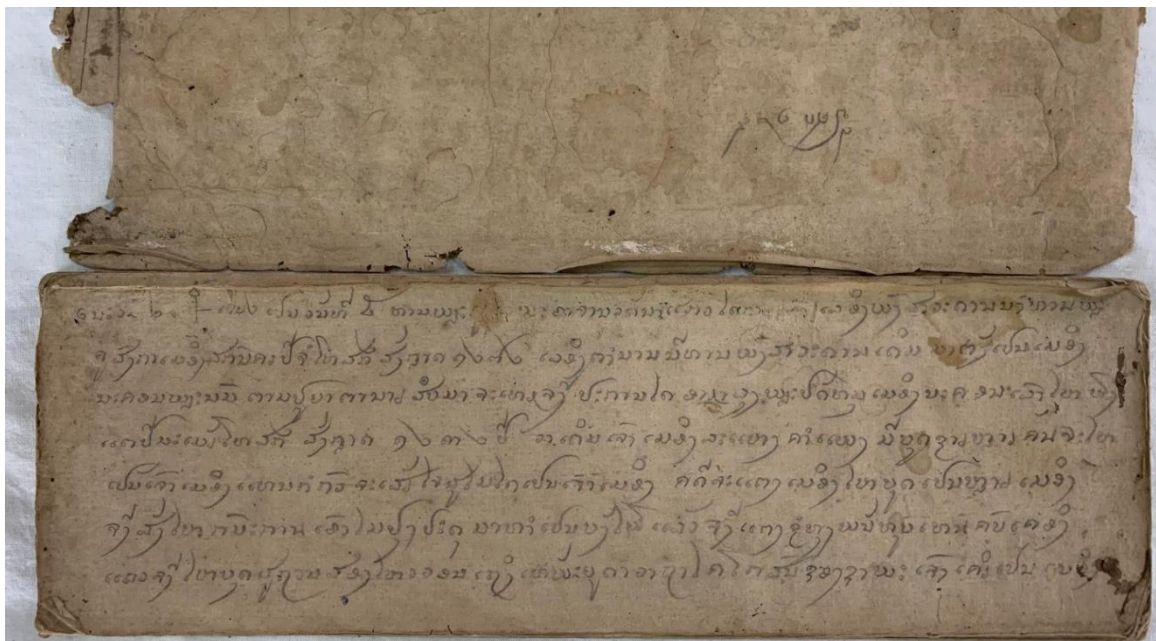
โดยกองทัพเรือของเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) ซึ่งไพร่พลจากหัวเมืองกัมพูชา

ยกทวนแม่น้ำโขงขึ้นมาตีเมืองนครพนมจนแตก

มีข้อน่าสังเกตว่าพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ฉบับตัวเขียนเป็นเอกสารความเก่าสุด ที่ปรากฏคำว่า “เมืองนครพนม” ขึ้นมา ทั้งนี้พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ฯ มีบานแพนกระบุว่าชำระขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๓๘ ซึ่งห่างจากเหตุการณ์ที่กองทัพสยามเข้าตีเมืองนครพนมและเวียงจันทน์เพียง ๑๖ ปี เท่านั้น ทำให้น่าเชื่อว่าการเรียกเมืองนครว่า “เมืองนครพนม” น่าจะมีตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีแล้ว ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่ากองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ซึ่งยกทวนแม่น้ำโขงขึ้นมานั้นจะตีเมืองพนม (กองข้าโอกาสพระธาตุพนม) และเมืองนคร ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ทำให้ผู้บันทึกเอกสารรายงานการทัพจะเรียกรวมเมืองนครและเมืองพนม ภายใต้อำเภอ “เมืองนครพนม”

นอกจากนี้ ยังพบเอกสารที่กล่าวถึงเหตุการณ์ที่เมืองนครพนมถูกกองทัพสยามตีแตกอีกฉบับคือ ปุณโหรเวียงจันทน์ ฉบับวัดแจ้งสว่างนอก อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเขียนประมาณปี จ.ศ. ๑๑๕๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๐ ในรัชกาลพระเจ้าอินทวงศ์แห่งเวียงจันทน์ (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๑ ของสยาม) ความว่า

“...กองทัพป่าดง เเทงกองทัพไทไปตีช่วย กองทัพทางเวียงจันทน์ก็แตกไปได้น้ำของ ตายมากนักแล กองทัพไทก็ลวดเลยขึ้นตามน้ำ เมืองละครก็แตกไป ทัพไทเล่ล่องขึ้นมา ฮอดปากห้วยหนองหลวงหนองคายก็แตก เดือน ๕ แรมแปดค่ำ วัน ๔ แล...”^{๑๓๑}

ภาพ : พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูทอกสอวงค์ ฉบับคัดยอคำธาร (นาแอก) บ้านนาแก้ว ตำบลนาแก้ว อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร. เอกสารตัวเขียน (Manuscript)
เก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑ์เมืองสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

^{๑๓๑} ธนายุทธ อุณศรี. (๒๕๖๕). ปุณโหรเวียงจันทน์ (พงศาวดารย่อเวียงจันทน์) ฉบับวัดแจ้งสว่างนอก อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลานอักษรธรรมลาว.

นครพนมหลังสงครามตีเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๓๒๑

ในเอกสารพงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือพระยาประจันตประเทศธานี ได้กล่าวว่า พระบรมราชา (กุ้แก้ว) ได้หนีออกจากเมืองนครพนม ในคราวที่กองทัพเรือสยามของเจ้าพระยาสุรสีห์ได้เข้าตีเมืองนครพนม โดยไปหลบอยู่ที่ค่ายกวนหมุ่และหลังจากนั้นอีก ๕ เดือน พระบรมราชา (กุ้แก้ว) ก็ถึงแก่อนิจกรรมที่ค่ายกวนหมุ่ เมื่อกองทัพกรุงธนบุรีตีเมืองเวียงจันทน์ได้สำเร็จแล้ว อีก ๒ ปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๓๒๓ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้โปรดเกล้าฯ ให้ “เจ้านันทเสน” พระโอรสของพระเจ้าสิริบุญสาร ซึ่งถูกจับเป็นเชลยและประทับอยู่ที่กรุงธนบุรี ให้กลับขึ้นมาปกครองเมืองเวียงจันทน์ โดยให้มีอำนาจในการปกครองถึงเมืองเชียงขวาง เมืองนครพนม เมืองคำเกิด และกองนอกอื่น เช่น กองท้าวโสมพะมิตรที่บ้านเซิงชุม (ภายหลังยกขึ้นเมืองกาฬสินธุ์และสกลนคร) และกองพระปทุม (ท้าวคำผง) ที่บ้านดอนมดแดง (ภายหลังยกขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานี)

เจ้านันทเสนได้ตั้ง “ท้าวพรหมา” บุตรชายพระบรมราชา (กุ้แก้ว) ขึ้นเป็นพระบรมราชา เจ้าเมืองนครพนมต่อจากบิดา โดยให้เมืองนครพนมรวบรวมต้นไม้เงินและต้นไม้ทองพร้อมกับเมืองอื่นๆ ร่วมกันที่เมืองเวียงจันทน์ เพื่อพร้อมกันลงไปถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๒๓

“...ท้าวพมมา ผู้บุตร ก็พาครอบครัวบ่าวไพร่ ออกมาอยู่เมืองนครพนม ท้าวพมมา ได้เป็นที่พระบรมราชาเจ้าเมือง ท้าวอดทั้งผู้พี่ได้เป็น อุปฮาด ท้าวสิริไช ได้เป็นราชวงศ์ ได้ออกไปถวายดอกไม้ทองเงิน กรุงเทพพระมหานคร แต่จุลสังกาด ๑๑๔๒ ปีชวดโทศก...”^{๑๓๒}

หากแต่เมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวอื่น ๆ ยังไม่ทันจะได้ลงมาถวายต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) และเจ้าพระยาสุรสีห์ (บุญมา) เข้าไปปราบจลาจลในกัมพูชา อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเกณฑ์ไพร่พลและเสบียงอาหารในคราวไปตีเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. ๒๓๒๑ แต่ยังไม่ทันจะได้ปราบจลาจลในกัมพูชา สำเร็จ ภายในกรุงธนบุรีก็เกิดจลาจลขึ้นมาเช่นกัน เมื่อพระยาสุรสีห์ซึ่งเป็นแม่ทัพที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีส่งขึ้นไปปราบกบฏที่เมืองกรุงเก่า ได้ยกกองทัพย้อนกลับมาตีกรุงธนบุรีและทำการรัฐประหารสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ข้างฝ่ายสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก (ทองด้วง) จึงยกกองทัพกลับจากกัมพูชา เข้ามากรุงธนบุรีเพื่อทำการปราบจลาจลในกรุงธนบุรีและสำเร็จโทษสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก่อนจะปราบดาภิเษกขึ้นเป็นรัชกาลที่ ๑ ปฐมกษัตริย์ราชวงศ์จักรี

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราพระราชสีห์ไปแจ้งเจ้านันทเสนกษัตริย์ล้านช้างเวียงจันทน์ และหัวเมืองประเทศราชอื่น ๆ รวมทั้งเมืองนครพนม ในเรื่องการผลัดแผ่นดิน และการรัฐประหารสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังปรากฏในสุกอักษรเมืองเวียงจันทน์ว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์ จุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) ความว่า

^{๑๓๒} พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูพานลสาองค์ ฉบับวัดยอคำธาร (นาแอก)ฯ. อ้างแล้ว.

“...ด้วยว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาเจ้าแต่กาลก่อนเสวยราชสมบัติมิได้ตั้งอยู่ในยุติธรรม ประพฤติพาลทุจริตผิดราชประเพณีจักรพรรดิราชสืบๆ มาแต่ก่อน ก็เสด็จสวรรคตแล้ว บัดนี้สมณชีพราหมณ์เสนาพฤมาตย์ราชบุโรหิต ไพร่ฟ้าประชากรทั้งปวง จึงเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวขึ้นปราบดาภิเษกผ่านพิภพครอบครองไพร่ฟ้าประชากรข้าขอบขัณฑสีมา แลทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สืบไปแลครั้งนี้แผ่นดินก็เป็นของพระบาทพระพุทธเจ้าอยู่หัวแล้ว...”^{๑๓๓}

เจ้านันทเสนกษัตริย์เวียงจันทน์ ได้ยอมรับพระราชอำนาจของกษัตริย์สยามพระองค์ใหม่ จึงได้รวบรวมต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการในหัวเมืองลาวที่อยู่ใต้อำนาจของเวียงจันทน์ รวมถึงเมืองนครพนมด้วย และให้บรรดาเจ้าเมืองมารวมกันที่เวียงจันทน์ ในเดือน ๑๒ จ.ศ. ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) และได้คุมเครื่องราชบรรณาการลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ณ กรุงธนบุรี (ขณะนั้นยังไม่ได้สร้างพระนครใหม่ในฝั่งกรุงเทพฯ) ดังปรากฏในศุภอักษรเมืองเวียงจันทน์ฯ ความว่า

“...แลข้อซึ่งว่า พระจันศรีประราช พระประทุม แลเมืองพวน เมืองคำเกิด **เมืองลคอร** หัวเมืองฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ทั้งปวง จะคุมราชบรรณาการ มาพร้อมกัน ณ เดือน ๑๒ พระเจ้าเวียงจันทน์ จะนำพระยาแสนท้าว พระยาลาวมีชื่อ คุมลงไปทูลเกล้าถวาย...ทรงพระโสมนัสปรีดาพระทัย แต่ด้วยจะได้พบท้าวพระยาประเทศราช หัวเมืองฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ อันมาพร้อม ณ กรุงเทพฯ...”^{๑๓๔}

นอกจากนี้ ศุภอักษรเมืองเวียงจันทน์ดังกล่าว ยังปรากฏรายชื่อเจ้าเมืองในเขตปกครองของเวียงจันทน์ ซึ่งได้มีการส่งทูตและเครื่องบรรณาการไปมาระหว่างเมืองเหล่านี้กับเมืองหลวงพระบาง ความว่า

“...ประการหนึ่งตั้งเจ้าเมืองหลวงพระบาง ได้แต่งแสนดาบขวา แสนไชยสวัสดิ์ คุมของราชบรรณาการไปพระราชทานแก่ **พระบรม สมพะมิต พระประทุม...พระบรม มีของตอบแทน งาม้าง ๕ กิ่ง จันทน์ ๗ ทวน ดีบุก ๑๐ ทะลา** ฝ่ายสมพะมิตมีของตอบแทน รัก ๕๐ บาท สีมัง ๑๐ ชั่ง งาม้าง ๒ กิ่ง นอระมด ยอด ๑ หนังสือฝ่าย**พระบรมและพระประทุม** ก็มีขึ้นไปถึงพระเจ้าเมืองหนองพระบาง...”^{๑๓๕}

“พระบรม” ในศุภอักษรข้างต้นหมายถึง พระบรมราชา (พรหมา) เจ้าเมืองนครพนม ซึ่งทำให้ทราบว่าการเมืองนครพนมได้ทำต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ ไปรวมกันกับหัวเมืองลาวอื่นๆ

^{๑๓๓} สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สำเนาศุภอักษรเมืองเวียงจันทน์มีว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์ จ.ศ. ๑๑๔๔. พ.จ.ช.๑/๑๒ เลขที่ ๗/ก. (ปริวรรตเป็นตัวสะกดแบบปัจจุบัน).

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน.

ที่เมืองเวียงจันทน์ ในเดือน ๑๒ จุลศักราช ๑๑๔๔ (พ.ศ. ๒๓๒๕) ทั้งนี้ รายชื่อเจ้าเมืองและนายกองนอก^{๑๓๖} ที่ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรัชกาลที่ ๑ พร้อมกับเจ้านันทเสน ประกอบไปด้วย

๑.เจ้านันทเสน กษัตริย์ล้านช้างเวียงจันทน์ ซึ่งจะรวมรายการเครื่องราชบรรณาการเข้ากันกับ ส่วนของเจ้าโสมพะมิตร นายกองบ้านเชียงชุม (กาฬสินธุ์และสกลนคร)

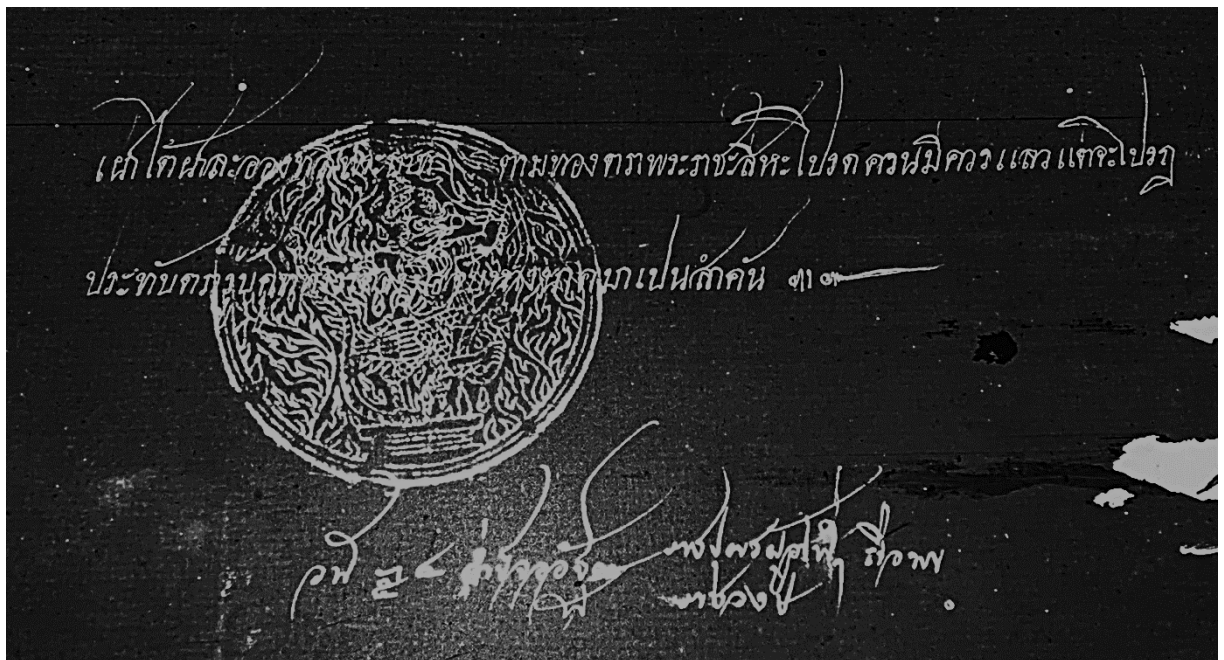
๒.พระบรมราชา (พรหมมา) เจ้าเมืองนครพนม

๓.พระก้อนคำ เจ้าเมืองคำเกิด

๔.พระปทุม (คำผิง) นายกองบ้านดอนมดแดง (อุบลราชธานี)

๕.พระยาจันศรีประราช (ไม่ปรากฏชื่อเมือง แต่สันนิษฐานว่าอาจเป็นเมืองมุกดาหาร)

เหตุการณ์ที่พระบรมราชา (พรหมมา) เจ้าเมืองนครพนม พร้อมเจ้าประเทศราชหัวเมืองลาวอื่นๆ ลงไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและทูลเกล้าทูลกระหม่อม ถวายต้นไม้เงิน ต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ณ กรุงธนบุรี ในปี พ.ศ. ๒๓๒๕ จึงนับเป็นครั้งแรกที่เมืองนครพนมได้ยอมรับอำนาจของราชสำนักสยามอย่างเป็นทางการ

ภาพ : ตราประทับรูปครุฑทาสองมือจับหางนาค (ครุฑยุคนาค) ซึ่งเป็นตราประจำตำแหน่ง พระพนมนครานุรักษ์ (จันท) เจ้าเมืองนครพนม ประทับลงบนใบบอกราชการส่งมายังกรุงเทพฯ

^{๑๓๖} นายกองนอก หมายถึง ตำแหน่งท้าวเพี้ยขุนนาง ที่ควบคุมกำลังไพร่เป็นกองกำลังอิสระไม่ได้ขึ้นกับหัวเมืองใด แต่ได้รวบรวมไพร่พลและเสียส่วยให้แก่เจ้านครหรือราชสำนักสยาม ภายหลังกองนอกบางแห่งได้ยกฐานะขึ้นเป็นเมือง ทั้งนี้ ในสมัยกรุงธนบุรีจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้ปรากฏกองนอกที่ทำราชการกับเมืองเวียงจันทน์ ๓ กอง คือ กองพระปทุมสุรราช (ท้าวคำผิง) กองเจ้าโสมพะมิตร และกองพระจันศรีประราช

บทที่ ๕

ประวัติศาสตร์เมืองนครพนมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔

ดร.อนุชิต สิงห์สุวรรณ

คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกรียงไกร ผาสุตตะ

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เกิดการเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรครั้งใหญ่ในภาคอีสาน เมื่อกลุ่มคนลาวได้อพยพย้ายถิ่นจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาแย่งสกลนคร และที่ราบสูงโคราช ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง กลุ่มสำคัญ ได้แก่ กลุ่มเจ้าราชครูหลวงโพนสะเม็ก กลุ่มพระวอพระตา กลุ่มเจ้าฟ้าชาวโสมพะมิตร และกลุ่มท้าวแล โดยเฉพาะกลุ่มพระวอพระตานี้ ได้เข้ามาเมื่อราวปี พ.ศ. ๒๓๐๘ - ๒๓๑๑ นำพาชาวลาวเวียงจันทน์อพยพออกมาตั้งเมืองหนองบัวลำภู จากนั้นไปตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้านอยู่ที่ดอนมดแดงในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานีในปัจจุบัน อีกกลุ่มคือกลุ่มเจ้าฟ้าชาวโสมพะมิตร (พ.ศ. ๒๓๑๑) ได้ทำการตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำสงครามแถบบ้านผ้าขาวบ้านพันนา เมืองสกลนคร ชาวลาวเหล่านี้ส่วนใหญ่ต้องการแสวงหาทำเลที่อยู่อาศัยใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับกลุ่มเมืองเวียงจันทน์ โดยได้ทำการรวมกลุ่มกันบนพื้นฐานความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเหมือนกันทั้งหมด แต่ได้แบ่งออกเป็นฝักเป็นฝ่าย ไม่ได้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้รัฐไทยสามารถเข้าแทรกแซง และเข้าครอบงำปกครองได้ในเวลาต่อมา (ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, ๒๕๔๖, น.๑๐๒ - ๑๐๔)

ในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ กองทัพกรุงธนบุรีได้ทำสงครามกับราชอาณาจักรล้านช้าง โดยถือเหตุที่ว่าพระเจ้าสิริบุญสาร กษัตริย์เวียงจันทน์ได้ส่งคนตามมากดขี่ข่มเหงกลุ่มคนพระวอพระตาที่หนีมาตั้งบ้านที่ดอนมดแดง เมื่อล้านช้างประสบกับความพราชัย ทำให้บ้านเมืองตลอดทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทยรวมถึงเมืองมรุกขนคร ซึ่งเป็นศูนย์กลางของบริเวณจังหวัดนครพนมในเวลานั้นด้วย

เหตุการณ์สำคัญของเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ คือ ในปี พ.ศ. ๒๓๒๔ พระบรมราชา (พรหมา) ได้ย้ายที่ตั้งเมืองนครพนมจากบริเวณอำเภอธาตุพนมขึ้นไปทางทิศเหนือตามแนวแม่น้ำโขง โดยได้ตั้งเมืองใหม่ที่บ้านหนองจันทร์ฝั่งตรงข้ามพระธาตุศรีโคตรบอง เมืองท่าแขก ประเทศลาว พร้อมกับเปลี่ยนนามเมืองใหม่เป็น “เมืองนครพนม”

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๔๐ ได้มีการย้ายเมืองอีกครั้งที่บ้านโพธิ์คำห่างจากจุดเดิมไปทางทิศเหนือราว ๑๐ กิโลเมตร ซึ่งเป็นที่ตั้งของตัวเมืองนครพนมในปัจจุบัน

ในปี พ.ศ.๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์กษัตริย์นครเวียงจันทน์ทำการเคลื่อนไหวด้านอำนาจรัฐไทย โดยได้ทำการกวาดต้อนครัวลาวในเขตหัวเมืองอีสานให้กลับไปยังนครเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ การกระทำเช่นนี้ทางรัฐบาลกรุงเทพฯ เห็นว่าเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระราชวังบวรสถานมงคลที่พม่าปราบเจ้าอนุวงศ์ โดยมีเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นแม่ทัพหน้าตั้งทัพอยู่ที่เมืองนครพนม ส่วนพระบรมราชา (มัง) เจ้าเมืองนครพนมในเวลานั้น ได้ถูกเจ้าอนุวงศ์คุมตัวหลบหนีเข้ามาพึ่งญวน ซึ่งต่อมากองทัพ กรุงเทพฯ สามารถนำทัพติดตามคุมตัวลงมารับโทษที่กรุงเทพฯ

ผลของสงครามปราบเจ้าอนุวงศ์ ทำให้ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำโขงระส่ำระสาย ผู้คนถ้าไม่ถูกกวาดต้อนไปกรุงเทพฯ ก็ได้หลบหนีเข้าป่า รวมถึงบรรดาข้าวัดที่เฝ้าดูแลรักษาพระธาตุพนมก็พากันหลบหนี ทำให้องค์พระธาตุและศาสนสถานต่างๆ ถูกปล่อยทิ้งร้าง (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๒, น.๕๗)

การเมืองท้องถิ่นภายในโฮงหลวงเมืองนครพนม

พระสุนทรราชวงษาผู้รั้งเมืองยศสุนทร – นครพนม พ.ศ. ๒๓๗๓ – ๒๓๙๖ หลังสงครามเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนมว่างมาจนถึง พ.ศ. พ.ศ. ๒๓๗๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองนครพนมและเมืองยะโสธร เพราะมีความชอบใจในการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์มาก

พระสุนทรราชวงษาได้ทูล บำรุงบ้านเมือง สร้างวัดวาอารามให้เจริญยิ่งขึ้น และได้เกลี้ยกล่อมพลเมืองซึ่งอพยพไปอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง อยู่ดินแดนญวนเมื่อคราวเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ ให้กลับมาอยู่ภูมิลำเนาเดิม เช่น เมืองวัง เมืองมหาชัยกองแก้ว มาอยู่บ้านธาตุเชิงชุม ต่อมาตั้งเป็นเมืองสกลนคร ครั้นเมืองวัง ให้มาอยู่ที่บ้านเรณู ครั้นเมืองบุงส่งมาอยู่ที่บ้านท่าอุเทน เป็นต้น พระสุนทรราชวงษา (ฝ่าย) เป็นเจ้าเมืองนครพนมอยู่ ๒๒ ปี พ.ศ. ๒๓๙๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสุนทรราชวงษาไปประจำอยู่ที่เมืองยะโสธรเมืองเดียวและโปรดเกล้าฯ ให้เชื้อสายเจ้าเมืองนครพนมเดิม ได้แก่ อุปฮาดจันทิ เป็นเจ้าเมืองนครพนมสืบต่อมา

อุปฮาดจันทิและท้าวจันทน์น้อย พ.ศ. ๒๓๙๖ – ๒๔๐๙ อุปฮาดจันทิบุตรพระบรมราชา (สุดดา) เป็นพระพนมนครานุรักษ์ (จันทิ) เจ้าเมืองนครพนม สืบแทนอยู่ในราชการ ๑๒ ปี ก็ถึงแก่อนิจกรรม ประวัติเมืองนครพนม นี้มีความสับสนอยู่มาก ทั้งนี้เนื่องจากศึกสงคราม ระหว่างสองอาณาจักรคืออาณาจักรกรุงเทพฯ และเวียงจันทน์ตามประวัติเมืองนครพนมของหลวงปู่พรหมระบู้ว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองต่อจากพระพนมนครานุรักษ์ (จันทิ) ได้แก่ “เจ้าอรรคราช” บุตรพระพรหมราชาอุ้นเมือง ครองเมืองได้ ๖ เดือน ก็ถึงแก่อนิจกรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้ท้าวเลาคำ บุตรพระบรมราชา (กู่แก้ว) เป็นเจ้าเมืองนครพนมต่อมา เพราะฉะนั้นในช่วงระหว่างพระพนมนครานุรักษ์ จันทิและพระบรมราชา (ท้าวเลาคำ) ครองเมืองนครพนม จึงน่าจะมีผู้ครองเมืองสององค์คือ “เจ้า

อรรคราช” บุตรพระบรมราชาอุ้มเมือง และ “ท้าวจันทร์น้อย” ซึ่งครองเมืองอยู่องค์ละไม่กี่เดือนก็ถึงแก่อนิจกรรม

เมืองและกลุ่มชาติพันธุ์ในนครพนม

ภายหลังจากสงครามเจ้าอนุวงศ์รัฐบาลกรุงเทพฯ ได้จัดระเบียบการปกครองหัวเมืองในแถบลุ่มน้ำโขงใหม่ โดยได้ตั้งเมืองหนองคายให้ทำหน้าที่ปกครองหัวเมืองอื่นๆ แทนประเทศราชเวียงจันทน์ที่ถูกเผาทำลายไป นอกจากนี้ยังได้ทำการกวาดต้อนครัวลาว และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ คือ ผู้ไท ข่า กะช่อ กะเลิง แสกก ย้อ โย้ย ให้เข้ามาตั้งเมืองในท้องที่เมืองนครพนม สกลนคร มุกดาหาร และกาฬสินธุ์ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการสะสมกำลังของกลุ่มพระราชวงศ์เมืองเวียงจันทน์ อีกทั้งชุมชนชาติพันธุ์ที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายนั้น ก็จัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นด่านป้องกันการรุกรานจากญวน ในส่วนเมืองนครพนม แม้เคยเป็นเมืองลูกหลวงของเวียงจันทน์มาก่อน แต่รัฐบาลกรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ลดความสำคัญลงแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลับให้อำนาจหน้าที่ในการควบคุมชุมชนในแถบลุ่มแม่น้ำสงครามตอนล่างและตลอดแนวลำน้ำโขงจนถึงธาตุพนม โดยชุมชนชาติพันธุ์เหล่านั้นได้ตั้งอยู่ในบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำดังคำกล่าวที่ว่า “ดินดำ น้ำชุ่ม” ทั้งนี้ก็เพื่อประโยชน์ในการทำเกษตรกรรม ขณะเดียวกันต้องไถ่ป่าไม้อันเป็นแหล่งอาหาร พืชพรรณสมุนไพร และไม้ที่สามารถนำมาสร้างบ้านเรือน ชุมชนที่ตั้งขึ้นนี้ได้เลือกพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันออกไป หากตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีลำน้ำไหลผ่านหรือมีบึงหนองกระจายอยู่ทั่วไป ก็จะมีวัฒนธรรมแบบ “ไทท่า” ดังจะเห็นได้จากชื่อของหมู่บ้านที่จะมีคำว่า บึง หนอง กุด ทาม โสภ (ทางน้ำเซาะ) ท่า หรือปาก อันหมายถึงบริเวณที่แม่น้ำไหลมาบรรจบกัน แต่หากหมู่บ้านใดที่ตั้งอยู่ในเขตป่าเขา โดยเฉพาะบริเวณเทือกเขาภูพาน จะถูกเรียกว่า “ไทภู” ชุมชนชาติพันธุ์เหล่านี้ หากเกิดการขยายตัวมีประชากรเพิ่มขึ้นก็จะได้รับการสนับสนุนจากส่วนกลาง กรุงเทพฯ ให้จัดตั้งขึ้นเป็นเมือง โดยให้อำนาจเมืองนครพนมปกครองดูแลอีกทอดหนึ่ง ที่สำคัญได้แก่

เมืองเรณูนคร เป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท มีถิ่นเดิมบริเวณแคว้นสิบสองเจ้าไท หรือแถบเมืองแก่ง (เตียนเปียนฟู) ในเขตเวียดนามตอนเหนือปัจจุบัน ในรัชสมัยของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ (เจ้าไชยองค์เว้) แห่งเวียงจันทน์ ได้พระราชทานพระธิดาชื่อเจ้านางซ่อฟ้าให้เป็นภรรยาของท้าวศรีวรราช ผู้นำชาวผู้ไท ซึ่งต่อมาบุตรของท้าวศรีวรราชได้นำครัวผู้ไทอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ของเวียงจันทน์ บริเวณเมืองวังและเมืองตะโปน (เซโปน) ภายหลังเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ.๒๓๗๑ ชาวผู้ไทได้เข้ามาตั้งเมืองเรณูนคร เมืองพรรณานิคม และเมืองวาริชภูมิขึ้น

การทำมาหากินของชาวผู้ไท คือ การทำไร่ ทำนา คำวัว-ควาย โดยนำกองเกวียนคาราวานไปค้าขายต่างถิ่นเรียกว่า มีผู้นำเป็นชายเรียกกันว่า “นายฮ้อย” ผู้ไทมีอยู่หลายกลุ่ม และมีการสร้างทำนองดนตรีที่เรียกว่า “ลาย” มีบ้านเรือนที่มีลักษณะเฉพาะ แต่ปัจจุบันมักสร้างบ้านเรือนที่มีรูปแบบไทลาวทั่วไป ในส่วนการแต่งกาย หญิงสาวชาวผู้ไทจะสวมชิ้นหมี่ดินต่อ ขนาดกว้าง ๓ นิ้ว ทอเป็นลวดหมี่ขอ ผ้าย้อมคราม เรียกว่า ผ้าดำ สวมเสื้อแขนกระบอก ติดกระดุมเรียงเม็ดย้อมคราม และในการฟ้อนรำจะตกแต่งขลิบแดงที่แขนและชายเสื้อ มีผ้าจ่องคอเป็นผืนเล็ก เป็นผ้าคลุมไหล่ สวมสร้อย

ประดับสร้อยข้อมือ ข้อเท้าด้วยโลหะเงิน เปล้าผมมวยสูงตั้งตรง มัดมวยด้วยผ้าแถบพื้นเล็กๆ ในการแสดงฟ้อนผู้ไทและกลองกิ่ง ผู้ฟ้อนจะสวมเล็บยาวปลายมีฟู่สีแดง ฟ้อนเพื่อถวายองค์พระธาตุและในพิธีรับแขกเมือง ส่วนลักษณะภาษาก็เหมือนกับกลุ่มไทลาวทั่วไป แต่ดูเหมือนจะมีภาษาไทลื้อและกลุ่มลาวตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ด้วย สำเนียงจะคล้ายกับไทพวน ส่วนทางด้านภาษาเขียนญไทเคยมีตัวหนังสือใช้แต่ตัวหนังสือปรับเปลี่ยนรูปเป็นแบบลาว

ทางด้านคติความเชื่อผู้ไทก็เชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษเช่นเดียวกับกลุ่มชนในวัฒนธรรมลาวทั่วไป ที่เชื่อกันว่าวิญญาณของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จะคอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานและบ้านเมือง ในส่วนของผู้ไทเรณูนครจะมีการนับถือผีเจ้าปู่ปลาเป็นผีประจำเมือง โดยเชื่อว่าเจ้าปู่ปลาเป็นอดีตทหารเมืองวังที่นำทัพต่อสู้กับการรุกรานของกองทัพพวนจนตัวตาย และกลายเป็นวิญญาณที่คอยช่วยเหลือบุตรหลาน ในช่วงเดือนธันวาคมของทุกปีจะจัดให้มีพิธีเลี้ยงปู่ปลา เพื่อขอให้วิญญาณปู่ปลาปกป้องคุ้มครองชุมชน

เมืองท่าอุเทน เป็นชุมชนของชาวญ้อที่มีถิ่นเดิมอยู่ที่เมืองหงสา บริเวณทางตอนเหนือของลาวติดกับจีน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๑ ชาวญ้อส่วนหนึ่งได้อพยพมาตามลำน้ำโขงจนถึงบริเวณปากแม่น้ำสงครามแล้วตั้งเมืองไชยบุรีขึ้น แต่ต่อมาถูกเจ้าอนุวงศ์กวาดต้อนให้ไปอยู่ยังเมืองหลวงปู่เลง เมืองคำเกิด และเมืองคำม่วนบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ภายหลังจากเหตุการณ์สงครามเจ้าอนุวงศ์ในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ ชาวญ้อได้ถูกกวาดต้อนมาไว้แถบกลุ่มน้ำสงครามอีกครั้ง แล้วยกขึ้นเป็นเมืองในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระศรีวรราช กลุ่มชาติพันธุ์ญ้อถือเป็นชนกลุ่มใหญ่ในแถบแอ่งสกลนคร โดยได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์รัฐไทย ซึ่งได้มีการจัดตั้งเป็นเมืองต่างๆ ขึ้น ที่สำคัญคือ เมืองสกลนคร ที่ถือเป็นศูนย์กลางอีกแห่งในบริเวณภาคอีสานตอนบน ชาวญ้อมีผิวขาวอมเหลือง รูปร่างสันทนต์ มีสำเนียงการพูดที่อ่อนหวาน มีอาชีพทำนา ทำสวนผลไม้ และค้าขาย การแต่งกายนุ่งขึ้นต่อเชิงเช่นเดียวกับชาวญไท มีลักษณะทางวัฒนธรรมคล้ายกับผู้ไทและไทลาว ในส่วนทางด้านภาษาถึงแม้มีความแตกต่างกันแต่สามารถเข้าใจกันได้ เอเจียน แอมอนิเยร์ นักเดินทางชาวฝรั่งเศสได้กล่าวถึง ชาวญ้อ หรือที่เขาเรียกว่า “ชนเผ่าหยา” ที่เมืองท่าอุเทนว่า

“ประชากรเมืองท่าอุเทน ทั้งคนสามัญ และขุนนางมาจากชนเผ่าหยา (Nha) เดิมทีพวกเหยาอาจเป็นคนเผ่าหนึ่งของพวกผู้ไท มีสิ่งที่แตกต่างกับคนลาวอื่นๆ ในด้านสำเนียงการพูด เวลาพูดมักพูดเร็วกว่า และก็มีบางคำที่พิเศษออกไป ดูตัวอย่างคำถามสองข้อว่า “จะไปที่ไหน มาแต่ที่ไหน” เขาพูดออกเสียงว่า “ไปตาปีเลอ มาแต่ปีเลอ” ซึ่งพวกคนลาวจะพูด “ไปไส มาแต่ไส” พวกหยานี้เป็นชนเผ่าที่สวยงาม หญิงสาวจะมีผิวขาว รูปร่างสูงโปร่งคงจะเป็นคนลาวที่สวยงามที่สุด.(ทองสมุทร โดเร และสมหมาย เปรมจิตต์, ๒๕๓๙, น.๑๕๕)

เมืองอาทมาต เป็นของ“ข้าแสดก” พื้นเพเดิมอยู่แถบเมืองแสดก เมืองรอง ซึ่งอยู่ห่างจากชายแดนเวียดนามราว ๒๐ กิโลเมตร ในอดีตอำนาจของราชสำนักสยามครอบคลุมไปถึงเมืองแสดก

เช่นกัน ปัจจุบันเมืองแสกอยู่ในแขวงคำม่วน กลุ่มแสกอพยพเข้ามาในแอ่งสกลนครเมื่อคราวสงครามเจ้าอนุวงศ์ ขนเฝ้าแสกเป็นนักรบที่กล้าหาญ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) จึงแต่งตั้งให้ “ขานบุตตี” หัวหน้าชาวแสกเป็นแม่กองอาทมาต ทำการลาดตระเวนรักษาปลายแดนพระราชอาณาจักรที่ติดต่อกับแดนเวียตนาม และต่อมาหัวหน้ากลุ่มแสกนี้ได้พาครอบครัวอพยพเข้ามาตั้งชุมชนอยู่บริเวณเมืองนครพนม เมื่อปี พ.ศ.๒๓๘๐ และได้รับการยกเป็นเมืองอาทมาตขึ้นตรงต่อเมืองนครพนม โดยให้ขานบุตตีหัวหน้าชาวแสกได้เป็นหลวงเอกอาสา ตำแหน่งเจ้าเมืองอาทมา เมืองนี้ปัจจุบัน คือบ้านอาจสามารถ ตำบลอาจสามารถ อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม นอกจากนี้ชาวแสกยังได้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านบะหว้า บ้านดอนส้มมอ บ้านเสียว ในเขตอำเภอนาหว้า และที่บ้านท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม

ลักษณะทางภาษาแสกเป็นการผสมผสานระหว่างภาษาตระกูลไท - ลาวกับภาษาเวียตนาม ส่วนวัฒนธรรมประเพณีก็มีลักษณะคล้ายเวียตนามอยู่มาก การแต่งกายของชาวแสก ผู้ชายชอบใส่ปลอกมิดหรือทองเหลืองโดยทำเป็นแหวนสวมนิ้วมือ หรือไม่ก็ทำจากหางม้าถักเป็นวงแหวนแทน ผู้หญิงนุ่งผ้าชิ้นย้อมคราม และสืเปลือกไม้ต่างๆ คอสวมลูกประคำ สวมกำไลที่แขนและเท้า ใส่ต่างหูระย้า สวมเสื้อคับลำตัวแขนยาว เครื่องประดับทำด้วยทองเหลืองหรือทองแดง ผมนัดเป็นมวยไว้ทางด้านหลัง ชาวแสกนับถือศาสนาพุทธ และมีความเชื่อประเพณีของตัวเอง คือ ประเพณีตรุษแสก ซึ่งเรียกว่า “กั้นแตก” หรือ “กั้นแตกเคน” โดยกำหนดให้จัดขึ้นในวันขึ้น ๑ - ๓ ค่ำ เดือน ๓ ของทุกปี มีจุดมุ่งหมายเพื่อบวงสรวงศาลเจ้าอ้งมู่ เพื่อขอให้คุ้มครองรักษาให้รอดพ้นจากอันตราย ในการประกอบพิธีกรรมชาวแสกจะนำอาหารและขนม พร้อมสุราใส่ภาชนะต่างๆ มารวมกันบริเวณหน้าศาลเจ้าประจำหมู่บ้านเพื่อทำพิธีบวงสรวง โดยการนำของ “เจ้าจ้ำ” หรือ “ก้วนเจ้า” หลังจากนั้นชาวบ้านจะร่วมกันกินอาหารดื่มสุราและร้องรำทำเพลงการละเล่น “แสกเต้นสาก” (ภูริภูมิ ชมพูนุช, ๒๕๔๙, น. ๑๗๑)

เมืองวานรนิวาส และเมืองอากาศอำนวย เป็นของกลุ่มชนโย้ยอพยพมาจากทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแถบเมืองหอมท้าว และเมืองภูว หรือภูวดลสอวงค์ ที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองมหาชัยกองแก้ว กลุ่มวัฒนธรรมโย้ยเป็นอีกกลุ่มที่มีความคล้ายคลึงกับกลุ่มผู้ไทและกลุ่มญ้อ ชาวโย้ยตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมน้ำยามสาขาของแม่น้ำสงคราม ตั้งชุมชนเป็นเมืองวานรนิวาส และต่อมาได้แยกออกไปตั้งเมืองอากาศอำนวย เมืองสว่างแดนดิน เมืองจำปาชนบท ซึ่งเป็นกลุ่มเมืองบริวารในสังกัดของเมืองสกลนคร และนครพนม เมืองเหล่านี้เป็นแหล่งกำลังคนและทรัพยากรที่สำคัญในเขตลุ่มแม่น้ำสงคราม

เมืองรามราช เป็นของกลุ่มชน “ข้าไส้” ไส้เป็นกลุ่มคนตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austro-Asiatic Language Family) ในช่วงสงครามเจ้าอนุวงศ์ใน พ.ศ.๒๓๖๙ - ๒๓๗๐ กลุ่มไส้ที่อยู่บริเวณเมืองมหาชัยกองแก้ว เมืองเชียงฮ่ม และเมืองผาบ้งได้เคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แอ่งสกลนคร โดยได้จัดตั้งเมืองรามราช และเมืองกุสุมาลย์มณฑลขึ้น กล่าวเฉพาะเมืองรามราชนั้น

ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๗ โดยได้แต่งตั้งท้าวบัวแห่งเมืองเชียงฮ่มเป็นพระทัยประเทศ เจ้าเมืองคนแรก ในปัจจุบันคือท้องที่ตำบลรามราช นอกจากนี้ชาวโสยังได้ตั้งหมู่บ้านกระจัดกระจายอยู่ในเขต ตำบลพะทาย ตำบลท่าจำปา อำเภอท่าอุเทน และตำบลโพนสวรรค์ ตำบลบ้านค้อ ตำบลนาขมิ้น อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม บางส่วนได้ไปอยู่ในเขตอำเภอปลาปาก และในท้องที่อำเภอ เมืองนครพนม (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, เรื่องเดียวกัน, น. ๑๔๓ - ๑๔๔) ชาวโสทำการเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก เลี้ยงสัตว์ และนิยมนาของป่า เช่น หน่อไม้ เห็ด จิ้งหรีด จักจั่น กบ เขียด นอกจากนี้ยังต้องส่งส่วยของป่า คือ นอแรด และนอกระซู่ให้กับรัฐบาลกรุงเทพฯ อีกด้วย

เช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นในดินแดนแถบนี้ ชาวโสมิคติความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญาณ มีวัฒนธรรมในการทำศพผู้ตาย พิธีเชิญวิญญาณผู้ตายกลับเรือน พิธีเลี้ยงผีประจำปีเพื่อรักษาผู้มีอาการ เจ็บป่วย มีการแสดงโสทั้งบั้งเพื่อแสดงความเคารพศพต่อผู้ตาย ในส่วนการแต่งกายสตรีนิยมเกล้าผม สูงทรงมวย มีผ้าสีเขียวมัดมวย สวมเสื้อแขนยาวสามส่วนสีดำ หรือย้อมครามติดกระดุมเงิน นุ่งซิ่น มัดหมี่ต่อหัวต่อเชิงห่มสไบผ้าซิด หรือผ้าเก็บดอก ไม่สวมรองเท้า สวมเครื่องประดับต่างหู สร้อยคอ กำไลข้อมือและกำไลเท้าทำด้วยเงิน (ภริภูมิ ชมพูนุช, เรื่องเดียวกัน, น. ๑๖๘)

ชุมชนชาวกะเลิง หรือ “ชาเลิง” มีวัฒนธรรมและภาษาใกล้เคียงกับชาและโส ภูมิลำเนาเดิมของกะเลิงอยู่แถบเมืองสุวรรณเขต เมืองคำม่วน และเมืองสาละวันทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ต่อมา ภายหลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ในทศวรรษ ๒๓๗๐ ได้อพยพเข้ามาตั้งเป็นชุมชนปะปนกับกลุ่มชาติพันธุ์ อื่นในแถบสกลนคร มุกดาหาร และนครพนม กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงมีการอพยพครั้งใหญ่ในสมัย รัชกาลที่ ๕ ในช่วงของการเกิดศึกฮ่อเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๖ ในส่วนของพื้นที่นครพนมนั้น ชาวกะเลิงตั้ง ถิ่นฐานอยู่ในท้องที่อำเภอเมืองที่บ้านกรูคุ หนองหญ้าไซ นาปัง ไทยสามัคคี บ้านนาโพธิ์ บ้านฝั่ง วังกระแสน นามน เทพนม ดงสว่าง บ้านขามเฒ่า บ้านดงขวาง บ้านคำเตย บ้านหัวโพน ที่อำเภอท่าอุเทน มีชุมชนชาวกะเลิงที่บ้านเวินพระบาท บ้านยางนกเหาะ บ้านนาโสกใต้ บ้านโสกเหนือ บ้านม่วง บ้านโพนแดง ที่อำเภอวังยาง คือ บ้านโพนสว่าง อำเภอธาตุพนม คือ บ้านนาถ่อน และบ้านดอนนางหงส์ อำเภอเรณูนครที่ตำบลเรณูนคร ตำบลนางาม ตำบลนายอ อำเภอปลาปากที่บ้านปลาปาก บ้านโนนทัน บ้านผักอีตู๋ บ้านหนองกกคุณ บ้านนาสะเดา บ้านโนนทันกลาง บ้านนาเชือก และบ้านวังม่วง (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, ๒๕๔๒, น. ๑๔๐-๑๔๑) ชาวกะเลิงมีรูปร่างเล็ก สันทัด ค่อนข้างเตี้ยและผิวดำ ผู้ชายไว้ผมประบ่า และมักสักรูปนกที่แก้ม ผู้หญิงไว้ผมสูง พวกที่ตั้ง บ้านอยู่ในเขตป่าเขาจะหาของป่าเป็นอาหาร ชาวกะเลิงมีความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษ และนับถือ พระพุทธศาสนา การละเล่นของชาวกะเลิง คือ กะเลิงคล้องช้างที่มีการแสดงท่าร้ายรำเลียนแบบ การคล้องช้าง

ความจริงแล้วชาวกะเลิง และชาวข่าเป็นกลุ่มชนดั้งเดิมของพื้นที่แถบนี้ก่อนที่คนลาว จะเคลื่อนย้ายเข้ามาและถูกกลุ่มคนไทลาวเรียกว่า “พวกผีน้อย” มีเรื่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับข่า คือ ผู้ชายจะนุ่งผ้าเตี่ยว ตัดผมม้ายาวประบ่า ส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าซิ่นยาวถึงข้อเท้า มีอาวุธเป็นหน้าไม้พร้อม

ด้วยลูกดอกอาบยาพิษเรียกว่า “ยาหนอง” และชาวข่าจะเรียกตนเองว่า “บรู” (ภริภูมิ ชมพูนุช, เรื่องเดียวกัน, น. ๑๗๐)

อำนาจของเมืองนครพนมครอบคลุมชุมชนชาติพันธุ์ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง นับตั้งแต่บริเวณลุ่มน้ำสงครามลงมาตามแนวชายฝั่งน้ำโขงจนถึงเมืองธาตุพนมในเขตลุ่มน้ำก่ำ ในส่วนทางฝั่งซ้ายของลำน้ำโขง ครอบคลุมเหนือบริเวณเมืองคำเกิด คำม่วน จนถึงชายแดนเวียดนาม ซึ่งเป็นเมืองที่มีความสัมพันธ์อันดีตั้งแต่สมัยล้านช้าง (ภริภูมิ ชมพูนุช, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘)

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เมืองนครพนมมีบทบาททางการเมืองอย่างต่อเนื่อง คือ โครงสร้างทางวัฒนธรรมที่รวมเอาคนหลากหลายเชื้อสายให้มารวมกันอยู่ในชุมชนทางการเมืองเดียวกัน โดยมีพระธาตุพนมเป็นศูนย์กลางความเชื่อความศรัทธาของผู้คน แม้ภายหลัง พ.ศ. ๒๓๗๑ พระธาตุพนมจะถูกปล่อยให้รกร้างไปบ้างในช่วงเวลาหนึ่ง เนื่องจากไม่มีกษัตริย์ราชวงศ์เวียงจันทน์มาเป็นผู้นำในการบูรณะซ่อมแซมดังแต่ก่อน แต่ก็มีกลุ่มผู้นำท้องถิ่นทำหน้าที่ดูแลอย่างต่อเนื่องภายใต้การกำกับดูแลของราชสำนักสยามแทน โดยผู้นำท้องถิ่นได้ทำการขอสิ่งของมาบูรณะซ่อมแซมพระธาตุและอารามใกล้เคียงอยู่หลายครั้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๑๑-๒๔๕๓) ได้ให้ชุมชนบริเวณพระธาตุพนมอยู่ภายใต้การปกครองของเจ้าเมืองมุกดาหาร และเมืองนครพนม โดยได้ตั้งวันมิให้พวกข้าวดเสียภาษี แต่ให้ทำหน้าที่ในการดูแลพระธาตุ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ารัฐไทยได้ให้ความสำคัญกับมหาธาตุเจดีย์องค์นี้เป็นอย่างมาก สถานะของพระธาตุพนมในการเป็นหลักบ้านใจเมืองจึงยังคงมีความสืบเนื่องต่อมา

ในส่วนของสภาพทางเศรษฐกิจ ในช่วงหลังภายหลังปี พ.ศ. ๒๓๗๑ แม้เป็นช่วงภายหลังสงคราม แต่ชุมชนในแถบเมืองนครพนมก็สามารถฟื้นฟูได้อย่างรวดเร็ว เนื่องด้วยการพึ่งพาฐานทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างอุดมหนาฝาคั่งเป็นพื้นฐานในการผลิต รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ไปผูกพันกับรัฐสยามอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่รัฐบาลสยามได้ดำเนินนโยบายการค้าเสรีตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๘๙ เป็นต้นมา ส่งผลให้การส่งออก และการนำเข้าสินค้าขยายตัวอย่างมาก โดยของป่าจากเมืองนครพนม และเมืองบิหารถูกส่งออกภายนอกทั้งในรูปแบบของสินค้าและส่วยที่ต้องเสียให้กับทางส่วนกลาง ควบคู่ไปกับสินค้าที่เกิดจากการผลิตอย่างข้าวและไม้ขนบรยากาศการค้าที่เป็นไปอย่างคึกคักทำให้เกิดชุมชนชาวจีนที่ตั้งขึ้นในเมืองที่เป็นชุมทางของการคมนาคม คือ เมืองนครพนม เมืองท่าอุเทน เมืองไชยบุรี และเมืองธาตุพนม โดยเฉพาะเมืองนครพนมนั้น เป็นศูนย์กลางชุมชนลุ่มน้ำโขงตอนกลางที่อยู่ระหว่างเส้นทางการค้าขายที่เชื่อมโยงกับหนองคาย และสามารถติดต่อกับสยามได้โดยผ่านทางเมืองโคราช ด้วยเหตุดังกล่าวบทบาทในทางเศรษฐกิจของเมืองนครพนมจึงยังมีมาอย่างต่อเนื่อง (ภริภูมิ ชมพูนุช, เรื่องเดียวกัน, น. ๑๓๓)

บทที่ ๖

ประวัติศาสตร์เมืองนครพนมสมัยรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ ๕

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกรียงไกร ผาสู่ตะ

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

เจ้าเมืองนครพนมในสมัยรัชกาลที่ ๕

พระบรมราชา (ท้าวเลาคำ) พ.ศ. ๒๔๑๐ - ๒๔๒๖ ตามประวัติตระกูล ณ นครพนม ปรากฏว่า ท่านผู้นี้เป็นบุตรเจ้าราชศรียา เจ้าราชศรียา เป็นบุตรคนที่ ๓ ของพระบรมราชา (อุ่นเมือง) โดยตรง ได้เป็นเจ้าเมืองต่อจากพระบรมราชา (ท้าวจันทน์น้อย) โดยขึ้นครองเมือง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๖ ก็ถึงแก่อนิจกรรม รวมระยะเวลาครองเมือง ๑๖ ปี ในสมัยเจ้าเมืองท่านนี้ได้เกิดศึกสงครามที่เรียกว่า ศึกฮ่อ ทางกรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งให้หลวงประจักษ์ศิลปาคม เป็นแม่ทัพใหญ่ คุมไพร่พลจากเจ้าเมืองต่างๆ ในภาคอีสานออกไปร่วมปราบศึกฮ่อที่จังหวัดหนองคาย ในการศึกษาครั้งนี้ พระบรมราชา (ท้าวเลาคำ) ได้เกณฑ์ไพร่พลเมืองนครพนมออกไปร่วมปราบฮ่อกับเจ้าเมืองต่างๆ ด้วย จนมีความดีความชอบได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยยศมณฑลเสนาบดี ที่ ๔ ชื่อ พัทธภรณ์ เป็นเกียรติยศ ดังปรากฏข้อความในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๔ ลำดับ ๑๙๓ ประจำวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีฉลู นพศก ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๒๐) แผ่นที่ ๒๔ ว่า “สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินในรัชกาลที่ ๕ ขอแสดงความเรื่องนี้ให้ทราบว่า เจ้าเมืองนครพนมได้ควบคุมท้าวพลีไพร่พลเข้าตีค่ายฮ่อที่เมืองเวียงจันทน์ เป็นความชอบในราชการแผ่นดินพระราชทานเครื่องอิสริยยศมณฑลเสนาบดี ที่ ๔ เป็นเกียรติยศ”

ราชวงศ์คำและเจ้าเมืองบุญจันทร์ ราชวงศ์คำมีชื่ออยู่ในประวัติเมืองนครพนม สกลนคร และมหาชัยกองแก้ว ในช่วงคาบเกี่ยวกันระหว่างที่เจ้าเลาคำและเจ้าบุญมากเป็นเจ้าเมืองนครพนม ตามประวัติเมืองนครพนมปรากฏว่าท่านเป็นบุตรพระพรหมอาสา เจ้าเมืองมหาชัยกองแก้วได้อพยพครอบครัวพร้อมกับญาติและบ่าวไพร่จากเมืองมหาชัยกองแก้ว เมืองวัง เมืองหลวงทุ่งเลงและตามตำบลหมู่บ้านต่างๆ รวม ๕๐๐ คน ข้ามมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่เมืองนครพนมระหว่างวัดปากกับวัดโอกาสในปัจจุบัน ส่วนหลักฐานที่ปรากฏในประวัติต้นตระกูลพรหมสาขา ณ สกลนคร พบว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๘ ราชวงศ์คำได้อพยพครอบครัวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงพร้อมด้วยอุปฮาดดี เจา (คำสาย) อุปฮาดพระนาดี (เจ้ากิ่งหงษา) และเจ้าอินทร์บุตรเจ้ากิ่งหงษาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งอยู่ ณ เมืองสกลทวาปี ซึ่งร้างไประยะหนึ่ง ต่อมาจึงได้เปลี่ยนนามเมืองใหม่เป็นเมืองสกลนคร ราชวงศ์คำผู้ได้รับราชการมีความชอบมากจึงได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาประเทศธานี เจ้าเมืองสกลนครคนที่ ๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๑๙ (เข้าใจว่าถึงแก่อนิจกรรม) จากประวัติตระกูลสิงหะวาระ ปรากฏว่าราชวงศ์คำผู้นี้เป็นตาของนายเพ็ง สิงหะวาระ เป็นผู้มีความรู้และความชอบในราชการ เจ้านายทางกรุงเทพมหานครจึงโปรดปรานและมีหวังเป็นเจ้าเมือง แต่ญาติ

ด้วยกันอีกหาเรื่องฟ้องลงไปกรุงเทพฯ แต่ราชวงศ์คำไม่กลัว ได้เข้าไปต่อสู้อย่างกล้าหาญถึงกรุงเทพฯ จนชนะ และกลับได้คำชมเชยและมีความหวังถูกแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมือง แต่ญาติก็หาทางกลั่นแกล้งจนราชวงศ์คำไม่อยู่ไปเมืองพรรณานิคม เมื่อเจ้านายจากกรุงเทพฯ มาถามหาราชวงศ์คำ เพื่อพิจารณาแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง ก็ไม่มีผู้ใดบอกว่า ราชวงศ์คำไปอยู่ที่ใด เจ้านายจากกรุงเทพฯ นำคนเฒ่าคนแก่มาซักถามและไต่ถามด้วยแห้วหาย ก็หาไม่มีผู้ใดบอกความจริงไม่ คนเฒ่าคนแก่เหล่านั้นถูกขังอยู่ ๑๕ วัน ก็ไม่ได้ความจริง ในที่สุดก็เลยแต่งตั้งอุปฮาดบุญจันทร์เป็นเจ้าเมือง เมื่อราชวงศ์คำกลับจากพรรณานิคม และทราบความจริง ก็มีความเสียใจมาก จึงหันหน้าเข้าวัดบวชเป็นพระอยู่วัดโกลาส เจ้าเมืองบุญจันทร์อยู่ในราชการได้ ๓ เดือน ก็ถึงแก่อนิจกรรม กรุงเทพฯ จึงแต่งตั้งให้เจ้าบุญมาก บุตรพระบรมราชา (มัง) เป็นเจ้าเมืองคนต่อไป (“เจ้าบุญมาก” ในที่นี้ ผู้เขียนเชื่อว่าจะต้องเป็นบุคคลคนเดียวกันกับพระพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) ที่จะได้กล่าวต่อไป เพราะในประวัติเมืองนครพนม ไม่ปรากฏว่ามีเจ้าเมืองชื่อบุญมาก ๒ คน ในช่วงระยะเวลาใกล้ๆ กัน แต่มีประเด็นที่ชวนสงสัยว่าจะไม่ใช่บุคคลคนเดียวกันตรงที่ “เจ้าบุญมาก” ตามประวัติต้นตระกูล สิงหะวาระ และฉบับอื่นๆ เป็นบุตรของพระบรมราชา (มัง) แต่ตามประวัติของต้นตระกูล ณ นครพนม เจ้าบุญมากเป็นบุตรของนางแก้วและเป็นหลานของเจ้าราชศรียา และพระบรมราชา (มัง) อย่างไรก็ตามหากพิจารณาถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ประวัติเมืองนครพนมไม่ได้มีการจดบันทึกเหตุการณ์ในทันที แต่ได้จัดทำขึ้นในภายหลัง เมื่อเหตุการณ์ได้ผ่านพ้นไปเป็นเวลาร่วม ๑๐๐ ปี ชื่อบุคคลและวันเดือนปี จึงมีความผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปได้ง่าย โดยเฉพาะเมื่อต่างคนต่างเขียนมาจากความทรงจำของแต่ละคน

เหตุการณ์ในช่วงนี้จึงสรุปได้ว่าก่อนที่พระบรมราชาบุญมากจะได้เป็นเจ้าเมือง ก็ได้มีการแก่งแย่งตำแหน่งเจ้าเมืองกันระหว่างราชวงศ์คำและญาติทำให้อุปฮาดบุญจันทร์ ได้เป็นเจ้าเมือง และเมื่อเจ้าเมืองบุญจันทร์ถึงแก่อนิจกรรม เจ้าบุญมากจึงได้เป็นเจ้าเมืองต่อมา ทั้งนี้แม้ว่า พ.ศ. ที่กล่าวอ้างในประวัติแต่ละฉบับจะดูไม่สอดคล้องสัมพันธ์กันก็ตาม แต่เป็นความแตกต่างที่เกิดขึ้นเนื่องจากการจดบันทึกทำประวัติย้อนหลัง ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้เสมอ การสรุปดังกล่าวจึงน่าจะถูกต้อง นอกจากนี้ ประวัติเมืองนครพนมตอนนี้ยังแสดงถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างเมืองสามเมืองสองฝั่งแม่น้ำโขง คือ เมืองมหาชัยกองแก้ว นครพนม และสกลนคร ผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองในเมืองทั้งสามต่างก็สืบเชื้อสายมาจากต้นตระกูลเดียวกัน ต่างเกี่ยวข้องเป็นญาติกันอย่างสนิทแนบแน่น)

พระยาพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๔๐ ตามประวัติตระกูล ณ นครพนม มีหลักฐานปรากฏชัดว่า ท่านผู้นี้เป็นบุตรนางแก้วเป็นบุตรเจ้าราชศรียา เป็นน้องพระบรมราชา (ศรีสุมังค์) และพระยาพนมนครานุรักษ์ (เจ้าอรรคราช) ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเป็นหลานเจ้าเมืองพระบรมราชา (ท้าวเลาคำ) และเป็นหลานพระบรมราชา (มัง) ภรรยาของท่านชื่อหมาเหือนซึ่งสืบเชื้อสายมาจากเจ้าอรรคราช มีบุตรทั้งหมด ๘ คน และในจำนวน ๒ คน ได้เป็นเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองท่าแขกต่อมา ซึ่งจะได้อีกกล่าวในตอนต่อไป ท่านผู้นี้เป็นเจ้าเมืองต่อจากท้าวบุญจันทร์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ อยู่ในตำแหน่ง จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ ก็ถึงแก่อนิจกรรม รวมเวลาอยู่ในตำแหน่ง เจ้าเมือง ๑๐ ปี ในสมัยของท่านผู้นี้ได้มีการนำไพร่พล ร่วมออกปราบปรามศึกฮ่อเช่นเดียวกัน เมื่อท่านถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ราชวงศ์ทองทิพย์ก็ได้เลื่อนเป็นอุปฮาด แล้วได้รับแต่งตั้งให้เป็นว่าที่เจ้าเมือง

ราชวงศ์ท้าวจันทร์ทองทิพย์ พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๔๐ เป็นบุตรพระยาพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) มีภรรยาชื่อคำแพง ตามประวัติเมืองนครพนมบางฉบับกล่าวว่า ราชวงศ์ทองทิพย์ได้รับ พระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากกรุงเทพมหานคร ให้เป็นเจ้าเมือง พ.ศ. ๒๔๓๒ เกิดวิวาทแก่งแย่งตำแหน่ง เจ้าเมืองกับท้าวศรีชัยผู้น้อง จึงหนีไปอยู่เมืองท่าแขก เกี่ยวกับเรื่องนี้ พ.ต.ท. สำเริง สิงหะวาระ บอกว่า ศักราชน่าจะผิดเพราะจากหลักฐานที่ปรากฏในหอสมุดแห่งชาติ อาทิ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๓ แผ่นที่ ๑๗ ลงวันที่ ๑๓ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) หน้า ๔๔๙ ลงประกาศเรื่อง ให้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชั้นมงกุฎสยาม ชั้นที่ ๕ วิจิตรามรณ์ ส่งไปพระราชทาน เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๓๙ ปรากฏว่า เลขที่ ๓๖ ราชวงศ์ (ท้าวทองทิพย์) ว่าที่เจ้าเมืองนครพนม เลขที่ ๓๗ ราชบุตร (ท้าวยศ) เมืองนครพนม ฯลฯ

จึงสรุปได้ว่า เมื่อพระยาพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) ถึงแก่อนิจกรรม ในพ.ศ. ๒๔๓๖ ราชวงศ์ทองทิพย์ก็คงได้เลื่อนเป็นอุปฮาดแล้วได้รับแต่งตั้งให้เป็นว่าที่เจ้าเมืองก่อน และยังไม่ได้รับ พระราชทานตราแต่งตั้งเป็นพระยาพนมนครานุรักษ์ ก็เกิดทะเลาะกับท้าวศรีชัย น้องชายผู้เป็นราชบุตร ซึ่งได้ฟ้องเจ้าเมืองจันทร์ทองทิพย์ไปกรุงเทพฯ กล่าวหาว่าราชวงศ์ทองทิพย์กระทำความผิดในหน้าที่ ราชการ กระทรวงมหาดไทยจึงสั่งให้ข้าฯ หลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดร เรียกตัวท้าวจันทร์ทองทิพย์ไป สอบสวน โดยให้พระยาพิชัยเมืองโพนพิสัยมารับตัวไป เจ้าเมืองจันทร์ทองทิพย์บอกพระยาพิชัยฯ ให้ไปรออยู่ที่อุดรธานี แล้วตามไปที่หลัง แต่เจ้าเมืองจันทร์ทองทิพย์กลับอพยพข้ามไปเป็นเจ้าเมืองท่าแขก ขึ้นกับฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ ท้าวศรีชัยจึงได้เป็นเจ้าเมืองต่อมาอีก ๓ ปี

พระยาพนมนครานุรักษ์ (ยศวิชัย) พ.ศ. ๒๔๔๐ - ๒๔๔๒ พระยาพนมนครานุรักษ์ (ยศวิชัย) เป็นเจ้าเมืองต่อจากท้าวจันทร์ทองทิพย์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๐ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ ก็ถึงแก่อนิจกรรม ท่านเป็นเจ้าเมืองนครพนมรวม ๒ ปี ในสมัยของท่านมีเหตุการณ์ที่สำคัญซึ่งควรแก่การศึกษา หลายเรื่องโดยเฉพาะเหตุการณ์ที่นำความเศร้าสลดมาสู่ครอบครัวของท่าน และชาวนครพนม ผู้ที่อยู่ใน เหตุการณ์ตลอดจนผู้ที่ได้ยินได้ฟังเรื่องนี้ ผู้เขียนจึงใคร่ขอนำรายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ เกิดขึ้นและประวัติเกี่ยวกับท่านผู้นี้ มากล่าวไว้ดังต่อไปนี้

จากบันทึกเหตุการณ์ นายเพ็ง สิงหะวาระ” ซึ่ง พ.ต.ท. สำเริง สิงหะวาระ ได้นำมาตีพิมพ์ เมื่อวันที่ ๒๐ มิถุนายน ๒๕๑๓ ปรากฏว่าเจ้าเมืองยศวิชัยได้เลื่อนยศเป็น “พระยาพนมนครานุรักษ์ สิทธิศักดิ์เทพฤยศทศบุรีศรีโคตตะบูนธ์หลวง” เจ้าเมืองนครพนมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ มีภรรยาหลวง ชื่อพระนางปานและภรรยาน้อยอีก ๓ คน ได้แก่ พระนางสิม พระนางเกศ พระนางลี ต่อมาภรรยาหลวง ได้ถึงแก่อนิจกรรม ท่านเจ้าเมืองจึงได้จัดงานศพอย่างสมเกียรติ ในวันสุดท้ายของงานศพของพระนาง ท่านกลางความเศร้าสลดและความเจ็บสับสนของผู้ที่อาลัยรัก ในขณะที่ท่านเจ้าเมืองกำลังจะเริ่มจุด

เพลิงศพเป็นคนแรกนั่นเอง ท่านเจ้าเมืองก็เป็นลมล้มลง ต่อมาได้ถูกนำไปรักษาพยาบาลบนจวน แต่อยู่ได้เพียงคืนเดียวก็ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๔๔๒ เกี่ยวกับการถึงแก่อนิจกรรมของท่านเจ้าเมืองมีการโจษขานกันว่ามีคน “บังฟัน” หลังจากถึงแก่อนิจกรรมแล้วมีการชันสูตรพลิกศพปรากฏว่ามีรอยริ้วพาดไปตามลำตัวเป็นรอยซ้ำชัดเจนถึง ๓ รอย จึงเป็นที่น่าสงสัยว่าคงถูกบังฟันจริง ศพของท่านเจ้าเมืองได้นำเข้าบรรจุในหีบศพเดียวกันกับพระนางปานภรรยา นำโกฐไปบรรจุยังวัดป่าเพื่อรอพระราชทานเพลิงศพ รอานถึง ๑ ปี ก็ยังไม่ได้รับเพลิงพระราชทาน ต่อมาได้มีผู้ลอบเผาหีบศพนั้นเสีย เมื่อประมาณ ๑ ทุ่ม เรื่องราวอันเศร้าสลดจึงได้ยุติลงด้วยเหตุนี้

การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

นอกจากนี้ ในสมัยของท่าน ได้มีเหตุการณ์สำคัญคือ พ.ศ. ๒๔๔๐ ไทยได้เสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส อาณาจักรศรีโคตบูรณจึงถูกแบ่งออกเป็น ๒ ดินแดนโดยปริยาย นับแต่นั้นส่วนที่ถูกแยกไปขึ้นกับราชอาณาจักรลาว ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ได้แก่ แขวงคำม่วน และแขวงสุวรรณเขต สำหรับฝั่งขวาแม่น้ำโขง ได้แก่ นครพนม มุกดาหาร รวมทั้งสกลนครในปัจจุบัน การเปลี่ยนชื่อตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง เหตุการณ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ได้มีการเปลี่ยนชื่อตำแหน่งเจ้าเมืองเป็นผู้ว่าราชการเมือง และแบ่งเขตการปกครองประกาศเป็นบริเวณมีข้าหลวงประจำบริเวณ คอยกำกับดูแล เจ้าเมืองยศวิชัยเป็นผู้ว่าราชการเมืองคนแรก ขึ้นกับข้าหลวงบริเวณธาตุพนม ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองนี้ จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

พระยาพนมนครานุรักษ์ (กา) พ.ศ. ๒๔๔๒ ๒๔๕๐ หลังจากพระยาพนมนครานุรักษ์ ได้ถึงแก่อนิจกรรมแล้วอุปฮาด (กา) ก็รับผิดชอบกิจการบ้านเมืองต่อมาและได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครพนมคนที่ ๒ ท่านผู้ว่าราชการเมืองมีภรรยา คือ นางจันลี ต่อมาท่านได้ถวายบังคมลาออกจากราชการ เพราะชราภาพและได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ลาออกจากราชการ เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) และถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๙ (พ.ศ. ๒๔๕๓) ท่านเจ้าเมืองกา เป็นบุตรพระราชกิจภักดี ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากพระบรมราชา (อุ่นเมือง) นับว่าเป็นเจ้าเมืองคนสุดท้ายที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองศรีโคตบูรณเดิม เพราะเมื่อมีการจัดระเบียบการปกครองใหม่เป็นมณฑลแล้ว เจ้าเมืองคนถัดจากท่านไปล้วนได้รับแต่งตั้งมาจากข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทยทั้งสิ้น ส่วนลูกหลานเหลนของเจ้าเมืองเดิม ก็ได้กลายมาเป็นตระกูลต่างๆ ที่ได้ยื่นชื่ออยู่เสมอ ได้แก่ ตระกูล ณ นครพนม ตระกูล พรหมสาขา ณ สกลนคร ตระกูล จันทรสชา และตระกูลหน่อสวรรค์ แห่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง

การเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองประเทศจากหัวเมืองประเทศราชมาเป็นการปกครองแบบใหม่ ตามแบบต่างๆ ของยุโรป ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ เป็นต้นมา ซึ่งตรงกับ

สมัยที่พระยาพนมนครานุรักษ์ (บุญมาก) เป็นเจ้าเมืองนครพนมโดยมีการแบ่งการปกครองออกเป็น มณฑลทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคเหนือแบ่งการปกครองเป็นมณฑลลาวกาว (อุบลราชธานี) มณฑลลาวเฉียง (เชียงใหม่) มณฑลลาวพวน (อุดร) เมืองนครพนมอยู่ในเขตปกครองของมณฑลลาวพวน ซึ่งตั้งศูนย์การปกครองอยู่ที่หนองคาย มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์ มณฑลลาวพวนมี ๑๐ หัวเมือง คือเมืองโท ๒ เมือง ได้แก่ เมืองหนองคาย สกลนคร เมืองตรี ๓ เมือง ได้แก่ หนองหาร นครพนม มุกดาหาร เมืองจัตวา ๕ เมือง ได้แก่ ท่าอุเทน ไชยบุรี โพนพิสัย กุมลาไสย และหล่มสักดี สำหรับเมืองนครพนม ยังมีเมืองจัตวาอยู่ในเขตปกครอง ได้แก่ เรณูนคร รามราช อาจสามารถ และเมืองอากาศอำนวย ส่วนมุกดาหารมีเมืองในสังกัด คือ หนองสูงและพาลูกการภูมิ นอกจากตั้งมณฑลแล้ว ได้จัดเมืองต่างๆ รวมกันเป็นบริเวณ มีข้าหลวงประจำบริเวณ คอยกำกับดูแลการปกครองของหัวเมืองต่างๆ ในสังกัด สำหรับเมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร ท่าอุเทน และไชยบุรี รวมกันอยู่ภายใต้การปกครองของบริเวณธาตุพนม สำหรับการจัดการในการปกครองก็มีการปรับปรุงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้มีการปรับปรุงระเบียบการปกครองอีกครั้ง โดยผู้ว่าราชการเมืองและกรมการเมือง ผู้ว่าราชการเมืองแทนเจ้าเมือง กรมการเมืองแทนอุปฮาด ราชวงศ์แทนราชบุตร ตำแหน่งกรมการเมืองได้แก่ ปลัดเมือง ยกกระบัตรเมืองและผู้ช่วยราชการเมือง ทรงแต่งตั้งอุปฮาดโต๊ะเป็นพระพิทักษ์พนมนคร ดำรงตำแหน่งปลัดเมือง ราชวงศ์ภูมิ เป็นพระศุภกรณ์พนมกิจ ดำรงตำแหน่งยกกระบัตรเมือง ตั้งราชบุตรทองคำเป็นพระพินิจพนมนคร ผู้ช่วยราชการเมืองและมีรองกรมการเมืองอีกหลายตำแหน่ง เช่น จำเมือง และสาระเลข (อักษรเลข)

ข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนม

ข้าหลวงประจำบริเวณธาตุพนมคนแรก ได้แก่ พระยาสุรเดชวิเศษฤทธิ์ (กาจ) อยู่ได้ปีเดียวก็ย้ายไปดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงประจำบริเวณสกลนคร ข้าหลวงประจำบริเวณคนที่ ๒ ได้แก่ หลวงพิทักษ์ยุทธภัณฑ์ (เทศ) อยู่ประจำจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๓ จึงย้ายไปรับราชการที่กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๔๔๔ พระพิชัยอุดรกิจ (จาบ) ได้รับแต่งตั้งมาประจำเป็นข้าหลวงดูแลจนถึง พ.ศ. ๒๔๔๖ จึงย้ายกลับไปกรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระพนมนครานุรักษ์ (เลื่อน ภูมิรักษ์) ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์ มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงแทนจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๔ จึงย้ายไปดำรงตำแหน่ง สมุหเทศาภิบาลมณฑลเพชรบูรณ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระพนมนครานุรักษ์ (กา) ลาออกจากตำแหน่งผู้ว่าราชการเมือง เข้าใจว่าพระยาสุนทรบุรีรักษ์ข้าหลวงประจำบริเวณคงปฏิบัติหน้าที่ผู้ว่าราชการเมืองนครพนมแทนจนกระทั่งย้ายในปี พ.ศ. ๒๔๕๔

ภาพถ่ายรายงานการเสด็จตรวจราชการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย : เมืองนครพนม ผู้คนและบ้านเมือง

เอกสารรายงานการเสด็จตรวจราชการของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่พระองค์ท่านได้เสด็จตรวจราชการหัวเมืองมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลอีสาน พ.ศ. ๒๔๔๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จออกตรวจราชการตามหัวเมืองต่างๆ เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ และดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๕๘ เพื่อจัดระบบการปกครองหัวเมืองให้เป็นแบบเดียวกันภายใต้กระทรวงมหาดไทยและสร้างความเข้าใจในการปกครองแก่หัวเมืองให้มีเอกภาพและบรรเทาทุกข์ของราษฎร อีกทั้งยังเป็นกลวิธีรับมือจากการรุกรานจากประเทศมหาอำนาจ

พุทธศักราช ๒๔๔๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตั้งพระทัยจะเสด็จไปตรวจราชการหัวเมืองมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร มณฑลอีสาน และมณฑลบูรพา แต่เมื่อคำนวณระยะเวลาการเดินทางแล้ว ทรงกังวลว่าจะไม่ทันตามกำหนดการเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงทรงงดเสด็จไปมณฑลบูรพา แล้วทรงปรับเส้นทางการเสด็จตรวจราชการหัวเมืองมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลอีสาน ดังนี้

เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๙ ด้วยขบวนรถไฟพิเศษถึงเมืองนครราชสีมา ทรงพักเตรียมการเดินทางอยู่ ๒ วัน จากนั้นเสด็จออกจากเมืองนครราชสีมาไปมณฑลอุดร ผ่านเมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองกุมภวาปี บ้านหมากแข้ง เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย เมืองไชยบุรี และท่าอุเทน เมืองนครพนม เมืองกุสุมาลย์มณฑล เมืองสกลนคร เมืองเรณูนคร เมืองมุกดาหาร เข้ามณฑลอีสาน ผ่านเมืองโยโสธร จากนั้นเสด็จผ่านเมืองเสลภูมิ เมืองร้อยเอ็ด เมืองสาคาม เมืองพยัคฆภูมิ แล้วเสด็จกลับมณฑลนครราชสีมา ผ่านเมืองไพทูลสงฆ์ เมืองพิมาย แล้วเสด็จไปสถานีรถไฟ โดยไม่ได้ทรงแวะพักค้างคืนที่เมืองนครราชสีมา เนื่องจากกำลังเกิดกาฬโรค เสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ ในวันที่ ๙ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๙

การเสด็จออกตรวจราชการครั้งนี้ ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรายงานเสด็จตรวจราชการมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลอีสาน ร.ศ. ๑๒๕ (พุทธศักราช ๒๔๔๙) ทรงบรรยายถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ทำให้เห็นบรรยากาศของชาวบ้านที่พึ่งพาตนเอง โดยนิยมประกอบอาชีพเกษตรกรรม กสิกรรม อาชีพ การทำนา การเลี้ยงไหม มีตลาดค้าขายอย่างอิสระและให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน อีกทั้งยังเห็นถึงสภาพบ้านเมือง ประเพณี วัฒนธรรมในแต่ละเมือง ดังนั้น รายงานเสด็จตรวจราชการของพระองค์ในครั้งนี้ ทรงบันทึกรายละเอียดที่แสดงให้เห็นถึงสภาพพื้นที่ ความเป็นอยู่ วิถีชีวิตของราษฎร ประเพณี วัฒนธรรม ที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการจัดระบบการปกครอง การพัฒนาเศรษฐกิจ ระบบคมนาคม และการชลประทานที่ช่วยยังชีพราษฎร ตลอดจนเห็นถึงความจงรักภักดีของประชาชนที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการให้

ความสำคัญต่อราชการในพระองค์ ด้วยการจัดการต้อนรับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และคณะอย่างสมพระเกียรติ (อาทิพรรษ์ ผาจินดา, ๒๕๖๖)

จากการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อเก็บข้อมูลในประเด็นองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์เมืองนครพนมในครั้งนี้ ได้พบเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองที่เกี่ยวข้องกับเมืองนครพนมในหลายๆ ประเภท จากหลากหลายแหล่งที่มาของข้อมูล เฉพาะพื้นที่หลักสำหรับการสืบค้นองค์ความรู้ในครั้งนี้ ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ และหอสมุดกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นสถานที่เก็บเอกสารโบราณของไทยในเกือบทุกประเภท คณะทำงานได้ใช้ความพยายามในการสืบค้นเฉพาะในส่วนของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองนครพนม จากเอกสาร ๒ ประเภท คือ เอกสารประเภทลายลักษณ์ และกลุ่มเอกสารภาพถ่ายโบราณ เอกสารกลุ่มภาพถ่ายโบราณนี้ จากการสืบค้นข้อมูลส่วนมากแล้วพบภาพถ่ายที่เกี่ยวข้องกับกรณีการเสด็จตรวจราชการหัวเมือง ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ (ธันวาคม – กุมภาพันธ์) ที่ทรงเสด็จตรวจราชการในมณฑลนครราชสีมา อุดร อีสาน ไปเมืองสำคัญ เช่น นครราชสีมา ขอนแก่น อุดรธานี หนองคาย นครพนม สกลนคร มุกดาหาร ยโสธร สุวรรณภูมิ บุรีรัมย์ และพิมาย ซึ่งกรณีการเสด็จตรวจราชการ ณ เมืองนครพนมนั้น พระองค์ท่านทรงได้บันทึกภาพถ่ายที่เกี่ยวข้องกับเมืองนครพนมและเมืองที่อยู่ในแถบลุ่มน้ำโขงตามเส้นทางการเสด็จตรวจราชการในครั้งนั้นไว้เป็นจำนวนมาก ได้แก่ หมวดข้าราชการและเจ้านายพื้นเมือง ภาพถ่ายหมวดนี้พบภาพเจ้าเมือง กรมการเมืองต่างๆ ในเขตเมืองนครพนมเดิม และบุตรหลานสตรีของชาวเมืองนครพนมและเมืองต่างๆ จำนวน ๑๑ รายการ หมวดผู้คน ภาพถ่ายหมวดนี้พบผู้คนในเขตเมืองต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตตลอดจนค่านิยมด้านการแต่งกายของผู้คนในเขตเมืองนครพนมและเมืองใกล้เคียง ตลอดจนภาพบรรยากาศการรับเสด็จสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ของราษฎรเมืองต่างๆ จำนวน ๔๔ รายการ หมวดสถานที่สำคัญ ภาพถ่ายหมวดนี้พบสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการรับเสด็จสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทั้งในเขตตัวเมืองนครพนมและตัวเมืองธาตุพนม และสถานที่สำคัญต่างๆ โดยเฉพาะบริเวณวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหารในสมัยนั้น จำนวน ๔๕ รายการ ซึ่งภาพถ่ายกลุ่มดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่วิถีชีวิตของชาวเมือง กลุ่มเจ้านายพื้นเมือง สถานที่สำคัญภายในเมืองต่างๆ สภาพแวดล้อม ป่าเขา ลำธาร ผู้คน วิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของเมืองนครพนมในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๗

เมืองนครพนมสมัยรัชกาลที่ ๖ ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕

นายพจนวราภรณ์ เขจรเนตร

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทำให้ไทยต้องสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส และรัฐสยามจำต้องกำหนดแผนที่ให้แน่นอนเพื่อไม่ให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกที่พยายามเข้ามาล่าอาณานิคมเรียกร้องดินแดนจากไทยได้ ภายหลังที่รัฐสยามได้ปักปันเขตแดนในลุ่มแม่น้ำโขงเรียบร้อยแล้ว เมืองนครพนมซึ่งตั้งอยู่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง จึงถูกผนวกเข้ากับรัฐสยามอย่างแน่นอน ตั้งแต่นั้นมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริให้จัดการปกครองอาณาเขตให้มั่นคง โดยรวมการบังคับบัญชาหัวเมืองต่างๆ ให้เป็น “มณฑลเทศาภิบาล”^{๑๓๗} ขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทยเพียงกระทรวงเดียว และรวมเมืองต่างๆ เข้าเป็นมณฑล ให้ผู้ปกครองมณฑลขึ้นตรงต่อกระทรวงมหาดไทย และมีข้าหลวงใหญ่ประจำมณฑล

การจัดการปกครองแบบ “มณฑลเทศาภิบาล” ทำให้เมืองนครพนมขึ้นตรงต่อ “มณฑลลาวพวน” ซึ่งมีศูนย์กลางการอยู่ที่เมืองหนองคาย เหตุการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ ทำให้ศูนย์กลางการมณฑลต้องย้ายไปตั้งอยู่ที่บ้านหมากแข้ง (เมืองอุดรธานี) ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลอูตร” มีกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมเป็นข้าหลวงใหญ่ เมื่อแรกจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลนั้น การสั่งการจะมีตราจากเจ้ากระทรวงถึงผู้ว่าราชการเมืองโดยตรง เมื่อเปลี่ยนการปกครองแล้วจึงให้บอกผ่านข้าหลวงเทศาภิบาลแทน การที่ฝรั่งเศสเข้ามามีบทบาทในลาวและเวียดนาม ส่งผลต่อการดำเนินนโยบายของรัฐสยามต่อหัวเมืองในเขตภาคอีสานเป็นอย่างมาก จากการปรับปรุงการปกครองทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ รธนโกสินทร ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) โดยจัดให้มีการตั้งหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ กำหนดวิธีการและอำนาจหน้าที่ของข้าราชการในแต่ละระดับการปกครองจากตำแหน่งเล็กไปจนถึงตำแหน่งใหญ่ แต่การแต่งตั้งผู้ว่าราชการเมืองยังเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์เหมือนเดิม หลังจากประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ฉบับนี้แล้ว การปกครองในพระราชอาณาจักรได้เปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการเรียกชื่อของพื้นที่ ตำแหน่งของข้าราชการ และการสั่งการต่างๆ

ปี พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้มีการเปลี่ยนชื่อมณฑลอีกครั้งจาก “มณฑลลาวพวน” เป็น “มณฑลฝ่ายเหนือ” และปี พ.ศ. ๒๔๔๓ เปลี่ยนชื่อเป็น “มณฑลอูตร” เหตุที่เปลี่ยนชื่อมณฑลนี้รัชกาลที่ ๕

^{๑๓๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. เทศาภิบาล. ๒๔๔๕. หน้า ๖๘.

ต้องการลดความเลื่อมล้ำที่รัฐสยามเคยจำกัดให้แก่คน “ลาว” ในพื้นที่เขตภาคอีสาน หากไม่แก้ไขจะเกิดผลเสียแก่บ้านเมืองได้

ปี พ.ศ. ๒๔๕๐ การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยมากขึ้น ขณะนั้นมณฑลอุดรได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๕ บริเวณ^{๑๓๘} คือ บริเวณหมากแข้ง บริเวณธาตุพนม (เมืองนครพนม) บริเวณสกลนคร บริเวณภาชี (เมืองขอนแก่น) และบริเวณน้ำเหือง (เมืองเลย) การแบ่งเขตการปกครองในครั้งนั้นบริเวณธาตุพนมมีเมืองปกครองเพียงเมืองเดียวคือ “เมืองนครพนม” ตั้งที่ทำการที่เมืองนครพนม มีพระยาสุนทรบุรีรักษ์ (เลื่อง ภูมรินทร์) เป็นข้าหลวงบริเวณ^{๑๓๙} พระยาพนมนครานุรักษ์ (กา พิมพานนท์ ณ นครพนม) เป็นผู้ว่าราชการเมือง มีอำเภอปกครอง ๑๑ อำเภอ ได้แก่ ๑) อำเภอเมืองนครพนม ๒) อำเภอมุกดาหาร (ตั้งเป็นจังหวัดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๕) ๓) อำเภอหนองสูง (แยกไปขึ้นกับจังหวัดมุกดาหาร) ๔) อำเภอเมืองไชยบุรี (ยุบเป็นตำบลขึ้นกับอำเภอท่าอุเทน) ๕) อำเภอเมืองท่าอุเทน (เปลี่ยนเป็นอำเภอท่าอุเทน) ๖) อำเภอเมืองเรณูนคร (ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ยุบเป็นตำบลขึ้นกับอำเภอธาตุพนม และถูกตั้งเป็นอำเภอเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๘) ๗) อำเภออาทมาต (อาจสามารถยุบเป็นตำบลขึ้นกับอำเภอเมืองนครพนมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๙) ๘) อำเภอเมืองอากาศอำนวย (ถูกยุบให้เป็นตำบลขึ้นกับอำเภอวานรนิวาส เมืองสกลนครเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๗ และยกให้เป็นอำเภอปี พ.ศ. ๒๕๖๘) ๙) อำเภอเมืองกุสุมาลย์มณฑล (ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ถูกยุบเป็นตำบลให้ขึ้นกับอำเภอเมืองสกลนคร ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ จึงถูกยกเป็นอำเภอ) ๑๐) อำเภอเมืองโพธิ์ไพศาล (ถูกยุบให้เป็นตำบลขึ้นกับอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร) ๑๑) อำเภอรามราช (ยุบให้เป็นตำบลขึ้นอำเภอท่าอุเทน)

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปรับปรุงการปกครองอีกครั้ง โดยให้มณฑลตั้งแต่ ๒ มณฑลขึ้นไปรวมกันเป็น “ภาค” สำหรับติดต่อราชการระหว่างมณฑลกับกระทรวง ให้มีข้าราชการชั้นสูงคือตำแหน่ง “อุปราช” ประจำภาคละตำแหน่ง มีหน้าที่บัญชาการพลเรือนแทนกระทรวง และเปลี่ยนชื่อตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาลเป็น “สมุหเทศาภิบาล” อยู่ภายใต้อำนาจของอุปราชภาคอีกต่อหนึ่ง^{๑๔๐} และในปี พ.ศ. ๒๔๖๕ รัฐบาลสยามจึงได้รวมมณฑลทุกแห่งในอีสานยกเว้นมณฑลนครราชสีมาเข้าเป็น “ภาคอีสาน” มีอุปราชคนแรกประจำการอยู่ที่เมืองอุดรธานี^{๑๔๑}

^{๑๓๘} เดิม วิภาคย์พจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. ๒๕๕๗. หน้า ๓๘๙.

^{๑๓๙} ข้าหลวงบริเวณ มีฐานะรองจากข้าหลวงเทศาภิบาล แต่เหนือพระยาเมืองหรือผู้ว่าราชการจังหวัด (ต่อมาเปลี่ยนเรียกผู้ว่าราชการจังหวัด) มีอำนาจควบคุมผู้ว่าราชการเมือง บริเวณมีฐานใหญ่กว่าเมือง

^{๑๔๐} อุทัยทิศ บุญชู. การเปลี่ยนแปลงสังคมทางอีสานจากนโยบายรัฐบาลระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๔ – ๒๔๗๕, หน้า ๑๐๔.

^{๑๔๑} อนุชิต สิงห์สุวรรณ. ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงสิ้นทศวรรษ ๒๕๒๐. ๒๕๕๓. หน้า ๓๗.

การตรวจราชการในเมืองนครพนมสมัยรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗

เมื่อมีการปลดแผ่นดินของพระมหากษัตริย์สยามแล้ว การปรับปรุงระบบการปกครองของสยามเริ่มเข้าที่เข้าทางมากขึ้น และการคุกคามอาณาจักรจากภายนอกเริ่มเบาบางลง รัฐบาลสยามเริ่มวางนโยบายป้องกันการคุกคามจากประเทศมหาอำนาจและพัฒนาหัวเมืองในเขตภาคอีสาน โดยแบ่งออกเป็น ๔ ประเด็นการพัฒนา คือ ๑) ด้านการปกครอง ๒) ด้านการคมนาคม ๓) ด้านเศรษฐกิจ ๔) ด้านการศึกษา^{๑๔๒} รัฐบาลสยามได้ส่งเชื้อพระวงศ์และมอหมายให้ข้าราชการท้องถิ่นตรวจราชการในหัวเมืองเขตภาคอีสานเป็นประจำ เพื่อสำรวจทรัพยากรด้านต่างๆ ในพื้นที่ รัฐบาลสยามได้ส่งเจ้านายมาตรวจราชการในพื้นที่เมืองนครพนมในสมัยรัชกาลที่ ๖ และ ๗ ได้แก่

๑) ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช ได้เสด็จตรวจราชการหัวเมืองภาคอีสาน ผ่านเมืองอุดร-นครพนม-มุกดาหาร-อำนาจเจริญ-ม่วนสามสิบ-อุบล

๒) ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงอดิศรอุดมเดช เสด็จตรวจราชการเมืองนครราชสีมา-อุดร-นครพนม-มุกดาหาร-อำนาจเจริญ-ยโสธร-คำเขื่อนแก้ว-เขื่องใน-อุบล แล้วเสด็จกลับทาง ศรีสะเกษ-สุรินทร์-บุรีรัมย์-นครราชสีมา ทางเกวียน

๓) ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ พระยาเพชรลดา (สะอาด ณ ป้อมเพชร) ตรวจราชการ ณ เมืองนครราชสีมา ขอนแก่น เวียงจันทน์ นครพนม สกลนคร พิบูลมังสาหาร และอุบลราชธานี

ในสมัยนี้มีการส่งเจ้านายออกตรวจราชการในพื้นที่เมืองนครพนมเกิดขึ้นเพียงแค่ ๓ ครั้ง เนื่องจากการเดินทางค่อนข้างลำบาก ถนนยังขรุขระเป็นทางดินทราย ยังต้องใช้เกวียนเป็นพาหนะในการเดินทาง และรัฐสยามได้หันไปให้ความสำคัญในการสร้างทางรถไฟในเขตมณฑลอีสาน สายนครราชสีมา - อุบลราชธานี มากกว่าจะพัฒนาเมืองในเขตมณฑลอีสานตอนบน และมีงบประมาณไม่เพียงพอต่อการพัฒนาประเทศ

ยุคปรับปรุงและพัฒนา

ด้านการปกครอง เมืองนครพนม ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงวิจิตรคุณสาร (อัย นาคทรพรพ) นายอำเภอเมืองหนองคาย เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครพนม ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “พระยาพนมนครานุรักษ์” ในสมัยนี้ท่านได้สร้างสถานที่ราชการของเมืองนครพนมขึ้นมากมาย เพราะต้องการให้เกิดความทันสมัยและไม่ให้ฝรั่งเศสใช้เป็นข้ออ้างในการเข้าควบคุมเมืองนครพนม อีกทั้งรัฐสยามต้องการจะวางรากฐานให้หัวเมืองในเขตภาคอีสานมีความเจริญขึ้นด้วย เนื่องจากในยุคนั้น สยามกำลังได้รับผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจฝืดเคืองทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร การสร้างสถานที่ราชการในเมืองนครพนมและเมืองอื่นๆ ในอาณาจักร จึงเป็น

^{๑๔๒} พริพัทร ห้าวheim. นโยบายการพัฒนาอีสานของรัฐบาลสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัย

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๗๗. ๑๑๗.

เรื่องที่ยากเชิญพอสสมควร และรัฐบาลมีงบประมาณให้ไม่มากนัก สถานที่ต่างๆ ถนน สะพาน สิ่งอื่นๆ ที่เป็นสาธารณประโยชน์จำเป็นต้องเรียไ้เงินจากประชาชน และต้องเกณฑ์แรงงานจากนักโทษเรือนจำมาเป็นปัจจัยในการก่อสร้าง จนสามารถสร้างสถานที่ราชการและสาธารณประโยชน์อื่นๆ จนแล้วเสร็จ ปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ดำเนินการสร้างศาลากลางจังหวัด (ปัจจุบันเป็นหอสมุดแห่งชาติฯ นครพนม) เรือนจำ และสโมสรเสือป่า และในปี พ.ศ. ๒๕๖๑ สร้างสนามบินจังหวัดนครพนม (ปัจจุบันคือสนามบินฟากกลางจังหวัด) และสถานที่ราชการอื่นๆ อีกมากมาย อาทิ ศาลจังหวัดนครพนม ที่ทำการอำเภอธาตุพนม

ด้านคมนาคม พระพนมนครานุรักษ์ (อภัย นาครทรรพ) ได้ดำเนินการตัดถนนในตัวเมืองนครพนม โดยเริ่มจากการตัด “ถนนสุนทรวิจิตร” เป็นเส้นแรก จากนั้นจึงตัดถนนเส้นอื่นในตัวเมืองนครพนมเพิ่มเติม ได้แก่ ถนนบำรุงเมือง เพื่องนคร ตามลำดับ แล้วจึงริเริ่มให้สร้างสถานที่ราชการขึ้นในเมืองนครพนม ปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ปลัดเมืองนครพนม ปลัดขวา ปลัดซ้าย สมุห์บัญชี และกำนันผู้ใหญ่บ้านในตำบลขามเฒ่าพร้อมด้วยราษฎร ได้ช่วยกันสร้างสะพานข้ามห้วย ชะโงม ๑ สะพานข้ามห้วยน้ำคำ ๑ สะพานข้ามห้วยผักตบ ๑ ได้เปิดใช้สะพานในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ปี พ.ศ. ๒๔๕๔ กระทรวงโยธาธิการ แผนกการโทรเลข เห็นว่าการใช้โทรเลขถึงมณฑลอุดรมีความเจริญมาก จึงให้เปิดทำการรับส่งโทรเลขที่เมืองสกลนครและเมืองนครพนมด้วย^{๑๔๓} การส่งหนังสือราชการ และการรับส่งเงินไปมากับกรุงเทพฯ จึงสะดวกขึ้นมาก และในปีเดียวกัน ได้มีการสร้างสะพานขึ้นอีก ๓ แห่ง คือ สะพานข้ามห้วยบึงหล่ม สะพานข้ามห้วยหมากเห็บ และสะพานข้ามบึงบ้านกลาง ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๖๐ กระทรวงคมนาคมเห็นว่า ทางเดินริมแม่น้ำโขง ตั้งแต่อำเภอท่าอุเทนมาถึงจังหวัดนครพนม มีห้วยน้ำทวยขวางทางอยู่ หลวงอภิบาลวรเดช ปลัดจังหวัดนครพนม ได้ชักชวนกรมการอำเภอ กำนันผู้ใหญ่บ้าน พ่อค้าและราษฎรบริจาคทรัพย์สิ่งของและออกแรงสร้างสะพานข้ามห้วยนี้ ทั้งนี้ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมได้ไปตรวจตราและเห็นว่าเป็นสะพานที่มีความมั่นคงถาวรจึงได้เฉลิมชื่อสะพานว่า “สะพานปากทวย”^{๑๔๔} ปี พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้เปิดใช้สนามบินเมืองนครพนม ซึ่งตั้งอยู่หลังศาลากลางจังหวัดนครพนม เป็นสนามบินสำหรับขึ้นลงเฉพาะเครื่องบินของรัฐบาลเพื่อใช้สำรวจภูมิประเทศเท่านั้น ซึ่งเป็นหนึ่งในงานการตรวจราชการแผ่นดิน และปี พ.ศ. ๒๕๖๖ รัฐบาลได้เปิดสายการบินระหว่างนครราชสีมาไปนครพนมด้วย นอกจากนี้ปี พ.ศ. ๒๕๖๗ รัฐบาลเห็นว่าการขนส่งทางอากาศมีความสะดวกยิ่งขึ้น ทางการบินจึงได้เปิดสายการบินเพื่อรับส่งไปรษณีย์ทางอากาศ มีการรับส่ง

^{๑๔๓} ประกาศกระทรวงโยธาธิการ แผนกการโทรเลข เรื่อง เปิดการรับส่งโทรเลขที่เมืองสกลนครและเมืองนครพนม ในมณฑลอุดร. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๒๘ ตอนที่ ๐ ง หน้า ๒๕๗. อ้างอิงจาก พืชรพัตร หัวหมื่น. นโยบายการพัฒนาอีสานของรัฐบาลสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๗๗

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓๔

ผู้โดยสาร และหากมีโรคระบาดหรือภัยพิบัติเกิดขึ้นก็จะใช้อาคารยานรับส่งนี้เพื่ออำนวยความสะดวก แต่ระยะทางระหว่างจังหวัดค่อนข้างห่างไกล หากเครื่องบินเกิดขัดข้องระหว่างขึ้นบิน อาจเป็นปัญหาในการหาสถานที่ลงจอดฉุกเฉิน ทางการจึงเกิดแนวคิดในการสร้างสนามบินลงจอดฉุกเฉินทั่วทุกพื้นที่ในอาณาจักร โดยในจังหวัดนครพนมได้สร้างสนามบินบ้านหัวดอน อำเภอธาตุพนม และสนามบินบ้านศรีมงคล อำเภอมุกดาหาร (จังหวัดมุกดาหาร) ปี พ.ศ. ๒๔๗๔ นายอำเภอท่าอุเทน ได้ขอพระราชทานทำทางโดยวิธีทางป่าและพุนดินรวม ๒ สาย คือ ๑) จากอำเภอท่าอุเทนถึงอำเภอหนองบึก (อำเภอเมืองนครพนม) ระยะทาง ๒๐ กิโลเมตร ๒) จากอำเภอท่าอุเทนไปตำบลไชยบุรี ถนนทั้งสายนี้เป็นเงินบริจาคจากราษฎรทั้งสิ้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘ เมืองนครพนมมีความเจริญด้านคมนาคมขึ้นมาก เนื่องจากมีการบำรุงเมืองและสร้างสาธารณประโยชน์เพิ่มขึ้นมากมาย โดยเฉพาะในสมัยของพระพนมนครานุรักษ์ (อ้าย นาคธรรม) มีการพัฒนา “โครงสร้างพื้นฐาน” ในหลายๆ แห่ง ไม่ว่าจะเป็นถนน สะพานข้ามแม่น้ำ ทำให้ราษฎรมีความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น

พ.ศ. ๒๔๗๒ รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชกฤษฎีกากำหนดเขตสร้างทางรถไฟหลวงต่อจากขอนแก่นไปจังหวัดหนองคายและนครพนม โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการฯ ให้ประกาศใช้ ความว่า

“...การเดินทางไปหนองคายและนครพนม ในมณฑลอุดรตามที่เป็นอยู่ในเวลานี้ยังกันดาร เพราะขาดการคมนาคมที่จะติดต่อถึงกันโดยสะดวกและรวดเร็วทุกฤดู และโดยที่มีพระราชหฤทัยประสงค์จะทำนุบำรุงการคมนาคมในพระราชอาณาจักรให้ต่อเชื่อมไปมาถึงกันสะดวกยิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมรถไฟหลวงสร้างทางรถไฟต่อจากสายขอนแก่นไปจังหวัดหนองคาย และจังหวัดนครพนมอีกตอนหนึ่ง แต่ในเวลาที่ผ่านมาพนักงานกรมรถไฟหลวงยังมิได้สำรวจวางแผนทางรถไฟอันแน่นอนได้นั้น ได้กำหนดแนวทางรถไฟดังกล่าวนี้ ตั้งต้นต่อจากสายขอนแก่นผ่านเข้าอำเภอ (น้ำ) พอง อำเภอกุมภวาปีไปทางบ้านสิงสอ ผ่านจังหวัดอุดร บ้านน้ำสรวย ไปถึงจังหวัดหนองคายและแยกจากบ้านสิงสอ อำเภอกุมภวาปี ผ่านอำเภอหนองหาร อำเภอบ้านหัน อำเภอพรรณานิคม และบ้านโพนสวรรค์ ไปจังหวัดนครพนม มีเขตแนวทางกว้างยาวดังได้ประมาณไว้ในแผนที่ท้ายพระราชกฤษฎีกานี้ และในแผนที่อย่างเดียวกันนั้น ให้กรมรถไฟหลวงสำรวจแนวทางรถไฟอันแน่นอนให้แล้วเสร็จภายในกำหนด ๒ ปี นับแต่วันประกาศพระราชกฤษฎีกานี้เป็นต้นไป...”^{๑๔๕}

^{๑๔๕} พิศุทธิ์ หัวเข็ม. นโยบายการพัฒนาอีสานของรัฐบาลสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๗๗. ๔๕๘.

ในระยะแรกมีกรมทางรถไฟหลวงได้ทำการสำรวจเส้นทางเพื่อเตรียมการสร้างทางรถไฟ แต่ดำเนินการได้ไม่นานก็มีเหตุต้องหยุด เนื่องจากสภาวะตกต่ำของเศรษฐกิจที่สืบเนื่องมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๖ และตลอดรัชกาลที่ ๗ การใช้จ่ายเงินรายได้ของแผ่นดินต้องทำการโดยประหยัด รัฐต้องแก้ไขด้วยการยุบเลิกตำแหน่งหน้าที่ราชการหลายตำแหน่งในทุกกระทรวง เช่น ยกเลิกหน่วยงานและตำแหน่งข้าราชการบางตำแหน่ง ปรับโครงสร้างของข้าราชการใหม่ ยุบมณฑลต่างๆ ทัวอาณาจักร งดจ่ายเบี้ยเลี้ยงและเบี้ยกันดารแก่ข้าราชการ ประกาศเพิ่มภาษีราษฎรบางรายการ เรียกเก็บภาษีเงินเดือนจากข้าราชการ ฯลฯ เพื่อรักษาดุลยภาพของงบประมาณแผ่นดิน

ด้านเกษตรกรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ ภาวะเศรษฐกิจเริ่มถดถอยได้เกิดขึ้นในเขตหัวเมืองอีสานทั่วทุกมณฑล เนื่องจากฟ้าฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้ผลผลิตทางการเกษตรไม่ได้ผลเท่าที่ควร เกิดภาวะข้าวยากหมากแพง ผู้คนอดอยาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงวางนโยบายในการพัฒนาเรื่องการเกษตรกรรม ทรงให้ตั้งกรมทดน้ำขึ้น ส่งเสริมให้มีการขุดคลองเพื่อเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง เรงรัดช่วยเหลือเรื่องน้ำในการทำนา ดูแลพันธุ์ข้าวในการเพาะปลูก จัดหาตลาด และจัดการการถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง มีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องน้ำในหัวเมืองอีสาน ความว่า

“...การเพาะปลูกในเมืองอุดรตกกล้าได้บ้างเล็กน้อยเว้นแต่อำเภอบ้านผืออำเภอโพนพิสัย และอำเภอหนองบัว เมืองนครพนมยังไม่ได้ลงมือ เมืองสกลนครตกกล้าได้บ้างแต่ไม่งามเพราะเดือนนี้ฝนน้อย การทำนาต่างๆ เมืองล่าช้ากว่าปีก่อนเพราะฝนตกเป็นบางแห่ง และตกน้อยไม่พอจะไถหว่านได้ ต้นไม้ก็แห้งเหี่ยวมีผลไม่บริบูรณ์ เมื่อฝนตั้งมามากเกิดลมพายุใหญ่พัดจัดกว่าปีก่อนเวลานี้อากาศปรอทขึ้นถึงร้อยเศษ น้ำในห้วยหนองและบ่อตามทางละแวกบ้านที่เคยได้อาศัยก็แห้งจนหาน้ำบริโภคได้ยาก ทั้งเกิดอหิวาตกโรคในเขตเมืองอุดรและนครพนมชุกชุม ราษฎรแตกตื่นทิ้งบ้านเรือนหนีเข้าป่ามาก น่ากลัวการทำนาปีนี้จะทรามกว่าปีก่อน...”^{๑๔๖}

ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ เมืองนครพนมประสบปัญหาเรื่องน้ำในการทำนาเป็นอย่างมาก เนื่องจากสภาพภูมิอากาศไม่เอื้ออำนวย ปริมาณฝนมีจำนวนน้อย เกิดอหิวาตกโรคเพราะไม่มีน้ำสะอาดเพียงพอต่อการบริโภค ต้องอาศัยน้ำจากห้วย หนองที่แห้งขอด ทำให้มีเชื้อโรคมกมาย สมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรเริ่มปรับตัวในการทำมาหากิน มีความขยันในการประกอบอาชีพ นอกจากการทำนาแล้ว ยังมีการค้าขายหนังสัตว์ ทำปลาร้า หาของป่า รับจ้างทั่วไป ผู้คนที่อาศัยในจังหวัดนครพนมมักจะข้ามไปรับจ้างในเขตแดนลาว เนื่องจากได้รับค่าตอบแทนสูง

^{๑๔๖} หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มร. ๖/๑ เรื่อง รายงานน้ำฝนต้นข้าว พ.ศ. ๒๔๕๔. ๑๒๘. พิรพัตร ห้าวheim. นโยบายการพัฒนาอีสานของรัฐบาลสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ - พ.ศ. ๒๔๗๗.

ด้านการศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ รัฐสยามได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๔ ผลักดันให้ทุกตำบลในอาณาจักรสร้างโรงเรียน ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของโรงเรียน ประชาบาลเกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของจังหวัดนครพนม ราษฎรมีความตื่นตัวกับการศึกษามากขึ้น นอกจากมีการสร้างโรงเรียนของรัฐบาลแล้ว ปี พ.ศ. ๒๔๖๗ มีโรงเรียนราษฎรตั้งขึ้นในเขตจังหวัด นครพนม คือ โรงเรียนสอนศาสนาคริสต์ชื่อว่า ซานตาแอนนา (โรงเรียนสัตตาแอนนา) ซึ่งจัดตั้งขึ้น ภายใต้อำนาจของพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร พ.ศ. ๒๔๖๑ ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ พระอธิการอ่อนตา วัดบ้านทุ่งมน ตำบลคำเตย อำเภอหนองบึก ได้เปิดโรงเรียนวัดขึ้นที่วัดบ้านทุ่งมน เพื่อช่วยส่งเสริมการศึกษา ประชาบาลในภาวะที่เงินฝืดเคือง และหมิ่นมนัสประชา กับนายเจ้า ผู้ใหญ่บ้านนาจอก ได้ตั้งโรงเรียน ประชาบาลขึ้นอีก ๑ แห่ง^{๑๔๗}

ด้านสาธารณสุข พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้สร้างที่ทำการโอสถสภาจังหวัดนครพนมขึ้น ถือเป็นสถาน สาธารณสุขในระยะแรกๆ ที่มีการจัดสร้างขึ้น โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม และกรรมการอำเภอ ได้ทำการเรียไ้เงินจากข้าราชการ พ่อค้า และราษฎร สร้างเป็นตึกชั้นเดียว มีห้องทั้งหมด ๑๐ ห้อง และสร้างโรงครัวของโอสถสภาในพื้นที่เดียวกันอีกหนึ่งหลัง ที่ทำการโอสถสภาแห่งนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้น ด้านการสาธารณสุขของจังหวัดนครพนม

เปลี่ยนเรียกชื่อเมืองให้เป็นจังหวัด

ปี พ.ศ. ๒๔๕๙ มีประกาศกระทรวงมหาดไทยให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด^{๑๔๘} เนื่องจากเห็นว่าการจัดการปกครองรวมท้องที่ต่างๆ เข้าเป็นมณฑลเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น แต่มีเมืองที่เป็นส่วนหนึ่งของมณฑล ในบางท้องที่ยังเรียกว่าเมืองบ้าง จังหวัดบ้าง ทำให้เกิดความสับสน ดังนั้น เพื่อให้เป็นระเบียบเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนให้เรียกอย่างเดียวกัน ทว่าพระราชอาณาจักร เมืองนครพนมจึงกลายเป็นจังหวัดนครพนม ขึ้นตรงต่อมณฑลอุดรอย่างเดิม เมืองเดิมที่เคยถูกตั้งให้เป็นเมืองขึ้นตรงต่อเมืองนครพนมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓^{๑๔๙} จึงถูกลดบทบาทลงเป็น เพียงตำบลตามประกาศกระทรวงมหาดไทยนี้ด้วย คือ เมืองรามราช และเมืองอาทมาต เนื่องจากเห็นว่าพลเมืองมีจำนวนน้อยไม่เหมาะสมต่อการตั้งให้เป็นเมืองอีกต่อไป การยุบเมืองในครั้งนั้นไม่ได้ กระทำการเสร็จในคราวเดียว ด้วยว่ามีเจ้าเมืองและตำแหน่งอื่นๆ ประจำเมืองอยู่มาก หากใครที่ดำรง ตำแหน่งใดอยู่แล้วเมื่อครบเกษียณอายุ ถึงแก่กรรม ถูกปลด หรือกระทำความผิด ก็ไม่ทรงโปรดเกล้าฯ

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๙๒.

^{๑๔๘} ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด พ.ศ. ๒๔๕๙.

^{๑๔๙} หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร. ๕ บัญชีข้าราชการประจำหัวเมืองต่างๆ

แต่งตั้งตำแหน่งนั้นอีก ส่วนเมืองรามราชยุบเป็นตำบลขึ้นต่อเมืองท่าอุเทน ต่อมาจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอท่าอุเทน และเมืองอาทมาตก็ยุบเป็นตำบลขึ้นต่อเมืองนครพนม ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๖๐ อำเภอเมืองนครพนมถูกเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอหนองบึก” เนื่องจากเห็นว่าที่ตั้งของที่ว่าอำเภอเมืองตั้งอยู่ใกล้กับหนองน้ำชื่อว่าหนองบึก (เป็นหนองน้ำขนาดเล็กตั้งหลังสำนักงานสหกรณ์จังหวัดนครพนม) ปี พ.ศ. ๒๕๘๑ จึงได้เปลี่ยนกลับไปใช้ชื่อเป็นอำเภอเมืองนครพนมตามเดิม

ปี พ.ศ. ๒๔๗๐ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพนมนครานุรักษ์เป็น “พระยาอดุลยเดชสยามเมศร์วรภักดี” ดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลอุดร^{๑๕๐} และให้พระยาสมุทรศักดิ์รักษ์ (เจิม วิเศษรัตน์) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม (พ.ศ. ๒๔๗๐ - ๒๔๗๒) ท่านเจิมเกษียณอายุราชการ หลวงนารถประศาสตร์ (ฮกไถ่ พิศาลบุตร) มหาไทย์มณฑลอุดรจึงได้รับตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมแทน ได้รับพระราชทานเลื่อนตำแหน่งเป็นพระพนมนครานุรักษ์จนถึงปลาย พ.ศ. ๒๔๗๘

สรุป

จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรับปรุงการปกครองของพระราชอาณาจักรสยาม โดยจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะท้องที่ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) จัดให้มีการตั้งหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ กำหนดวิธีการและอำนาจหน้าที่ของข้าราชการในแต่ละระดับ ถือเป็นการวางระบบเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ออกตรวจราชการในอาณาจักร และการส่งข้าราชการจากส่วนกลางมาปกครองตรวจราชการเป็นประจำ ถือเป็นการวางรากฐานให้มณฑลในเขตภาคอีสานพัฒนาขึ้นไปตามลำดับ การดำเนินการตรวจราชการของเจ้านายและข้าราชการในพื้นที่ทำให้รัฐบาลสยามมีข้อมูลในการบริหารและการจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้แก่ การปกครอง การคมนาคม การเกษตรกรรม การศึกษา และการสาธารณสุข ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ดำเนินการตามรูปแบบที่รัชกาลที่ ๕ วางแนวนโยบายไว้ การรายงานการตรวจราชการสะดวกมากขึ้น เนื่องจากมีการตั้งสายโทรเลขมาถึงจังหวัดนครพนม เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๔

เมื่อโลกเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ ๑ สถานการณ์ภายในอาณาจักรไม่สู้จะราบรื่นนัก เนื่องจากมีปัญหภายในราชสำนักในต้นรัชกาล ช่วงแรกที่เกิดสงครามสยามประกาศตัวเป็นกลาง แต่ไม่นานสยามก็ประกาศตนอยู่ฝ่ายสัมพันธมิตรเพื่อรักษาผลประโยชน์ของประเทศ แต่การกระทำเช่นนั้นทำให้

^{๑๕๐} เดิม วิชาญพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน. ๒๕๕๗. ๕๐๑.

สยามต้องพบกับความยากลำบากในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากงบประมาณของประเทศนำไปใช้จ่ายในราชสำนัก และต้องนำไปสนับสนุนสงคราม เป็นเหตุให้รัฐบาลมีงบประมาณไม่เพียงพอต่อการพัฒนาประเทศ เมืองต่างๆ ในมณฑลต้องหันมาพึ่งตนเอง ผู้ปกครองเมืองต้องเรียไ้เงินและขอแรงจากราษฎรเพื่อสร้างสถานที่ราชการและสาธารณประโยชน์ต่างๆ ภายในเมืองของตนเอง ถึงกระนั้นเมืองนครพนมก็ปรากฏสถานที่หลายแห่งที่สร้างจากเงินของราษฎร เช่น ที่ทำการโอสถสภา ที่ทำการสโมสรเสือป่า และสนามบิน เป็นต้น อีกทั้งมีการปลดข้าราชการออกหลายตำแหน่ง ปัญหาของราษฎรในจังหวัดนครพนมด้านการเกษตรกรรม คือ ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้ราษฎรไม่มีน้ำไว้สำหรับทำการเกษตรและบริโภค แต่่นโยบายด้านการศึกษาของรัชกาลที่ ๖ ส่งผลให้ลูกหลานชาวจังหวัดนครพนมได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง เกิดโรงเรียนประชาบาลหลายแห่งในจังหวัดนครพนม

การประสบปัญหาเศรษฐกิจฝืดเคือง งบประมาณไม่เพียงพอต่อการพัฒนาประเทศส่งผลมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีความพยายามในการปรับงบประมาณของแผ่นดินด้วยการใช้จ่ายอย่างประหยัด ยกเลิกค่าใช้จ่ายส่วนพระองค์ ยุบเลิกหน่วยงานที่ไม่จำเป็นออกเสีย ในช่วงต้นรัชกาลพระองค์ทรงมีนโยบายจะสร้างทางรถไฟมายังจังหวัดนครพนม แต่ก็ต้องมีอันต้องยกเลิกไป เนื่องจากงบประมาณมีไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ แม้งบประมาณจะไม่เพียงพอ แต่ชาวจังหวัดนครพนมก็ยังสามารถสร้างถนนได้ด้วยตนเอง เช่น ถนนสายอำเภอท่าอุเทนถึงอำเภอนองบิก

การปฏิวัติการปกครอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ โดย “คณะราษฎร” เป็นการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ระบบประชาธิปไตยของอาณาจักรสยาม ประชาชนในมณฑลเขตภาคอีสานเกิดความตื่นตัวทางด้านความรู้ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และเสมอภาค ปี พ.ศ. ๒๔๗๖ คณะราษฎรได้ประกาศยุบมณฑลเทศาภิบาลทั่วราชอาณาจักรให้เป็น “จังหวัด” เทียบเท่ากันทั้งประเทศ การสั่งการเดิมที่ต้องผ่านสมุเทศาภิบาลก็เปลี่ยนมาสั่งการผ่านผู้ว่าราชการจังหวัดตั้งแต่นั้นมา พระยาพนมนครานุรักษ์ (ฮกไถ่ พิศาลบุตร) จึงเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมคนแรกที่รับการสั่งการจากคณะรัฐมนตรี

บทที่ ๘
ประวัติศาสตร์นครพนม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง ปัจจุบัน

ผศ.อภิรดี แซ่โล

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครพนม

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้เพียง ๑ ปี มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรสยาม มีการจัดระเบียบบริหารราชการแบบใหม่ ต่อมาในทศวรรษ ๒๔๗๐-๒๔๘๐ ได้ปรับเปลี่ยนแนวคิดชาตินิยมเป็นแบบ “เชื้อชาติไทย” ยกย่องเอกลักษณ์ไทย กดทับพหุลักษณะของเชื้อชาติและชนชาติ

ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการออก “รัฐนิยม” ให้ราษฎรปฏิบัติตาม เช่น ให้ใส่หมวกเวลาออกจากบ้าน ห้ามกินหมาก นอกจากนี้ยังได้เอาสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ไทยไปใส่ไว้ในสิ่งต่างๆ แม้แต่การบูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมที่ได้บูรณะองค์พระธาตุด้วยการสร้างองค์พระธาตุเป็นแบบศิลปะไทยซึ่งแตกต่างไปจากเดิม

ดังที่มีคำกล่าวว่า “การบูรณะซ่อมองค์พระธาตุพนมในยุคนี้จึงไม่เคารพต่อรูปแบบงานช่างท้องถิ่นอีสาน ในปี ๒๔๘๓ สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ยุคปฏิรูปศิลปวัฒนธรรมความเป็นไทยฉบับแห่งชาติ) ภายใต้การอำนวยการของหลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งขณะนั้นเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ได้นำเข้ากลุ่มช่างและรูปแบบศิลปะโดยเฉพาะการตกแต่งด้วยลวดลายแบบเครื่องคอนกรีตสกุลช่างภาคกลาง โดยการต่อยอดให้สูงขึ้นไปอีกเพื่อสถาปนาความยิ่งใหญ่ให้มองเห็นได้แม้ในฝั่งสปป.ลาว”^{๑๕๑}

อีกเหตุการณ์หนึ่งเมื่อในวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ รัฐบาลออกประกาศว่า เครื่องบินฝรั่งเศส ๕ ลำ โจมตีทิ้งระเบิดจังหวัดนครพนมและมีผู้ได้รับบาดเจ็บ^{๑๕๒} กองปรกัรบรัฐสร้างวาทกรรม “การเสียดินแดน” ชาวนครพนมก็ได้ลุกขึ้นเดินเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ดังนั้นการสร้างความเป็นไทยยุคนี้ส่งผลโดยตรงต่อความรู้สึกของชาวนครพนม

ในยุคสมัยสงครามเย็นนั้น นโยบายการพัฒนาของรัฐไทยที่ได้รับความช่วยเหลือทางงบประมาณจากกองทัพอเมริกัน จังหวัดนครพนมเป็นหนึ่งในที่ตั้งของฐานทัพอเมริกัน (พ.ศ. ๒๕๐๖ - พ.ศ. ๒๕๒๒) ที่นำการเปลี่ยนแปลงมาสู่ชีวิตชาวนครพนมด้วย ในยุคนี้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ขณะเดียวกันการที่กองทัพอเมริกันเข้ามาตั้งฐานทัพที่นครพนมนั้นส่วนหนึ่งมีสาเหตุมา

^{๑๕๑} ผิน ทุ้งคา. “พระธาตุพนม “พัง” เพราะศิลปะแบบชาตินิยมไทย.” ศิลปวัฒนธรรม, silpa-mag.com, https://www.silpa-mag.com/history/article_๕๒๕๑ (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๓).

^{๑๕๒} ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติการเมืองไทยสยาม พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๐*, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๕๑.

จากต้องการต่อต้านคอมมิวนิสต์จากอินโดจีนแผ่ขยายเข้ามาในประเทศไทย โดยมีการเผยแพร่แนวคิดของปัญญาชนและนักวิชาการไทยที่โหมกระพือและปลุกฝังความน่ากลัวของ “คอมมิวนิสต์เวียดนาม”

และเมื่อเกิดเหตุการณ์ “วันเสียงปืนแตก” เพราะเป็นวันที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) เกิดการปะทะด้วยอาวุธปืนกับกองกำลังตำรวจฝ่ายรัฐบาลไทยอย่างรุนแรงเป็นครั้งแรกที่บ้านนาบัว อ.เรณูนคร ทำให้คนเวียดนามถูกกดขี่อย่างมาก และมีฐานะเป็น “คนอื่น”

เนื่องจากในขณะที่รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายสนับสนุนการปราบคอมมิวนิสต์ของสหรัฐอเมริกาอย่างเต็มที่ตลอดยุคสงครามเย็น ซึ่งปรากฏชัดมากในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (พ.ศ.๒๕๐๒-พ.ศ.๒๕๐๖) จากนั้นก็มีการทำสงครามปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างจริงจังต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงในสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ.๒๕๒๓-พ.ศ.๒๕๓๑)

จนกระทั่งถึงกลางทศวรรษ ๒๕๒๐ การปราบปรามคอมมิวนิสต์จึงค่อยยุติลงไปพร้อมกับความพ่ายแพ้ของ พคท. นั้น พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งมองเห็นความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจที่จะนำความมั่งคั่งมากกว่าความมั่นคง และเมื่อเขาได้เป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงระหว่างปี พ.ศ.๒๕๓๑ - ๒๕๓๔ ก็ได้เปลี่ยนแปลงนโยบายของไทยต่อกลุ่มประเทศอินโดจีน โดยประกาศใช้ “นโยบายเปลี่ยนสนามรบอินโดจีนให้เป็นตลาดการค้า” นครพนมในฐานะเมืองชายแดนที่มีเส้นทางเชื่อมไปยังสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและทะลุไปยังภาคกลางของเวียดนามในเส้นทางที่ใกล้ที่สุด จึงเปิดโอกาสให้นครพนมมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากขึ้น

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ รัฐไทยก็เริ่มส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างเข้มข้น โดยประกาศให้ปี พ.ศ.๒๕๓๐ เป็นปีแห่งการท่องเที่ยวเพื่อกระตุ้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจให้ทั้งคนไทยและคนต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยว โดยนครพนมเองก็ได้ตั้งคำขวัญประจำจังหวัดว่า “พระธาตุพนมค่าล้ำ วัฒนธรรมหลากหลาย เรือไฟโสภา งามตาฝั่งโขง” ด้วย ปี พ.ศ.๒๕๓๔ เมื่อรัฐมนตรีนโยบายการท่องเที่ยวที่ต้องการให้แต่ละจังหวัดมีเทศกาลประจำจังหวัด จังหวัดนครพนมก็ได้มีการปรับเปลี่ยนการจัดประเพณีไหลเรือไฟโบราณให้ใหญ่โตอลังการมากขึ้นกว่าเดิมเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคม ที่ได้ทำให้ผู้คนทุกกลุ่มได้สร้างความทรงจำร่วมกันคนแต่ละกลุ่มต่างมีบทบาทหน้าที่ในการร่วมกันสร้างความทรงจำนี้ร่วมกัน

นอกจากประเพณีไหลเรือไฟแบบใหม่ยังมี “มหกรรมเทศกาลปลาลุ่มแม่น้ำสงคราม” ในเขตอำเภอศรีสงคราม งาน “วันรวมใจไทแสก” ที่ชุมชนบ้านอาจสามารถ (ริมฝั่งแม่น้ำโขง) ตำบลอาจสามารถ อำเภอเมืองนครพนม จังหวัดนครพนม อันเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ชุมชนดั้งเดิมที่มีบรรพบุรุษอพยพมาจากจีนและเวียดนาม แม้จะมีผู้กล่าวว่างาน “วันรวมใจไทแสก” นี้มีมาแต่โบราณแล้วก็ตาม แต่การจัดงานอย่างใหญ่โตเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวเช่นที่ปรากฏในปัจจุบันนี้น่าจะเพิ่งเกิดขึ้นช่วงทศวรรษ ๒๕๕๐ นี้เอง งาน “บวงสรวงพญาศรีสัตตนาคราช” จังหวัดนครพนมได้เปิดลานแลนด์มาร์คแห่งใหม่ในปี พ.ศ.๒๕๕๙ สร้างด้วยทองเหลืองทั้งองค์ มีขนาดกว้าง ๔.๔๙ เมตร สูง ๑๐.๙๐ เมตร น้ำหนักรวม ๙ ตัน ประดิษฐานอยู่บนแท่นรวมความสูง ๑๖.๒๙ เมตร ประดิษฐาน

บนแท่นฐานที่บริเวณสามแยกด้านป่าไม้ ถนนนิยัตต์กับถนนสุนทรวิจิตร ริมฝั่งแม่น้ำโขง อ.เมือง นครพนม โดยการมีส่วนร่วมทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและพี่น้องประชาชนทั่วไปในจังหวัด เป็นงานประเพณีที่จัดขึ้นทุกปี เพื่อบวงสรวงองค์พระศรีสัตตนาคราช โดยมีนางรำใส่ชุดพื้นเมือง มาจากทั้ง ๑๒ อำเภอ และมีการจัดแสดงสินค้าของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ดึงดูดให้ประชาชนนักท่องเที่ยวหลั่งไหลเข้าไปยังนครพนมจำนวนมาก งานนมัสการพระธาตุพนม ถือว่าเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ของชาวจังหวัดนครพนม มีบุคคลสำคัญและประชาชนในจังหวัดนครพนมพร้อมด้วยจังหวัดใกล้เคียง เข้าร่วมงานเป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ นครพนมยังได้พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวต่างๆ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวด้วย เช่น ทางเดิน ทางจักรยาน และลานออกกำลังกายที่มีเครื่องออกกำลังกายริมโขง และมักจัดกิจกรรมอยู่เสมอ ทั้ง กิจกรรม “เดิน วิ่งข้ามโขงนครพนม-คำม่วนมาราธอน” “ปั่นข้ามโขง” มีสะพานมิตรภาพ ไทย-ลาว แห่งที่สาม เป็นแลนด์มาร์คสำคัญในการดึงดูดนักท่องเที่ยว ซึ่งเปิดใช้เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๕๔ และปี พ.ศ.๒๕๕๘ เป็นเมืองเขตเศรษฐกิจพิเศษ นครพนมหวังสร้างอัตลักษณ์ใหม่เป็นศูนย์กลางด้านการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ในปีเดียวกันนี้ได้รับคัดเลือกให้เป็นเมืองแห่งความสุขจากสำนักงานสถิติแห่งชาติ เป็นเมืองแห่งการท่องเที่ยวแบบ Slow Life เพื่อพักผ่อนหย่อนใจเรื่อยมา จนกระทั่งนครพนมได้รับยกย่องให้เป็นจังหวัดที่มีความสุขที่สุด ดังที่ กรมสุขภาพจิต ร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ สำนักงานสถิติแห่งชาติ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม สำรวจข้อมูลความสุขของคนไทยในปี พ.ศ.๒๕๕๕ ซึ่งพบว่า จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดที่คนในพื้นที่มีความสุขมากที่สุด^{๑๕๓} ส่งผลให้นครพนมมีการพัฒนาเศรษฐกิจการท่องเที่ยวและบริการอย่างต่อเนื่อง เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ มีการพัฒนาริมฝั่งแม่น้ำโขงให้มีความสวยงามมากยิ่งขึ้น เมื่อมองตรงไปยังฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจะเห็นทิวทัศน์ภูเขาสวยงาม ด้วยการสร้างทางเดิน ทางจักรยานริมฝั่งแม่น้ำโขง ตลอดแนวริมฝั่งกว่า ๖๐ กิโลเมตร นอกจากนี้ นครพนมยังมีสโลแกน “มานครพนม ชมสามที่สุด เพื่อสุขที่สุด” คือ ๑) "ศักดิ์สิทธิ์ที่สุด" พระธาตุพนม และพระธาตุประจำวันเกิด ๒) "สวยที่สุด" สะพานมิตรภาพ ๓ และ ๓) "งามที่สุด" ทิวทัศน์ริมฝั่งโขง ในปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้ดำเนินการสร้างอุทยานให้เป็นสัญลักษณ์แก่นเมืองนครพนม ที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงหน้าสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ ๖ สาขานครพนม โดยใช้ชื่อว่า “พญาศรีสัตตนาคราช” การก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ใช้เวลาการก่อสร้างรวม ๕ ปี หลังจากนั้นจังหวัดได้มีพิธีพุทธาภิเษก รวม ๙ วัน ๙ คืน ในวันที่ ๙ เดือน ๙ และปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ได้เปลี่ยนช่วงของการจัดงานมา

^{๑๕๓} Voice online. “เมืองที่มีความสุขที่สุด”, <https://www.voicetv.co.th/read/๖๕๖๓๒>. (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๓).

เป็นวันที่ ๗ เดือน ๗ เนื่องจากพญานาคมี ๗ เศียร รูปแบบการจัดงานมีขบวนแห่ขันหมากเบ็ง มีการรำบวงสรวงและการแสดงศิลปวัฒนธรรมในทุกวันของการจัดงาน

นอกจากนี้แล้วในปี พ.ศ. ๒๕๖๘ จังหวัดได้พัฒนาพื้นที่สวนเทิดพระเกียรติท่ายเมือง ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชื่อมโยงแนวริมฝั่งแม่น้ำโขง โดยสร้างชิงช้าสวรรค์ (Mekong River Eye) ภายใต้โครงการยกระดับพัฒนาเส้นทางคมนาคมและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยวอื่นๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่จะเพิ่มในอนาคต และปี พ.ศ. ๒๕๖๙ จังหวัดมีแผนในการพัฒนาแหล่งรอยเท้าไดโนเสาร์ในพื้นที่อำเภอกาบังให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณค่าทางด้านธรณีวิทยา และประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นการรักษามรดกทางธรรมชาติและเป็นการสร้างโอกาสด้านการท่องเที่ยวและสร้างแหล่งเรียนรู้ใหม่ให้แก่จังหวัด

ด้วยยุคแห่งการประกอบสร้างการท่องเที่ยวนี้จึงทำให้นครพนมมีอัตลักษณ์ที่เปลี่ยนแปลงจากที่เป็นเมืองชายแดนอันเงียบสงบ และสถิติรายได้ต่อครัวเรือนนครพนม ปี ๒๕๔๓ คือ ๑,๒๔๔ บาท และปี ๒๕๕๙ คือ ๒,๓๖๙ บาท ขยับขึ้นมาเกือบเท่าตัวและเมื่อพิจารณาสถิติย้อนหลังกลับไปตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๙ อันเป็นปีที่มีการสร้างองค์พัฒนาเศรษฐกิจเป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนมแล้ว พบว่า ผลิตภัณฑ์มวลรวมต่อหัว (GPP Per Capita) จังหวัดนครพนมมีการขยับขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง แสดงผลิตภัณฑ์มวลรวมต่อหัว (GPP Per Capita) จังหวัดนครพนม (หน่วย:บาท)

พ.ศ.	๒๕๕๘	๒๕๕๙	๒๕๖๐	๒๕๖๑	๒๕๖๒	๒๕๖๓	๒๕๖๔	๒๕๖๕	๒๕๖๖
GPP Per Capita	๖๖,๗๙๙	๗๓,๐๘๘	๗๖,๐๐๐	๗๘,๘๐๒	๘๐,๙๕๖	๘๒,๗๙๙	๘๗,๑๒๒	๙๒,๓๔๗	๙๖,๗๓๑

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ

ดังที่กล่าวมานี้จึงอาจกล่าวได้ว่านครพนมได้เคลื่อนตัวออกจาก “เมืองชายขอบ” มาสู่ “เมืองแห่งการท่องเที่ยวชายแดนที่สำคัญ” และมีแนวโน้มทวีความสำคัญในฐานะเมืองที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวมากขึ้น เนื่องจากนครพนมมีโครงการสำคัญๆ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว เช่น การพัฒนาการท่องเที่ยว ๓ ธรรม (ธรรมะ ธรรมชาติ วัฒนธรรม) เชื่อมโยงอาเซียนสู่สากล แผนงานยกระดับและพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการท่องเที่ยว เช่น โครงการยกระดับพัฒนาเส้นทางคมนาคมและสิ่งอำนวยความสะดวกด้านการท่องเที่ยว กิจกรรมการพัฒนาการท่องเที่ยว และโครงการก่อสร้างเส้นทางจักรยานริมฝั่งแม่น้ำโขง จาก ตำบลบ้านกลาง อำเภอเมืองนครพนม ถึง ตำบลนาถ่อน อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม เป็นต้น

บรรณานุกรมรวม

- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (๒๕๔๒). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดหนองคาย**. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๔๒
- คำพา พอนแก้ว. (๑๙๙๗). **ประวัติศาสตร์ลาวโดยย่อ, บทสอนที่สถาบันการเมืองและการปกครองแห่งชาติ**. นครหลวงเวียงจันทน์ : ม.ป.พ.
- จิตร ภูมิศักดิ์. (๒๕๒๗). **สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก่อนสมัยอยุธยา**. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๕๙). **พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี**. พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (๒๕๐๕). **จดหมายเหตุความทรงจำของ กรมหลวงนรินทรเทวี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๘๑) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๑). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ชะเอม แก้วคล้าย. (๒๕๓๒). **ศิลาจารึกเขาน้อย: จารึกที่ปรากฏศักราชเก่าที่สุดในประเทศไทย**. นิตยสารศิลปากร, ๓๒(๖), ๑๗-๒๑.
- ชิน อยู่ดี. (๒๕๑๐). **สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชิน อยู่ดี. (๒๕๒๙). **ชิน อยู่ดี บิดาแห่งวิชาก่อนประวัติศาสตร์ไทย**. ใน สมศักดิ์ รัตนกุล และคณะ (บ.ก.). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิษณุโลก.
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. (๒๕๔๖). **การเมืองสองฝั่งโขง**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ดี.จี.อี.ฮอลล์. (๒๕๒๖). **ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๑**. แปลโดย วรณยูภา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.
- เดวิด เค เวียจ. (๒๕๖๒). **ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป (Thailand: A Short History)**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือจุฬา.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. **เทศาภิบาล**. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.
- เดิม วิภาควิจญ์. (๒๕๓๐). **ประวัติศาสตร์ลาว**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
- เดิม วิภาควิจญ์. **ประวัติศาสตร์อีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗.

ทองสมุทร โดเร และสมหมาย เปรมจิตต์ (แปล). **บันทึกการเดินทางในลาว ภาคหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๘.**

เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ธวัช ปุณโณทก. (๒๕๓๐). **ศิลาจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว: ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและ**

ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ธิดา สาระยา. (๒๕๓๒). (ศรี) **ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ.** กรุงเทพฯ :
อักษรสัมพันธ์.

ธิดา สาระยา. (๒๕๓๘). **อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.

น. ณ ปากน้ำ. (๒๕๓๗). **ศิลปะโบราณในสยาม.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

นายต่อ (แปล). (๒๕๖๒). **มหาราชวงศ์ พงษาวดารพม่า.** กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊ก (๒๐๐๖).

บุญมี เทปสีเมือง. (๒๕๕๖). **ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่ม ๑ การตั้งถิ่นฐานและสถาปนา**
อาณาจักร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

บุญมี เทปสีเมือง. ไพท ภูธา (แปล). (๒๕๕๔). **ความเป็นมาของชนชาติลาว เล่ม ๒ อาณาจักรลาว**
ล้านช้างตอนต้น. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

ประจันตประเทศธานี (โง่นคำ พรหมสาขา ณ สกลนคร), มหาอำมาตย์โท พระยา. (๒๕๖๑).

พงศาวดารเมืองสกลนคร ฉบับลายมือ อำมาตย์โท พระยาประจันตประเทศธานี (โง่นคำ
พรหมสาขา ณ สกลนคร). สกลนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๑ พงษาวดารเมืองหลวงพระบาง. (๒๔๖๒). **พิมพ์แจกในงานศพ**
อำมาตย์เอก พระยาอุตรกิจพิจารณา (สุด สาระสุทธิ) (ปีมะแม ๒๔๖๒ หน้า ๘-๑๓).
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประนุช ทรัพย์สาร. (๒๕๒๔). **วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ**
ประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๗๕ (วิทยานิพนธ์ อ.ม.). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประเทือง จินตสกุล. (๒๕๒๘). **ภูมิศาสตร์กายภาพภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.** กรุงเทพฯ: ทวีการ
พิมพ์.

ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. (๒๕๕๘). **ศิลปะอาเซียน.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ปิ่นเพชร สาดราวาทะ. (๒๕๕๓). **รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านกุดฉิม หมู่ที่ ๖ ตำบลกุด**
ฉิม อำเภอรธาตุพนม จังหวัดนครพนม. นครพนม: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม.

พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุลสิทธิสาริบุตร ราชตระกูลล้านช้าง เวียงจันทน์. (๒๕๐๐).
พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงชนปทานธนารักษ์ (พอน ไตรภวานนท์)
(๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๔ หน้า ๘-๑๑).

พิสิฐ เจริญวงศ์. (๒๕๓๑). **โบราณคดีสี่ภาค**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (๒๕๒๑).

อุรังคธาตุตำนานพระธาตุพนม. (ม.ป.ท.: ม.ป.พ.)

พรรณิกา ฉายากุล. (มปป). **อารยธรรมอีสาน**. ม.ป.ท. : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง. (๒๕๐๕). **กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑**. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

มานิต วลลิโถม และคณะ. (๒๕๑๘). **พระธาตุพนม ด้วยข้อเขียนและบทความ**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครพิมพ์.

เมธินี จิระวัฒนา. (๒๕๕๐). **กลองมโหระทึกในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: บริษัท อาทิตย์ โปรดักส์ กรุ๊ป จำกัด.

โยชิยุกิ มาซุฮารุ. (๒๕๔๖). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง : สมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๔-๑๗ จาก "รัฐการค้าภายในภาคพื้นทวีป" ไปสู่ "รัฐกิ่งเมืองท่า"**. กรุงเทพฯ : มติชน.

รัตนา รุจิรกุล. (๒๕๒๕). **ภูมิศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ: ทิพย์อักษรการพิมพ์.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (๒๕๕๒). **พระพุทธรูปและพระพิมพ์ทวารวดีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. ปริญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เรื่องเดชนันต์ (ทองดี ธนรัชต์), นายพันธุ์ หลวง. (แปล). (๒๕๖๓). **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา**. กรุงเทพฯ : ไทยควอลิตี้บุ๊ก (๒๐๐๖).

วัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร. (๒๕๒๒). **ประมวลภาพประวัติศาสตร์พระธาตุพนมและภาพโบราณวัตถุค่ามหาศาลในกรุพระธาตุพนม**. กรุงเทพฯ : จูน พับลิชชิ่ง จำกัด.

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครพนม. (๒๕๕๒). **ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ศรีศักร วลลิโถม. (๒๕๒๕). **โบราณคดีไทยในศตวรรษที่ผ่านมา**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์.

ศรีศักร วลลิโถม. (๒๕๒๑). **รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราช**. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานคร.

ศรีศักร วลลิโถม. (๒๕๓๕). **สยามประเทศ: ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยา** (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ: มติชน.

ศรีศักร วลลิโถม. (๒๕๔๓). “รากเหง้าของอีสาน”. ใน **ทัศนะนกริต: ภูมิศาสตร์-ภูมิทัศน์ตั้งบ้านแปงเมือง**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ศรีศักร วลลิโถม. (๒๕๔๖). **แอ่งอารยธรรมอีสาน** (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ: มติชน.

ศานติ ภัคดีคำ. (๒๕๕๘). พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบ

ชำระจากเอกสารตัวเขียน. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๔๗). ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรก เริ่มในดินแดนไทย.

กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๒๒). จดหมายเหตุการบูรณะปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม ณ วัดพระธาตุพนม

รวมหาวิหาร อำเภอรธาตุพนม จังหวัดนครพนม พ.ศ.๒๕๑๘-๒๕๒๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๕๗). ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๑, พงษาวดารล้านช้าง (ตามถ้อยคำในฉบับ

เดิม). พระนคร : โรงพิมพ์ไทย.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๖๒). ประชุมพงษาวดารภาค ๑๑, (พิมพ์แจกในงานศพอำมาตย์เอก พระยาอุตร

กิจพิจารณา (สุด สาระสุทธิ์) ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒). พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๘๔). ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ ๗๐ เรื่อง เมืองนครจำปาศักดิ์, (พิมพ์แจกใน

งานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าหญิงค้อยท่า ปราโมช ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๘๔). พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์.

สมชาติ มณีโชติ. (๒๕๕๔). “พระธาตุพนม : ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้านสัญลักษณ์ทางสังคม

วัฒนธรรม. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

สายัณห์ ไพรชาญจิตร. (๒๕๓๕). โบราณคดีเขื่อนปากมูลการแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม.

เมืองโบราณ, ๑๘ (๒), ๓๒.

สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ. จังหวัดนครพนม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อุดม,

๒๕๐๐.

สิลา วิละวงส์. (๒๕๔๐). ประวัติศาสตร์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : มติชน.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๕๖). นครพนมมาจากไหน. กรุงเทพฯ : ชนนิยม.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๔๓). เบื้องสังคมและวัฒนธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์เนส พรินติ้ง

เซนเตอร์ จำกัด.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (๒๕๔๙). พลังลาวชาวอีสาน มาจากไหน. กรุงเทพฯ : มติชน.

สุศักดิ์ ศรีสำออง. (๒๕๔๕). ลำดับกษัตริย์ลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครราชสีมา : โจเซฟ พรินติ้ง.

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๔ แผ่นที่ ๙. ๒๔๔๑

หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร. ๕ บัญชีข้าราชการประจำหัวเมืองต่างๆ.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (๒๕๓๓). **ภูมิศาสตร์อีสาน** (พิมพ์ครั้งที่ ๒). มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

กมวันนะกะดีและวัดทะนะท่ามะหาชน. (๒๕๑๒). **ปะหวัดพะทาดลีโคตตะบองและบลีเวน**. เวียงจันทน์ : ม.ป.ท.

ทาดขาว. (นามแฝง). (๒๕๕๕). **นิทาน ขุนบุญม**. ม.ป.ท.

หุ้มพัน รัตตะนะวง (แปล). (๒๕๔๒). **ท่านเกร็ด วัน วุสทพ เดินทางมาเวียงจัน ๑๖๔๑ - ๑๖๔๒**. เวียงจันทน์ : โรงพิมพ์คณะคอนหลวง.

วารสาร

สุธิดา ดันเลิศ และอนันต์ธนา เมธานนท์. ความสัมพันธ์ล้านช้างใต้เวียดปี ค.ศ.๑๓๕๓ -๑๔๗๐.

วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๑ (มกราคม -มิถุนายน ๒๕๖๕).

สุรัชย์ ชินบุตร. พระยาศรีโคตรบอง : วีรบุรุษมอญ-เขมร. **วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ**. ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม- ธันวาคม ๒๕๖๓).

ออนไลน์

ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่อง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนคำว่าเมืองเรียกว่าจังหวัด. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ ๓๓ หน้า ๕๑. <https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/๒๕๕๙/A/๕๑.PDF> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๗)

_____ . **จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าชัชวลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๗. <https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer๒๓๐๐/web/previewer.php> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๗)

พื้นเชียงดงเชียงทองเชียงหวาง ฉบับวัดแสนสุขาราม นครหลวงพระบาง. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก [https:// israyanatan.blogspot.com/๒๐๑๕/๐๑/blog-post_๒๔.html](https://israyanatan.blogspot.com/๒๐๑๕/๐๑/blog-post_๒๔.html). (สืบค้นเมื่อ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๖) ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). **จารึกวัดพระธาตุพนม ๑**.

[ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก <https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/๒๑๖๙>.
(สืบค้นเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๖๗.)

วรรณัย พงศาชลากร. นครพนม ๑,๓๐๐ ปี “ทวารวดี” ที่ศรีโคตรบูร. [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก
[https:// hisuthiwat.blogspot.com/๒๐๑๔/๑๐/blog-post_๒๕.html](https://hisuthiwat.blogspot.com/๒๐๑๔/๑๐/blog-post_๒๕.html). (สืบค้นเมื่อ
๒๘ ธันวาคม ๒๕๖๖)

ศรี ศักกร วัลลโภตม. ศรีวิชัยที่ไชยา. สยามเทศะ [ออนไลน์] เข้าถึงได้จาก
<https://siamdesa.org/pagecontent.print.php?articles=๓&type=๕>. (สืบค้นเมื่อ
๒๒ ธันวาคม ๒๕๖๖)

สารานุกรม

"นครพนม, เมือง." สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๖. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรม
วัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒.

“บรมราชา (เจ้าเมืองนครพนม), พระ.” สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม ๗. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒

วิทยานิพนธ์

ชนิษฐา บุญสนอง. (๒๕๕๕). บทบาท “ข่อย” (ทาส) ในประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรล้านช้างระหว่าง
พุทธศตวรรษที่ ๒๑ – ๒๓. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นัตยา กรณียกิจ. (๒๕๕๔). พงศาวดารลาวฉบับมหาสิลา วีระวงส์ ในฐานะหลักฐานประวัติศาสตร์
ชาติลาว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิรพัทร ห้าวheim. นโยบายการพัฒนาศถานของรัฐบาลสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๕๓ -
พ.ศ. ๒๔๗๗. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ๒๕๖๑.

ภูริภูมิ ชมพูนุช. (๒๕๔๙). พัฒนาการของเมืองในแอ่งสกลนคร ระหว่างพ.ศ.๒๓๗๑ ถึง ๒๔๓๖.
(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อนุชิต สิงห์สุวรรณ. ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึงสิ้นศตวรรษ ๒๔๒๐. ปริญญาอักษร
ศาสตร มหาบัณฑิต: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๓.

อุทัยทิศ บุญชู. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอีสานจากนโยบายของรัฐบาลระหว่างปี พุทธศักราช ๒๔๓๔-๒๔๗๕. วิทยานิพนธ์เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ๒๕๓๖.

เอกสารจดหมายเหตุ

สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สำเนาคุรุอักษรเมืองเวียงจันทน์มีมาว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์ จ.ศ. ๑๑๔๔. พ.จ.ช. ๑/๑๒ เลขที่ ๗/ก.

เอกสารปริวรรต

ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๕). ปุมโหรเวียงจันทน์ (พงศาวดารย่อเวียงจันทน์) ฉบับวัดแจ้งสว่างนอก อำเภอชุมแพ จังหวัดขอนแก่น. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลานอักษรธรรมลาว.

ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๔). พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับหอพิพิธภัณฑสถานหลวงพระบาง. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลาน อักษรธรรมลาว. โครงการหอสมุดดิจิทัลหนังสือใบลานลาว. หอสมุดแห่งชาติลาว โดยความร่วมมือของรัฐบาลลาวและเยอรมัน. เอกสารต้นฉบับ <https://digital.crossasia.org/digital-library-of-lao-manuscripts/?lang=en>.

ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๔). จดหมายเหตุเมืองเวียงจันทน์ฉบับหอสมุดแห่งชาติลาว. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลาน. อักษรธรรมลาว.

ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๕). พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดท่าม่วง อำเภอปทุมรัตน์ จังหวัดร้อยเอ็ด. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลาน. อักษรธรรมลาว.

ธนายุทธ อุ่นศรี. (๒๕๖๕). พื้นขุนบรมราชาธิราช ฉบับวัดมหาชัย พระอารามหลวง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลาน. อักษรธรรมลาว.

ธีรานนท์ โพธิ์ราช. (๒๕๖๖). อรุณคันทาน. ปริวรรตจากต้นฉบับใบลานอักษรธรรมลาว. โครงการหอสมุดดิจิทัล หนังสือใบลานลาว. หอสมุดแห่งชาติลาว โดยความร่วมมือของรัฐบาลลาวและเยอรมัน. เอกสารต้นฉบับ <https://digital.crossasia.org/digital-library-of-lao-manuscripts/?lang=en>.

พิพิธภัณฑสถานเมืองสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. พงศาวดารเมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองภูดลสอแสง ฉบับวัดยอดลำธาร (นาแอก) บ้านนาแก้ว ตำบลนาแก้ว อำเภอโพนนาแก้ว จังหวัดสกลนคร. เอกสารตัวเขียน (Manuscript) เก็บรักษา ณ พิพิธภัณฑสถานเมืองสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร.

คณะกรรมการประวัติศาสตร์เมืองนครพนม

ที่ปรึกษา

นายปราชญา	อุ้นเพชรวรากร	ผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม
นางสงวน	มะเสนา	รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม
นายวรวิทย์	พิมพ์นิตย์	รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม
ว่าที่ร้อยตรีวรยรรุ่ง	ไครบุตร	รองผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม

บรรณาธิการ

รศ. ศานติ	ภักดีคำ	รองเลขาธิการราชบัณฑิตยสภา สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
-----------	---------	---

คณะกรรมการ

นางสาวกนกพร	ไชยศล	หัวหน้าสำนักงานจังหวัดนครพนม
นางยุวดี	มีบุญ	วัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
นายณรงค์	ไชยตา	รองประธานสภาวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
นางทิพวัลย์	ทิพย์สิงห์	หัวหน้าหอสมุดแห่งชาติฯ นครพนม
นางนุชรี	คำประสังค์	ครู คศ. ๓ โรงเรียนปิยะมหาราชาลัย
นายโกสินทร์	นิตยาคม	นักวิชาการศาสนาชำนาญการ สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดนครพนม
นายธีรานนท์	โพธาราช	เจ้าพนักงานศาลยุติธรรมชำนาญการ ศาลเยาวชนและครอบครัวจังหวัดนครพนม
นายธนิตศักดิ์	อุ้นตา	ข้าราชการบำนาญ
นายณรงค์ฤทธิ์	สุมาลี	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. วิสิษฐ์	คิดคำส่วน	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
นายสุริยา	คำห่วน	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
นายอนุชิต	สิงห์สุวรรณ	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. เกรียงไกร	ผาสุดะ	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. อธิราชย์	นันทันต์	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
ผศ. อภิรติ	แซ่โส	อาจารย์ มหาวิทยาลัยนครพนม
นายพจนวราภรณ์	เชจรเนตร	นักวิชาการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร
นายเด่นชัย	ไตรยะธา	ที่ปรึกษากรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม
นางอร่ามจิต	ชินช่าง	ที่ปรึกษาสภาวัฒนธรรมจังหวัดนครพนม
นายณัฐพล	สุริยนต์	ผู้อำนวยการกลุ่มงานยุทธศาสตร์และข้อมูลเพื่อการพัฒนา จังหวัด สำนักงานจังหวัดนครพนม
นางสาวนันทนา	อัศดร	เจ้าหน้าที่สนับสนุนงานสำนักงาน สำนักงานจังหวัด นครพนม

ประวัติศาสตร์ชนม